

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİMDALI

HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR EVÂİL LİTERATÜRÜNDE
ASR-I SAADET DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN
TAHRÎCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Huriye Sümeyra TÜRE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. Adil YAVUZ

KONYA- 2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Huriye Sümeyra TÜRE
	Numarası	22810601039
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / Hadis Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Adil YAVUZ
	Tezin Adı	Hicri Üçüncü Asır Evâil Literatüründe Asr-ı Saadet Dönemi İle İlgili Rivayetlerin Tahrîci ve Değerlendirilmesi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1			
2			
3			
4			

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HURİYE SÜMEYRA TÜRE		
	Numarası	22810601039		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	Hicri Üçüncü Asır Evâil Literatüründe Asr-ı Saadet Dönemi İle İlgili Rivayetlerin Tahriri ve Değerlendirilmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	HURİYE SÜMEYRA TÜRE		
	Numarası	22810601039		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Adil YAVUZ		
Tezin Adı	Hicrî Üçüncü Asır Evâil Literatüründe Asr-ı Saadet Dönemi İle İlgili Rivayetlerin Tahrirci ve Değerlendirilmesi			

“İlk nedir ve kimdir?”, “İlk yapan kimdir?”, “İlk söyleyen kimdir?” gibi sorulara cevap veren Evâil eserleri, İslâm’ın erken dönemlerinin düşünce yapısını, kültürünü, Asr-ı Saadet algısını ve sonraki dönemlere olan etkilerini anlamak için büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada da hicrî üçüncü asır Evâil literatüründeki Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili rivayetler araştırılmıştır. Bu rivayetler İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef*, İbn Kuteybe’nin *el-Meârif*, İbn Ebî Âsım en-Nebî’in *el-Evâil*, Ebû Arûbe el-Harrânî’nin *el-Evâil* ve İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî’nin *Kitâbu’l-Mehâsin ve’l Mesâvî* isimli eserlerinden tespit edilip ricâl kitaplarından sıhhatlerinin belirlenmesiyle tahrirci yapılmıştır. Rivayetler hadis, târih, siyer, tabakât ve şerh kitaplarına başvurularak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Evâil literatürü tanıtılarak günümüze ulaşan Evâil eserleri ve müellifleri hakkında bilgi verilmiştir.

Evâil eserlerinin müelliflerinin çok yönlü alimler olması dikkat çekici bir husustur. Bu alimler başta hadis ve tarih olmak üzere birçok ilimde derinleşmişlerdir. Müelliflerin hadis alanındaki uzmanlıkları rivayetleri naklederken senedlerine de yer vermelerine sebep olmuştur. Mervû, mevkûf ve maktû‘ rivayetlere yer verildiğinden hadislerin sahih, hasen veya zayıf oldukları tespit edilmiştir.

Evâil türü eserlerde konular, ağırlıklı olarak Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili olsa da genel itibariyle belirli bir döneme odaklanmadan Hz. Âdem’den başlayıp kıyamete kadar geçen süreci konu alan ilkler bulunmaktadır. Asr-ı Saadet tarihindeki dönüm noktalarına işaret eden rivayetler geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurarak İslâm tarihi ve düşüncesinin anlaşılmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Evâil, Asr-ı Saadet, ilkler, hadis, rivâyet, râvi, tahrir

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	HURİYE SÜMEYRA TÜRE		
	Student Number	22810601039		
	Department	Basic Islamic Sciences / Department of Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Adil YAVUZ		
Title of the Thesis/Dissertation	The Analysis and Evaluation of Narrations Regarding The Era of Asr al-Saadet in the Third Century of Hijra Evail Literatüre			

The Awā'il literature addresses foundational questions such as: "What was the first?", "Who was the first to do it?", and "Who was the first to say it?". These works hold considerable significance for understanding the intellectual, cultural, and perceptual framework of the Asr al-Sa'adah and its influence on the formative periods of early Islam. This study explores narrations related to the Asr al-Sa'adah as preserved in Awā'il texts from the third century of the Hijri calendar. The narrations were sourced from several prominent classical works, including Ibn Abī Shaybah's al-Muṣannaf, Ibn Qutaybah's al-Ma'ārif, Ibn Abī 'Āṣim al-Nabīl's al-Awā'il, Abū 'Arūbah al-Ḥarrānī's al-Awā'il, and al-Bayhaqī's Kitāb al-Maḥāsin wa'l-Masāwī. These reports were subjected to takhrīj through critical analysis using the science of riḡāl, and further supported by references to sīrah, ṭabaqāt, historical records, and sharḡ. The study also introduces the Awā'il genre hadith and examines the surviving works and authors associated with it.

Notably, the authors of these works were polymath scholars well-versed in diverse Islamic sciences, particularly ḡadīth and history. Their expertise enabled them to include detailed chains of isnād and categorize narrations as marfū', mawqūf, or maqtū', assessing their status as ṣaḡīḡ, ḡasan, or ḡa'īf.

Although largely centered on the Asr al-Sa'adah, Awā'il works encompass "firsts" that range from the time of Prophet Adam to the Day of Judgment. These narrations, often highlighting critical junctures in Asr-ı Saadet history, serve as a bridge between past and future, contributing to a richer understanding of Islamic historical consciousness and intellectual tradition.

Keywords: *Awā'il, Asr-ı Sa'adah, firsts, ḡadīth, narration, narrator, takhrīj.*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER	1
A. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
B. Araştırmanın Amacı	1
C. Araştırmanın Yöntemi	1
D. Araştırmanın Kaynakları.....	2
E. Daha Önce Yapılan Benzer Çalışmalar	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS İLMİNDE EVÂİL VE EVÂİL LİTERATÜRÜ

1.1. EVÂİL LİTERATÜRÜNE ZEMİN HAZIRLAYAN ÇALIŞMALAR.....	7
1.1.1. Tedvîn Çalışmaları	7
1.1.2. Tasnîf Çalışmaları	7
1.1.3. Müstakil Konulu Tasnîf Çalışmaları	10
1.1.4. Evâil Alanında Yazılan Eserler	11
1.1.4.1. Hicrî Üçüncü Asır Evâil Eserleri	14
1.1.4.2. Hicrî Dördüncü Asır Evâil Eserleri.....	14
1.1.4.3. Hicrî Beşinci Asır Evâil Eserleri.....	14
1.1.4.4. Hicrî Altıncı ve Yedinci Asır Evâil Eserleri	15
1.1.4.5. Hicrî Sekizinci Asır Evâil Eserleri.....	15
1.1.4.6. Hicrî Dokuzuncu Asır Evâil Eserleri	15
1.1.4.7. Hicrî Onuncu Asır ve Sonrası Evâil Eserleri	16
1.2. EVÂİL TÜRÜ ESERLERİN ÖNEMİ	17
1.3. HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR EVÂİL LİTERATÜRÜ	21
1.3.1. İbnü'l-Kelbî (v. 204/819) ve <i>el-Evâil</i> 'i	22
1.3.1.1. İbnü'l-Kelbî'nin Hayatı	22
1.3.1.2. Eserleri	24
1.3.1.3. <i>el-Evâil</i> Adlı Eseri.....	24

1.3.2.	Alî b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Medâinî (v. 225/840) ve <i>el-Evâil</i> 'i.	25
1.3.2.1.	Alî b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Medâinî'nin Hayatı	25
1.3.2.2.	Eserleri	26
1.3.2.3.	<i>el-Evâil</i> Adlı Eseri.....	26
1.3.3.	İbn Ebî Şeybe (v. 235/849) ve <i>el-Musannef</i> 'indeki " <i>Kitâbûl-Evâil</i> " bölümü	27
1.3.3.1.	İbn Ebî Şeybe'nin Hayatı.....	27
1.3.3.2.	Eserleri	29
1.3.3.3.	<i>el-Musannef</i> Adlı Eserinde Kitâbu'l-Evâil Bölümü.....	29
1.3.4.	İbn Kuteybe (v. 276/889) ve <i>el-Meârif</i> 'indeki Evâil Rivayetleri.....	30
1.3.4.1.	İbn Kuteybe'nin Hayatı	30
1.3.4.2.	Eserleri	31
1.3.4.3.	<i>el-Meârif</i> Adlı Eserindeki Evâil Bölümü	32
1.3.5.	İbn Ebî Âsım en-Nebîl (v. 287/900) ve <i>El-Evâil</i> 'i.....	33
1.3.5.1.	İbn Ebî Âsım en-Nebîl'in Hayatı.....	33
1.3.5.2.	Eserleri	35
1.3.5.3.	<i>el-Evâil</i> Adlı Eseri.....	35
1.3.6.	Ebü Arûbe el-Harrânî (d. 220/835- v. 318/931) ve <i>el-Evâil</i> 'i.....	36
1.3.6.1.	Ebü Arûbe el-Harrânî'nin Hayatı.....	36
1.3.7.	İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî (d. ?- v. 320/932) ve <i>Kitâbu'l-</i> <i>Mehâsin ve'l Mesâvî</i>	39
1.3.7.1.	İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî'nin Hayatı.....	39
1.3.7.2.	Eserleri	39
1.3.7.3.	<i>Kitâbu'l-Mehâsin ve'l-Mesâvî</i> Adlı Eserindeki Evâil Bölümü..	40

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR EVÂİL LİTERATÜRÜNDE ASR-I SAADET DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHRİCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.	HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR EVÂİL LİTERATÜRÜNDE ASR-I SAADET DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLER	42
2.1.1.	MEKKE DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLER	44
2.1.1.1.	Vahiy ve Nübüvvetin Başlangıcı.....	44

2.1.1.1.1.	Sâdık Rüyalar.....	44
2.1.1.1.2.	Salih Rüyalar.....	48
2.1.1.1.3.	Mîsâk	50
2.1.1.1.4.	Beyaz Elbiseli Adamlar	52
2.1.1.2.	İlk Nazil Olan Ayetler ve Sureler.....	54
2.1.1.3.	İlk Yasak.....	61
2.1.1.4.	İlk Davet	63
2.1.1.5.	Hz. Peygamber'in Sesli Okuduğu İlk Sure.....	66
2.1.1.6.	İlk Müslümanlar.....	68
2.1.1.6.1.	İlk Şehid Olan Kadın: Sümeyye bint Hubbât	75
2.1.1.6.2.	Allah Yolunda İlk At Koşturan Sahabi.....	76
2.1.1.6.3.	Allah Yolunda İlk Ok Atan Sahabi.....	78
2.1.1.6.4.	Allah Yolunda İlk Kılıç Çeken Sahabi.....	80
2.1.1.6.5.	İlk Bedevi Müslüman: Ebû Zerr'in Müslüman Oluşu.....	81
2.1.1.7.	Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu ve Müslümanların İlk Defa Kâbe'de Toplu Namaz Kılması.....	83
2.1.1.8.	İlk Namaz.....	85
2.1.1.9.	İlk Yazılı Hadis Kaydı.....	86
2.1.1.10.	İlk Biat	88
2.1.1.11.	İlk Mescid	89
2.1.1.12.	Besmelenin İlk Yazılışı	91
2.1.2.	MEDİNE DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLER.....	92
2.1.2.1.	İlk Hicret	93
2.1.2.2.	İlk Cuma Namazı	95
2.1.2.3.	Hz. Peygamber'in İlk Hanımı.....	97
2.1.2.4.	Medine'de Muhacirlerden Dünyaya Gelen İlk Çocuk.....	100
2.1.2.5.	İlk Müzâyede	102
2.1.2.6.	İlk Sancak	104
2.1.2.7.	İlk Ezan	105
2.1.2.8.	İlk Kible	106
2.1.2.9.	İlk Zekât.....	111
2.1.2.10.	İlk Kumandan Tayini	113

2.1.2.11.	Bedir Gazvesi'ndeki İlkler.....	114
2.1.2.12.	Uhud Gazvesi'nde Uygulanan İlk Taktik ve Hz. Peygamber'i (sav) İlk Gören Kişi	116
2.1.2.13.	Mirasa Hukukuna Dair İlkler.....	119
2.1.2.14.	Muhâlea Yoluyla İlk Boşanma.....	122
2.1.2.15.	Şehid Edilen İlk Tebliğ Heyeti: Bi'ri Maûne Seriyyesi	124
2.1.2.16.	Öldürülmeden Önce İki Rekât Namaz Kılan İlk Sahabi.....	126
2.1.2.17.	İlk Gazve.....	128
2.1.2.18.	İlk Recm Cezası	129
2.1.2.19.	Arş'ın Kendisi İçin Titrediği İlk Kişi	132
2.1.2.20.	Tesettür Konusunda Nazil Olan İlk Ayet	133
2.1.2.21.	Savaştan Kaçmamak Üzere İlk Biat	136
2.1.2.22.	İlk Zihâr ve Cezası.....	137
2.1.2.23.	İlk Yarışma ve Eğlence	140
2.1.2.24.	İlk Vakıf	141
2.1.2.25.	İlk Hırsızlık Cezası	143
2.1.2.26.	İlk Haraç	145
2.1.2.27.	Mekke'nin Fethi'nde Kâbe'ye İlk Giren Sahabiler	147
2.1.2.28.	İlk Liân.....	148
2.1.2.29.	Veda Hutbesi'ndeki İlkler	150
2.1.2.29.1.	Kaldırılan İlk Faiz.....	153
2.1.2.30.	Hz. Peygamber'in (sav) İlk Rahatsızlığı ve Vefat Anları	155
GENEL DEĞERLENDİRME		160
SONUÇ		163
KAYNAKÇA		167

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, ibn (oğul)
bk.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
r.a	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu aleyhi vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefat Tarihi
vb.	: ve benzeri
vd./v. dđr.	: ve diğerleri
vs.	: ve sâire
y.y.	: Yayın yeri bilinmiyor

ÖNSÖZ

İslâm dini, Allah Rasûlü'nün tebliğleriyle zuhûr etmiş ve hadisler, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra İslâmî ilimlerin temelini oluşturmuştur. Allah Rasûlü'nün söz, fiil ve takrirleri olan hadisler, dini anlamının ve yaşamının vazgeçilmez rehberidir. Allah Rasûlü'nün sünnetini muhafaza etme ve doğru bir şekilde aktarma gayreti, dini bilgiyi güvenilir kaynaklardan öğrenme arzusu hadis eserlerinin telif edilmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur. Geçmişe duyulan merak ve bu etkenler Evâil türü eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışma, temel hadis kaynakları, tarih ve siyer eserlerine de başvurarak hicri üçüncü asırda kaleme alınan Evâil türü eserlerdeki Asr-ı Saadet dönemi rivayetlerini ele alarak şu temel sorulara cevap aramaktadır: Hicrî üçüncü asırdaki Evâil müellifleri kimlerdir ve eserlerine Evâil ile ilgili hangi konulardaki rivayetleri dâhil etmişlerdir? Allah Rasûlü'nün hayatı, uygulamaları ve sözlerindeki ilkeler nelerdir? En önemlisi, bu rivayetlerin detaylı tahrir ve değerlendirmeleri, hadis usulünün cerh ve ta'dil esasları çerçevesinde yapıldığında sıhhat ve güvenilirlik dereceleri nelerdir? Ve nihayetinde, bu rivayetler erken dönem İslâm toplumuna dair ne tür bilgiler vermiştir?

Çalışmanın giriş kısmında araştırmanın konusu ve kapsamı, amacı, yöntemi, kaynakları ve daha önce yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir. İki bölümden oluşan tezimizin birinci bölümde hadis ilminde Evâil ve Evâil literatürü ele alınacaktır. İkinci bölümde ise hicrî üçüncü asır Evâil literatüründe Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili rivayetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Sonuç kısmında ise tespit edilen bulgulara yer verilip genel bir değerlendirme ile çalışmamız nihayete erecektir.

Çalışmanın, hicri üçüncü asır evail literatüründeki Asr-ı Saadet dönemi rivayetlerinin tahrir ve değerlendirmelerinin mevcut literatüre katkı sağlaması ve bu alandaki çalışmalara farklı bir boyut kazandırması beklenmektedir. Elde edilen bulguların, ilklere dair duyulan merakı giderip ilk kimdir veya nedir sorularına da cevap bulması ümit edilmektedir.

Tezin ortaya çıkmasında değerli katkılarıyla yol gösteren başta danışman hocam Prof. Dr. Adil YAVUZ'a alaka, sabır ve yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte daima beni destekleyen ve motivasyon veren arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Eğitim-öğretim hayatım boyunca azim ve gayretimi arttırıp hoşgörü, sabır ve fedakarlıklarıyla maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen aileme özellikle anne ve babama en içten teşekkürlerimi sunarım.

Huriye Sümeyra TÜRE

Konya, 2025

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Hicrî üçüncü asırda yazılmış Evâil literatüründeki Evâil ile ilgili rivayetlerin Asr-ı Saadet dönemiyle sınırlandırılarak tespit edilip tahrir ve değerlendirmesinin yapılması çalışmamızın ana konusudur. Bununla birlikte Hicrî üçüncü asırdaki Evâil müellifleri ve eserlerinin araştırılması da çalışmamızın konusuna dahildir.

B. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın amacı, Hicrî üçüncü asırda Evâil literatüründeki Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili rivayetlerin ortaya koyulması ve sıhhatlerinin tespit edilmesidir. Aynı zamanda insanlık tarihinde her zaman merak uyandıran ilk kimdir veya ilk nedir gibi sorulara Asr-ı Saadet dönemi özelinde cevap bulmaktır.

C. Araştırmanın Yöntemi

Evâil literatürüne dair genel bir fikir oluşturmak amacıyla Hadis alanında yapılmış tedvîn, tasnîf ve konulu tasnîf çalışmaları hakkında bilgiler kaynaklardan tespit edilip ortaya konulacaktır. Evâil literatüründe daha önceden yapılan tezler ve makaleler incelenecektir. Günümüze ulaştığı tespit edilen hicrî üçüncü asırdaki Evâil eserleri, müelliflerinin hayatı ve eserleri ile tanıtılacaktır.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve veri analizi yöntemiyle yürütülecektir. Veri toplama ile başlanarak rivayet hususunda öncelikli olarak hicrî üçüncü asır Evâil eserlerinin Asr-ı Saadet dönemine ait Evâil ile ilgili rivayetleri tespit edilecek ve benzer lafızlara sahip olan rivayetler sınıflandırılıp tek rivayet olarak incelenecektir. Geriye kalan rivayetler sened zincirleriyle birlikte Arapça olarak çalışmamıza alındıktan sonra çevirileri yapılacaktır. Veri analizi aşamasında eğer incelenen rivayet, Kütüb-i Tis'a'da yer alıyorsa dipnotlarda geçtiği yerlere işaret edilecektir. Rivayetlerin senedlerinde yer alan raviler rical kitaplarından araştırılarak alimlerin cerh ve tadillerine dair görüşlere dipnotlarda yer verilecektir. Sened zincirinde raviler arasındaki hoca-talebe ilişkisine dikkat edilip inkıta bulunup

bulunmadığı araştırılacaktır. Elde edilen bu bilgilerin neticesinde rivayetin sıhhatine bakılarak her rivayetin nihai hükmü verilecektir.

Rivayetlerin değerlendirilmesi konusunda da metin analizi aşamasında târih, siyer, tabakât ve şerh kitaplarına bakılarak alimlerin görüşlerine ve hükümlerine yer verilecektir.

D. Araştırmanın Kaynakları

Asr-ı saadet dönemindeki ilklere dair bilgi içeren rivayetlerin tespit edilebilmesi açısından, Hicrî üçüncü asırda kaleme alınmış İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235/849) *el-Musannef*'i, İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) *el-Meârif*'i, İbn Ebî Âsım en-Nebîl'in (287/900) *el-Evâil*'i, Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v. 318/931) *el-Evâil*'i ve İbrahim b. Muhammed el-Beyhaki'nin (v. 320/932) *Kitâbu'l-Mehâsin ve'l Mesâvîsi* olmak üzere matbu olarak erişilebilen beş eser esas alınacaktır. Bu eserlerden tespit edilen rivayetlerin Kütüb-i Tis'a'da yer alıp almadığına bakmak için Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'leri, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsnedi*'ne başvurulmuştur.

Rivayetlerin sıhhat durumunun tespit edilebilmesi için raviler ile ilgili alimlerin cerh ve tadil görüşlerinin bulunduğu İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Mizzî'nin *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Zehebî'nin *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte*, İbn Hacer'in *Takribu't-Tehzib*, *Tehzibu't-Tehzib* isimli eserleri başta olmak üzere Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Mekkî el-Ukaylî'nin *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, Muhammed b. Hibbân b Ahmed el-Bustî İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn li ibn Hibbân*, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Curcânî İbn Adî'nin *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî'nin *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* ve *Tezkiretu'l-Huffâz*, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer'in, *Lisânu'l-Mizân* isimli eserlerinden istifade edilecektir.

Rivayetlerin değerlendirilmesi aşamasında ise siyer ve İslâm tarihi ile ilgili Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el- Vâkîdî'nin *el-Meğâzî*, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyefî İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye*,

Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez- Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûfî'nin *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât* isimli eserlerine başvurulmuştur. Bunların dışında araştırmamız açısından ihtiyaç duyulan diğer kaynaklara da müracaat edilmiştir.

E. Daha Önce Yapılan Benzer Çalışmalar

Çalışmada ele alınan konu veya tahrir ve değerlendirmesi yapılan rivayetler hakkında farklı alanlarda daha önceden tamamlanmış bazı çalışmalar olduğu görülmektedir. Hadis alanında Bünyamin Temirtaş, *Evâil ile İlgili Hadislerin Tespit ve Tenkidi*¹ adlı tezinde Evâil'e dair kısa bir bilgi verdikten sonra İbn Ebî Âsım'ın *Evâil* eserini esas alarak dünya hayatı ve âhîret hayatı ile ilgili rivayetlerini ele alarak değerlendirmesini yapmıştır.

Zeynep Orhan'ın *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*² adlı tezi, bu alanda Evâil ile ilgili yapılan en geniş ve kapsamlı çalışmadır. Orhan, çalışmasında Evâil kavramını açıklayıp Evâil'in ortaya çıkış nedenlerini ve hadis ilminde Evâil'in tarihçesi ve ilk örneklerini açıklamıştır. Evâil literatüründe yazılmış eserleri zikredip içerik ve yöntemleri hakkında bilgiler vermiştir. Evâil ile ilgili rivayetleri geçmiş ümmetlerle ilgili Evâil, Hz. Peygamber döneminde Evâil ve Hz. Peygamber sonrası Evâil olarak üç başlık altında incelemiştir. Son olarak Evâil'in hadis ilmine katkılarını açıklamıştır.

Hadis alanında diğer bir çalışma ise Muhammed Yakup Kepenek tarafından yazılmış *Molla Lutfi'nin "Ta'likât Alâ Evâili Sahîhi'l-Buhâri" Adlı Eserinin Tahkik*

¹ Bünyamin Temirtaş, *Evâil ile İlgili Hadislerin Tespit ve Tenkidi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

² Zeynep Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

ve *Tahlili*³ adlı tezdır. Molla Lütfi hakkında bilgi verip eserin tahlili yapılarak müellifin hadis ilmindeki yetkinliği araştırılmıştır.

İslâm Tarihi ve Sanatları alanında Emine Işiker, *Taberânî ve (v. 360/971) Kitâbü'l-Evâ'il*⁴ adlı eseri isimli tezinde bu kitabın tercüme ve değerlendirmesini yapmıştır. Tefsir, tasavvuf ve İslâm Mezhepleri Tarihi gibi alanlarda da yapılan bazı çalışmaların başlıklarında “Evâil” kelimesi yer almasına rağmen içerik olarak konumuz ile bağlantısı bulunmadığından bu çalışmalar hakkında bilgi verilmemiştir.

Çalışmamızın konusu ile ilgili yazılmış makaleler de bulunmaktadır. Abdurrahman Acar, *Evâil Edebiyatı Üzerine*⁵ adlı makalesinde Evâil ve Evâil ilmine dair kısa bir bilgi verdikten sonra Kur'an ve Hadislerdeki ilklere dair örnekler zikretmiştir. Daha sonra Evâil literatüründeki müstakil yirmi dokuz kitabı ve Evâil bölümü bulunan on üç eser hakkında bilgi sunmuştur.

Evâil ile ilgili yapılan başka bir çalışma, Zeynep Orhan ve Hüseyin Kahraman tarafından yayımlanmış *Evâil Edebiyatı ve Hadis İlmiyle İlişkisi*⁶ adlı çalışmadır. Evâil'in tanımı, kaynağı ve teşekkülü, muhteva ve şekil tahlili yapılmıştır. Çalışmanın devamında hadis ilmi ve Evâil bölümünde Evâil rivayetlerinin kaynağı, Evâil eserlerinin niteliği ve tarihsel gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir. Evâil'e dair bazı cahiliye ve sahabe uygulamalarına örnek verilip Evâil eserlerindeki ehl-i kitap izleri üzerinde durulmuştur.

Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları*⁷ adlı çalışmasında İbn Ebî Şeybe'nin *Kitâbu'l-Evâil* ve İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübra* adlı eserlerini Evâil'e dair bilgiler içermesi sebebiyle mukayeseli olarak incelemiştir. Ardından bu

³ Muhammed Yakup Kepenek, *Molla Lutfi'nin "Ta'likât Alâ Evâili Sahîhi'l-Buhâri" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁴ Emine Işiker, *Taberânî ve (v. 360/971) Kitâbü'l-Evâ'il* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁵ Abdurrahman Acar, “Evâil Edebiyatı Üzerine”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* 12 (2002), 1-36.

⁶ Zeynep Orhan - Hüseyin Kahraman, “Evâil Edebiyatı ve Hadis İlmiyle İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 229-244.

⁷ Mahmut Yazıcı, “Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2014), 125-160.

eserlerde geçen sahâbe Evâil'i ile ilgili uzman kişileri tanıtmıştır. Asr-ı Saadet dönemi ve sonrası ilkler ile ilgili bazı rivayetleri zikretmiştir.

Ömer Faruk Akpınar ise *Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v. 318/931) Kitabu'l-Evâil'i*⁸ adlı çalışmasında Evâil'e dair kısa bir giriş yaptıktan sonra bugüne kadar Evâil literatüründe tespit edilmiş eserleri zikretmiştir. Ebû Arûbe el-Harrânî'nin hayatı ve eserlerini açıkladıktan sonra *Kitabu'l-Evâil* adlı eseri, önemi, muhtevası, senedi, rivayetlerin kaynağı ve değeri açısından inceleyerek bir çalışma ortaya koymuştur.

Kevser Özdoğan *İlk Müslümanlara Dair Evâil Söylemi*⁹ adında bir çalışma yayımlamıştır. Bunun dışında Türkiye'de Evâil'e dair yazılmış başka bir çalışma bulunmamaktadır. Siyer alanında yapılmış bu çalışma bir doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Özdoğan, bu çalışmasında “ilk müslümanlar” konusunu ele almıştır. Bu tür bilgilerin neden ve nasıl ortaya çıktığını ilk Müslümanlarla ilgili ayrıntılı bilgilere nasıl ulaşıldığını ve Evâil haberlerinin Abbâsi döneminde ifade ettiği anlamı tespit etmeyi amaçlamıştır.

Çalışmamızın konusu ile ilgili daha önce yapılan çalışmaların içeriğine bakıldığında, hiçbirinde Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili Evâiller'in bir bütün halinde ele alınmadığı görülmektedir. Aynı zamanda Evâil türü eserlerin asırlara göre ayrımı da yapılmamıştır. Bu sebeple çalışmamızda, İslâmî ilimlerin gelişip sistemleştiği hicrî üçüncü asır dönemindeki Evâil eserlerinden Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetinden itibaren vefatına kadar yaşanan olaylar hakkında nakledilen ilkler ele alınmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak tespit edilen rivayetlerin her birinin tahrici yapıp sıhhat durumu ortaya konmuştur. Aynı zamanda Mekke ve Medine dönemleri olmak üzere iki ana başlık altına toplanıp tarihsel bir sıralama içerisinde konularına göre tasnif edilen rivayetlerin arka planlarının ve ilgili olayların araştırılıp değerlendirilmesinin yapılması çalışmamızın öne çıkan özelliklerindedir. Önceki

⁸ Ömer Faruk Akpınar, “Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v.318-931) Kitabu'l-Evâil'i”, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa I*, ed. Kasım Şulul vd. (Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Yayınları, 2016).

⁹ Kevser Özdoğan, *İlk Müslümanlara Dair Evâil Söylemi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024).

çalışmaların aksine rivayetler arasında rastgele seçimler yapılmaksızın bir konu bütünlüğü içinde rivayetlerin hepsi incelenip ilgili konu hakkında en geniş bilgiyi veren rivayetler incelenmiştir. Çalışmamızın konusu Asr-ı Saadet gibi uzun bir süreci ele alsa da birçok konudaki ilklerin incelenmesiyle tarihsel nübüvvetin başlangıcından Hz. Peygamber'in (sav) vefatına kadar geçen süre net bir şekilde aktarılabilmiştir.

Araştırmamızla ilgili genel bilgileri verdikten sonra hadis ilminde Evâil ve Evâil literatürünü ele almak istiyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS İLMİNDE EVÂİL VE EVÂİL LİTERATÜRÜ

1.1. EVÂİL LİTERATÜRÜNE ZEMİN HAZIRLAYAN ÇALIŞMALAR

1.1.1. Tedvîn Çalışmaları

Allah Rasûlü (sav) ve sahabe döneminde gerçekleşen, hadislerin kitabeti döneminden sonra tabiin döneminde, sahîfelerin ve sözlü olarak nakledilen hadislerin toplanıp bir kitap haline getirilmesiyle tedvin çalışmaları başlamıştır.¹⁰ Kitabet faaliyeti, kişisel bir nitelik taşıyıp yazıyı bir araç olarak kullanırken; tedvin faaliyeti ise genel olarak hadislerin bir araya getirilerek yazıya aktarılmasını amaçlamaktadır. Tedvîn, sahabenin hayattan çekilmesinin zorunlu bir sonucudur. Çünkü sahabenin vefatıyla birlikte ravilerin de artmasıyla hafızaya dayanan faaliyet, unutulma veya yanlış aktarılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ömer b. Abdülaziz'in hadislerin kaybolması ve bu ilme sahip alimlerin vefat etmesinden endişe etmesi sebebiyle 100/719 yılında Medine valisi Ebû Bekir b. Hazm'a yazdığı bir mektupla hadislerin toplanıp yazılmasını (tedvini) emretmiştir.¹¹ Resmi olarak başlatılan tedvin çalışmalarında bu emri ilk yerine getiren kişi İbn Şihâb ez-Zührî (v. 124/742)'dir. Kendisi ilk müdevvin olarak tanınsa da bu faaliyet resmiyete dökülmeden önce o dönemde yaşayan diğer alimlerden de tedvin çalışması yapanların olduğu bilinmektedir. Bu alanda ez-Zührî'nin meşhur olmasının sebebi, tedvin faaliyetini geniş ve kapsamlı bir şekilde yapmasından kaynaklanmaktadır.¹²

Tedvin yoluyla bir araya getirilen hadis mecmualarından, hacimli eserlerden istifadenin zorluğu, yeni tür bir çalışmanın yapılmasını gerektiriyordu. İhtiyaç duyulan bu çalışma ise hadislerin tasnif edilmesiydi. Şimdi de tasnif çalışmalarını ana hatları ile anlatmak istiyoruz.

1.1.2. Tasnîf Çalışmaları

¹⁰ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 238.

¹¹ Hacı Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 187.

¹² Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 244.

Tedvîn çalışmalarından kısa bir süre sonra tasnif çalışmaları başlamış ve tedvin sürecinde bir araya getirilen hadisler, konularına veya sahabi ravilerine göre ayrıştırılıp kitap haline getirilmiştir. Tedvîn ve tasnif arasında çok büyük bir zaman farkı yoktur. Tedvin bitmeden tasnif başlamış, ikisi bir arada gerçekleşebilmiştir. Tasnif çalışmaları, alimlerin ihtiyaç duydukları alanda veya daha kolay ulaşabilmek için hadisleri, sistematik bir şekilde sınıflandırarak tek bir kitapta toplamaları şeklinde yapılan bir faaliyettir.¹³

Tasnîf çalışmaları “Ale’r-ricâl” ve “Ale’l-ebvâb” olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. Ale’r-ricâl tasnif türünde râviler esas alınmakta olup müsned ve mu‘cemler bu tasnif türüne göre yazılmıştır. Müsned ve mu‘cemlerde belli bir konudaki hadisi bulmak oldukça zordu ve kullanışlı bir yöntem değildi. Çünkü ravilere göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Sahih olanı zayıfından ayırma imkânı da olmadığından müctehidlerin kolayca başvurabileceği kaynaklar değildi.¹⁴ Müsnedlerde raviler alfabetik olarak ve ilk ravisi dikkate alınarak sıralanmaktadır. Bir sahabiye ait olan hadislerin bir araya getirildiği kitaplara da müsned denmektedir.¹⁵ İlk müsned Ebû Dâvud et-Tayâlisî’ye (v. 204/819) aittir. Bunun dışında Humeydî’nin (v. 219/834) *el-Müsned*’i, Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) *el-Müsned*’i, Bezzar’ın (v. 292/905) *el-Bahru’z-zehhâr*’ı ve Ebû Ya’lâ’nın (v. 307/919) *el-Müsned*’i bu türün en meşhur örnekleridir.¹⁶ Mu‘cemler ise rivayetlerin senedindeki ilk sahabi raviye veya son ravilerinin (müellifin hocaları) ve rivayetlerin sıralandığı ve her ravinin adı altında rivayet ettiği hadislerin bir araya getirildiği kitaplardır. Taberânî’nin (v. 360/971) *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, *el-Mu‘cemü’l-evsat* ve *el-Mu‘cemü’s-sağîr* adlı eserleri bu türün en meşhur örnekleridir. Etraf kitapları da Ale’r-Ricâl tasnif türüne girmektedir.¹⁷

Ale’l-ebvâb metodu kullanılarak yapılan tasnifte raviler dikkate alınmaksızın hadisler, içerdiği konulara göre sınıflandırılmakta ve aynı konudaki hadisler alt

¹³ Ekrem Ziya Umerî, *Hadis Tarihi*, çev. İsmail Kaya (Konya: Esrâ Yayınları, 1990), 20.

¹⁴ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 14.

¹⁵ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 198.

¹⁶ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 281-285.

¹⁷ Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 249.

başlıklar altında bir araya getirilmektedir. Bu eserler kendi içerisinde “Kitâbu’l-îmân”, “Kitâbu’l-‘ilm”, “Kitâbu’l-evâil” gibi çeşitli bölümlere ayrılmaktadır. Bu ana bölümlerin alt başlıkları olan “Bâbu evveli men fe‘ale”, “Bâbu mâ zükira fi birri’l-vâlideyn”, “Bâbu evveli men ceme‘a’l-Kur‘ân” gibi “bâb”ların içerisinde de bazı hadisler kaydedilmektedir.¹⁸

Ale’l-ebvâb metotlu tasnif ile musannef, câmi‘ ve sünen türü eserler vücut bulmuştur. Merfû, mevkuf ve maktû‘ rivayetlerin yer aldığı musanneflerde genel itibariyle ahkâm konulu hadisler ele alınmaktadır.¹⁹ Aynı zamanda zühd, tarih ve ahlak konularına da musanneflerde yer verilmektedir. Abdurrezzak b. Hemmam (v. 211/826) ve İbn Ebî Şeybe’nin (v. 235/849) *el-Musannef* adlı eserleri bu alandaki önemli örneklerdendir.²⁰

Câmi‘ler ana konuları akâ‘id, ahkam, rikâk, âdâb, tefsir, târih, siyer ve meğâzî, şemâil, hasâis, fiten ve melâhim, menâkıb ve mesâlib olmak üzere genel olarak dinin bütün konularına dair hadisler barındırmaktadır. Ağırlıklı olarak merfû rivayetlerden oluşmaktadır ve sahabi ve tabiun kavilleri oldukça azdır.²¹ Bu özelliği ile sünenlerle benzerlik gösterirken musanneflerden ayrılmaktadır. Buhârî’nin *el-Câmi‘us-Sahîh* ve Müslim’in *el-Câmi‘us-Sahîh* adlı eserleri bu türün en güvenilir ve sahih hadis kaynaklarıdır.²² Câmi‘ türünde ilk eserin sahibi ise Ma‘mer b. Râşid el-Ezdî (v. 153/770)’dir.²³

Sünenler ise merfu hadisleri alma yönüyle câmi‘lere, ahkam konulu hadisleri içerme yönüyle de musanneflere benzemektedir. Yani sünenler tahâret, namaz, hac, nikâh, vb. ahkâm konulu merfû hadisleri içeren fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş kitaplardır. Sünen-i Erba‘a olarak bilinen İbn-i Mâce, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî’nin *es-Sünen* adlı eserleri sünen türü hadis kitaplarının en meşhur

¹⁸ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 14.

¹⁹ Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar, 2010), 206; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 248.

²⁰ Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, 237-238.

²¹ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 44.

²² Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 44.

²³ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 253.

örnekleridir.²⁴ Alel-ebvâb tasnif ile yazılmış İmâm Mâlik'e ait olan *Muvattâ*, sünen olarak isimlendirilen kitapların Hicâz bölgesindeki genel adıdır. İmâm Mâlik ve Süfyân es-Sevrî gibi alimler bu bölgedeki savundukları fikhî görüşlerini nakletmek amacıyla fıkıh konularını içeren hadisleri tasnif ettikleri kitaplar yazmışlardır.²⁵ En meşhur örneği ise İmâm Mâlik'e ait olan *Muvattâ*'dır. Medine'deki ilim çevrelerinde büyük bir değere sahiptir ve güvenilir bir hadis kaynağı olarak görülmektedir. Bazı alimler Sahîhayn ile aynı derecede görürken cumhur ulema bu eserin, mürsel ve munkatı' rivayetler içermesi sebebiyle, onu Sahîhayn'dan bir alt derecede görmektedirler.²⁶

Tasnif çalışmalarının neticesinde herkes tarafından kabul gören en güvenilir hadis kaynakları olan Kütüb-i Sitte ortaya çıkmıştır. Başta hadis alimleri olmak üzere birçok alanda yapılan çalışmalarda en sık başvurulan temel hadis kaynağı olarak kullanılmışlardır.²⁷ Bu kaynaklar üzerinde mustahrec, etraf, şerh, rical, zevaîd gibi birçok farklı türde çalışmalar da yapılmıştır.

1.1.3. Müstakil Konulu Tasnîf Çalışmaları

Belli konulardaki hadislerin derlenip yazılması uygulamasının kökenleri sahabe dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim Hz. Ali'nin zekât ile ilgili hadisleri bir araya getirip yazdığı bilinmektedir. Bu tür çalışmaların bilinçli olarak yazılması ise tabiûn döneminde başlamıştır.²⁸ Tasnîf döneminde yazılan eserler toplumun ihtiyacına, ilmî ve fikrî hareketlere göre şekillenmiştir. Bazı muhaddisler, abdest, namaz, oruç vb. bir konu hakkında gelen rivayetleri toplayıp yazmışlardır. Bu eserlere "cüz" veya "sâhife" adını vermişlerdir. Bunlar dışında daha kapsamlı telif edilen eserlerde ise genellikle rivayetler konularına göre tasnif edilerek bâb başlıkları altında ele alınmıştır. Fikhî konular başta olmak üzere kelâmî ve ahlakî meseleler, günlük, pratik ihtiyaçlar göz önünde bulundurulmuştur. Muhaddisler hadisleri bir

²⁴ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 278.

²⁵ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 235.

²⁶ Umerî, *Hadis Tarihi*, 30.

²⁷ Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, 239.

²⁸ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 215.

kitap altında topladıkları için bu tür eserlerine “Kitâb” adını vermişlerdir.²⁹ Belli bir konu üzerinde telif edilmiş hadis mecmualarına şunlar örnek olarak verilebilir: Abdurrezzak b. Hemmam’ın (v. 211/826) *Kitâbu’s-Salât*, Ali b. el-Medîni’nin (v. 234/848) *Kitâbü’d-Duafâ*, Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe’nin (v. 235/849) *Kitâbu’l-Îmân* ve *Kitâbu’l-Edeb*, Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) *Kitâbu’s-Sünne*, *Kitâbu’t-Tefsîr*, *Kitâbu’z-Zühd*, *Kitâbu’l-Eşribe*, Ebû Zür’â er-Râzî’nin (v. 264/878) *Kitâbü’z-Zühd*,³⁰ Tirmizî’nin (v. 279/892), *Kitâbü’l-emsâl*, Ebû Bekir el-Âcurrî’nin (v. 360/971) *Kitâbu Edebi’n-Nüfûs*, Râmezü’l-Âsım en-Nebîl’in (v. 287/900), Ebû Arûbe el-Harrânî’nin (v. 318/930), Ebû’l-Kâsım et-Taberânî’nin (v. 360/971) ve Ebû Hilâl el-Askerî’nin (v. 395/1004) *Kitâbu’l-evâil* adlı eserleri.³¹

Evâil kitapları da ilklerin konu edildiği ve ilkler ile ilgili rivayetlerin konularına göre tasnif edilip bâb başlıklarına ayrıldığı genel olarak “Kitâb’ul-Evâil” başlığıyla telif edilen eserlerdir. Farklı konularla ilgili rivayetler içermesi bakımından câmi türü eserlere de benzemektedir.³² Çalışmamızın devamında Evâil literatüründe yer alan eserler hakkında bilgi verilip bu alanda eser veren hicrî üçüncü asır müelliflerinin hayatları ve eserlerinin incelemesi yapılacaktır.

1.1.4. Evâil Alanında Yazılan Eserler

Sözlükte “ilk, birinci” anlamına gelen “evvel” kelimesinin çoğulu “evâil”,³³ İslâm literatüründe “tarihteki ilkler” anlamına gelmektedir.³⁴ Çeşitli olayların, yeniliklerin ve sözlerin ilklerini konu alan eserler “ilmü’l-evâil” literatürü içerisinde telif edilmiştir.³⁵ İbn Ebî Şeybe’ye göre evâil, “ilk yapılan işler ve yapan kişiler” anlamına gelmektedir.³⁶ Evâil ilmini, tarih ve muhâdarât³⁷ ilminin dallarından biri

²⁹ Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 215-219.

³⁰ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 314-317.

³¹ Muhammed b. Ca’fer Kettâni, Yusuf Özbek, *Hadis Literatürü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 78.

³² H. Musa Bağcı, “İbn Ebî Şeybe’nin Musannef’i”, *Hadis* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 335.

³³ Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 88.

³⁴ Acar, “Evâil Edebiyatı Üzerine”.

³⁵ Acar, “Evâil Edebiyatı Üzerine”, 1.

³⁶ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübnan: Dâru’l-Tâc, 1409), 7/247.

olarak gören Kâtip Çelebi'ye göre ise evâil, “olayların ve hadiselerin ilklerini, meydana geldikleri yerlere ve nispetlere göre tanımayı sağlayan ilim” demektir.³⁸ Bu sebeple ilmü'l-evâil birçok ilmin alt konusu olabilecek konumda geniş ve kapsamlı bir içeriğe sahiptir. İlk defa Hz. Ömer tarafından oluşturulan kurumlara da “evâil” denmektedir.³⁹ Ancak Evâil'in bu yönünün bizim çalışmamızla doğrudan bir ilgisi yoktur.

Evâil eserlerindeki rivayetleri, İslâmiyet'ten önce, Asr-ı Saadet dönemi, sonrası ve geleceğe dair ilkler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Evâil eserlerinin genelinde başta Kur'ân-ı Kerîm ve İslâmî bilgilere dayanan yaratılışın ilkleri, kalem, gök ve yeryüzü, Âdem (a.s) ve peygamberler ile ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Peygamberlerin mucizeleri, ilk vahiyleri ve ilahi mesajları ile devam eden rivayetler Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine kadar ulaşmakta ve Allah'ın (c.c.) ilahi mesajının sürekliliğini göstermektedir. Tarihsel bilgilerin yanında dua, hac, namaz, oruç gibi ibadet ile ilgili rivayetleri de içeren Evâil, eserleri ibadet yerleri olan ilk mescitlere dair de bilgi vermektedir. Eserlerde en çok tekrar eden konular özellikle Asr-ı Saadet dönemi ile ilgidir. İslâm'ı ilk kabul eden kişiler, ilk savaşlar, ilk şehitler, ilk alimler ve daha birçok İslâm medeniyetindeki önemli ilkler nakledilmektedir. Dört halife, Emeviler ve Abbasiler dönemine dair Evâil rivayetlerinin sayısı az olsa da Evâil eserlerinde bu dönemlerle ilgili rivayetleri görmek mümkündür. Evâil eserlerinin sonlarındaki rivayetlerde ise kıyametin kopması, kıyamet alametleri, yeniden diriliş, cennet ve cehenneme dair ilkler yer almaktadır. Bazı eserlerde ise İslâm dinine dair ilkler ikinci planda kalarak çoğunlukla dil, şiir, bilim, toplumsal adetlerin, yenilikler ve keşiflerin aktarıldığı görülmektedir.

Bu eserlerde, öncelikle Kütüb-i Sitte gibi hadis kaynakları ve tarihî bilgiler olmak üzere tedvin ve tasnif dönemindeki temel kaynaklara başvurulmaktadır. Evâil yazarları bu yüzden rivayetleri naklederken genellikle senedlerini de zikretmişlerdir.

³⁷ Edebî, dinî, kültürel bilgilerin aktarıldığı edebî bir tür. Bk. Hüseyin Yazıcı, “Muhâdarât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/390.

³⁸ Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1941), 1/199.

³⁹ Hasan Yaşaroğlu, *Ömerü'l-Âdil (Fütuhat, Evâil ve İstikrar)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 60.

Evâil müelliflerinin hadis rivayetlerine olan hassasiyetleri ve eserlerinin temelini hadislerin oluşturması sebebiyle sened zikretme hususuna çok önem vermişlerdir. Bazı alimler ise yazdığı Evâil kitabını, bir hadis aktarımı olmasından ziyade tarihi bilgilerin bulunduğu veya edebî bir üslûbun taşındığı kaynaklar olarak görmüşlerdir. Rivayetlerin senedlerini nakletme hususunda titiz davranmayıp sadece tarihi bir bilgi şeklinde kaydetmişlerdir. Müelliflerin bu farklı bakış açısı eserin telif edilme amacı, müellifin yaklaşımı ve dönemin ilmi anlayışı gibi etkenler senedlerin zikredilip zikredilmemesinde belirleyici olabilmıştır.

Hicrî üçüncü asrın başlarında tasnif faaliyetlerinin artmasıyla beşinci asra kadar geçen sürede hadislerin çoğu yazılı olarak kaynaklarda yerini almıştır. Hadisler, artık bizzat şeyhlerden değil yazılı olan hadis kitaplarından alınmaya başlanmıştır. Bu durum Evâil literatüründe de görülmektedir ki hicrî üçüncü asırda telif edilen Evâil ile ilgili eserlerin içerdikleri hadisler, sonrasında oluşturulan Evâil eserlerine kaynaklık etmiştir. Örneğin eş-Şiblî (v. 769/1367), *Mehâsinü'l-Vesâil fi Ma'rifeti'l-Evâil* adlı eserinde hadislerin çoğunu, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Evâili*'nden almış ve Ebû Arûbe, Taberânî ve Beyhakî'nin Evâil ile ilgili eserlerinden yararlanmışlardır.

Evâil çalışmalarına bakıldığında zaman hicrî ikinci asırdan itibaren Evâil eserlerinin yazıldığı görülmektedir. Günümüze ulaşmayan ancak ilk müstakil Evâil kitabı, İbnü'l-Kelbî'ye (v.204/819) aittir. Günümüze ulaşan ilk Evâil kitabı İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235/849) *el-Musannefi*'ndeki "Kitâbu'l-Evâil" bölümüdür. Müstakil olarak günümüze ulaşan ilk Evâil kitabı ise İbn Ebî Âsım'ın (v. 287/900) *el-Evâil* adlı eseridir.

Evâil yazarlarının kim olduğuna dair bilgi veren alimlerden birisi de Sehavî'dir. Bu bilgiye göre İbn Hacer, İbn Ebî Şeybe, Taberânî, el-Askerî, Ebû Arûbe, Ebû's-Şeyh, İbn Ebî Asım ve Safedî gibi alimler Evâil ile ilgili eserleri olan

alimlerdir.⁴⁰ Ömer Faruk Akpınar'ın yaptığı en son çalışmaya göre ise günümüze ulaşan veya ulaşmayan tespit edilen Evâil eserlerinin sayısı toplam 53'tür.⁴¹

1.1.4.1. Hicrî Üçüncü Asır Evâil Eserleri

Hicrî üçüncü asır Evâil eserlerine dair ayrıntılı bilgiler çalışmanın devamında aktarılacağı için tekrar olmaması açısından bu başlık altında esere dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

1.1.4.2. Hicrî Dördüncü Asır Evâil Eserleri

- Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî Ebû'l-Münzir (v. 204/819), *el-Evâil*.⁴²
- Ebû Ya'kûb İshâk b. Süleymân et-Tabîb el-İsrâîlî el-Kayravânî (v. 320/932), *el-Evâil ve'l-ekâvil*.
- Es'ad b. el-Bitrîk en-Nasrânî el-Mısırî (v. 357/968), *Nazmü'l-cevâhir fî ahbâri'l-evâil ve'l-evâhir fî't-târîh*. (Matbu)
- et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (v. 360/971), *el-Evâil*. (Matbu)
- Ebû'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî (v. 369/979) *el-Evâil*.
- Sa'îd b. Sa'd el-'Attâr (v. 370'ten önce), *el-Evâil*.
- Şeyh Sadûk, İbn Bâbeveyh Muhammed b. Alî el-Kummî (v. 381/992), *el-Evâil*.
- Ebû Ca'fer el-Kummî Muhammed b. Abdillâh b. Ca'fer el-Hımyerî (v. 290/903), *el-Evâil*.
- Merzûbânî, Ebû Abdullah Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Sa'îd el-Horasânî (v. 384/994), *el-Evâil*.

1.1.4.3. Hicrî Beşinci Asır Evâil Eserleri

⁴⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, *el-Cevâhir ve'ddürer* (Beyrut, Lübnan: Dâr-u İbn Hazm, 1419), 2/662; Acar, "Evâil Edebiyatı Üzerine", 6.

⁴¹ Akpınar, "Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v.318-931) Kitabu'l-Evâil'i", 477-479.

⁴² Bu eseri hicrî ikinci asır Evâil kitabı olarak saymak da mümkündür. Ancak başka ikinci asır Evâil kitabı olmadığından buraya dahil edilmiştir.

- Ebû Hilâl el-Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl (v. 400/1009'dan sonra), *el-Evâil*.
- Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (v. 430/1038), *el-Evâil*.
- Ebü'l-'Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez el-Müstağfirî en-Nesefî (v. 432/1041), *el-Evâil*.

1.1.4.4. Hicrî Altıncı ve Yedinci Asır Evâil Eserleri

- Nesefî, Azîz b. Muhammed (v. 533/1138), *Risâle der ehâdis-i evâil*.
- Râşidî, Muhammed b. Ebî'l-Kâsim b. Ebî Şücâ' el-Hemedânî Ebü'l-Muzaffer (v. 611/1214), *İlmü'l-Evâil*.
- Mevsilî, İmâdüddîn Ebü'l-Mecid İsmâil b. Hîbetullâh b. Ebî'r-Rızâ Bârik eş-Şâfî (v. 655/1257), *Gâyetü'l-vesâil ilâ ma'rifeti'l-evâil*.

1.1.4.5. Hicrî Sekizinci Asır Evâil Eserleri

- Alî b. Ahmed b. Alî el-Cündî el-Yemânî (v. h. 714'ten sonra), *Nüzhetü'l-ukûl ve'l-elbâb fî ma'rifeti'l-evâil ve'l-esbâb*.
- Şafedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh eş-Şafedî (v. 764/1363), *Zehru'l-hamâil*.
- Bedrüddîn eş-Şiblî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh ed-Dımaşkî et-Trablusî (v. 769/1367), *Mehâsinü'l-vesâil fî Ma'rifeti'l-evâil*. (Matbu)
- Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. İbrâhîm el-Atâikî el-Hıllî (v. 790/1388), *Muhtârât min Kitâbi'l-evâil*.

1.1.4.6. Hicrî Dokuzuncu Asır Evâil Eserleri

- İbn Hatîb Dâriyâ, Muhammed b. Ahmed b. Süleymân Celâleddîn ed-Dımaşkî (v. 811/1408), *Kitâbü'l-Celâl*.
- Muhammed b. Alî b. Ebî Bekr er-Rabâtî ed-Dimyâtî el-Harrât (v. ?), *Nehze fî'l-evâil*.
- İbnü'l-Kırmânî, Takıyyüddîn Yahya b. Muhammed b. Yûsuf (v. 833/1430), *Muhtasarü İkâmeti'd-delâil*.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (v. 852/1449), *İkâmetü'd-delâil alâ ma'rifeti'l-evâil*.

- Sübût b. Burhâneddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer el-Hamevî eş-Şâfi'î (v. 858/1454), *Muhtasaru Mehâsini'l-vesâil ilâ ma'rifeti'l-evâil*. (Matbu)
- Yûsuf b. Halîl b. Karaca b. Abdillâh ed-Dımaşkî (v. 871/1466), *Risâletü'l-evâil*.
- İbn Tağrıberdî Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî (v. 874/1470), *el-Buhûrû'z-zâhir fi ilmi'l-evâil ve'z-zevâhir*.
- Cârullâh Ebû Bekr Takıyyüddîn b. Zeyd el-Hanbelî (v. 883/1478), *el-Evâil*. (Matbu)
- Yahyâ b. Ömer b. Muhammed el-Hâşimî İbn Fehd (v. 885/1480), *ed-Delâil fi ma'rifeti'l-evâil*.

1.1.4.7. Hicrî Onuncu Asır ve Sonrası Evâil Eserleri

- İbnü'l-Lütf, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî'l-Lütf el-Makdisî (v. 903/1498), *Manzûmetü vesâili's-sâil ilâ ma'rifeti'l-evâil*.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân (v. 911/1505), *el-Vesâil ilâ (fi) ma'rifeti'l-müştemeleti 'ale'l-evâil*. (Matbu)
- Ebü'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşkî (v. 953/1546), *Unvânü'r-resâil fi ma'rifeti'l-evâil*.
- Alî Dede b. Mustafâ el-Bosnevî ez-Zigetvârî (v. 1007/1598), *Muhâdarâtü'l-evâil ve müsâmerâtü'l-evâhir*. (Matbu)
- Osmân b. Muhammed Dukakînzâde er-Rûmî (v. 1013/1604), *Ezhârü'l-hamâil fi vasfi'l-evâil*. (Matbu)
- Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Yakûb eş-Şâmî (v. 1040/1631), *Zübdetü'r-resâil fi ma'rifeti'l-evâil*.
- Muslihüddîn Beypazarî (1051/1641) *Tezkiretü'l-evâil*.
- Abdullah b. Sâlim b. Muhammed b. Sâlim b. İsâ el-Basrî (v. 101/1690), *Risâletü'l-evâil fi'l-hadîs*.
- Ahmed b. Abdilfettâh b. Yûsuf b. Ömer el-Mevî eş-Şâfiî el-Mecîdî (v. 1181/1767), *el-Fezâil fi'l-evâil*.
- Muhsin b. Emîn b. Abdilkerîm b. Alî el-Âmilî el-Hüseynî (v. 1371/1952), *el-Evâil ve'l-evâhir*.

- Âyetullâh eş-Şeyh Muhammed Takî et-Tüsterî b. Muhammed Kâzım (v. 1995), *el-Evâil*.
- Seyfeddîn Kâtib, *el-Evâil fi 'l-hadâirati 'l-İslâm*.
- Ebû Alî b. Hemmâm, *el-Evâil*.
- Emevî, *Hakâik fi İlmi 'l-evâil*.
- Abdurrahmân b. Muhammed, *Risâle fi 'l-evâil*.
- Hemmâm Muhammed el-Cerf, *el-Evâil*.
- Fuâd Sâlih es-Seyyid, *Mu'cemü 'l-evâil fi târihi 'l-arab ve 'l-müslimîn*.
- Muhammed Hâmîd Muhammed, *el-Evâil mine's-sahâbe*.

Bu liste dışında Evâil literatürüne dair yazılmış eserlerin bulunması mümkündür. Ancak şu ana kadar tespit edilenler bunlardır. İleride bu konu ile ilgili daha ayrıntılı araştırmalar yapılırsa hem günümüze ulaşmayan hem de günümüze ulaşan ancak tespit edilemeyen farklı Evâil eserleri de ortaya çıkarılabilir. Yukarıda zikredilen alimlerin Evâil literatüründe eserler verip ilkler konusunda böyle titiz çalışmalar yapmasının elbette önemi ve sebebi olmalıdır. Bu sebeple çalışmamıza Evâil türü eserlerin önemini anlatarak devam edeceğiz.

1.2. EVÂİL TÜRÜ ESERLERİN ÖNEMİ

İnsan, yaratılışı itibariyle yeni şeyler öğrenmeye ve bilmediği konuları keşfetmeye meyillidir. İlkler, daha önce deneyimlenmemiş veya bilinmeyen bir olayın veya bir fikrin başlangıcını ortaya koymaktadır. İlkler, genellikle bir alanda çığır açtığı ve yeni bir dönemi başlattığı için insanların merak etme, ilham alma ve kendi hayatlarında da benzer yeniliklere öncülük etme arzusunu harekete geçirmektedir.

Tarihin önemli dönüm noktalarını işaret eden ilkler, insanın geçmişini anlamasına ve bugünkü durumuna nasıl geldiğini kavramasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda ilklere ve başlangıçlara duyulan merak, geçmişle bağ kurma ve aidiyet duygusunu güçlendirme ihtiyacını da karşılamaktadır. Bir şeyin “ilk” olması, ona anında önem ve merak uyandıran bir nitelik katmaktadır. Geçmişte yaşanan ilklerin ve olayların bilinmesi gelecekteki benzer durumlar için yol gösterici olabilmektedir.

Başkalarının deneyimlerini bilen insanların kendi hatalarını en aza indirmek için bu tecrübelerden yararlanması mümkündür.

Müslümanlar, fitrî olan bu merak duygusuna hem dini hem de tarihi açıdan büyük bir anlamı olan İslâm medeniyetinde bir cevap bulmak istemiştir. İslâm'ın en temel kaynaklarını bilmek, en mükemmel örnek olan Hz. Peygamber'i (sav) ve inşa ettiği toplumu tanımak, ashabın kahramanlıklarını ve fedakarlıklarını görmek ve tarihin dönüm noktasını öğrenmek istemişlerdir. İşte bu derin merak ve anlam arayışı, Müslüman alimleri Evâil türünde eserler yazmaya sevk etmiştir. Bu alimler, İslâm medeniyetinin ilklerini, başlangıçlarını, önemli şahsiyetleri ve öncülerini anlatarak hem dini bilginin köklerini sağlamlaştırmak hem de tarihi hafızayı canlı tutmak istemişlerdir. İslâm'ın doğup yayıldığı coğrafyayı, toplumu, tarihi ve kültürünü gösteren rivayetleri ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Bu eserler aracılığıyla, Müslümanlar hem inançlarının ilk nüvelerine ulaşmış hem de Hz. Peygamber (sav) ve ashabının örnek hayatlarını daha yakından tanıyarak kendi yaşamlarında uygulayacakları bir rehber edinmişlerdir.

Evâil yazarlarından biri olan Ebû Hilal el-Askerî, toplumun her kesiminden insanların işlerin ilklerini, isimlerini ve fiillerin önceliklerini merak ettiklerini ve bu konularda soru sormaya düşkün olduklarını bu sebeple de bir Evâil eseri yazdığını söylemiştir. Aynı zamanda bu alanda yazılan önceki eserlerde rivayetlerin düzgün bir şekilde sınıflandırılmaması, bâb başlıklarının kullanılmaması, rivayetlerin yeterince açıklanmaması, tekrar ve sıkıcılıktan kaçınılmaması gibi sebeplerden dolayı böyle bir eser yazdığını belirtmiştir.⁴³

Taberânî'ye göre ise zamanla gelişen ve ilerleyen ilimler sürecinde alimler, tarihlerini büyük bir özen ve titizlikle kaydetmişlerdir. Öyle ki, zihinlerde bazı önemli sorular belirmeye başlamıştır: “Şunu ilk kim söyledi?”, “Şunu ilk kim yaptı?”, “Şurayı ilk kim inşa etti?” gibi. Bu soruların nihayetinde ise Evâil ilmi olarak bilinen bu alan, zihinleri meşgul etmiştir. Dolayısıyla ilkleri kaydetmek, her

⁴³ Bk. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî Askerî, *el-Evâil*, thk. Muhammed es-Saîd el-Vekîl (Tanta, Mısır: Dâru'l-Beşîr li's-Sekâfe ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1408), 17-18 (Mukaddime).

hak sahibine hakkını vermek ve hakkı ehline ulaştırmak açısından önemlidir. Aynı zamanda Taberânî yazdığı Evâil hakkında küçük hacimli olmasına rağmen, faydasının büyük olup içinde birçok ilginç bilginin bulunduğunu söylemiştir. Hem dinî hem de tarihî ilimlerle uğraşanların faydalı bilgiler bulmasını sağlayan önemli bir eser olduğunu da vurgulamıştır.⁴⁴

Alimlerin bu tür telifte önem vermelerinin sebebi Cerrâî'ye göre çoğu zaman insanların “ilk kimin yaptığını, ilk kimin icat ettiğini, ilk kimin söylediğini” ve benzeri şeyleri merak edip sormasından kaynaklanmaktadır.⁴⁵ Çünkü Asr-ı Saadet, Allah Rasûlü'nün (sav) yaşadığı ve İslâm'ın ilk yıllarını kapsayan dönemi ifade ettiğinden bu dönemdeki ilkler, Müslümanlar için hayati bir öneme sahiptir ve büyük bir merak konusudur. Müslümanlar, İslâm inancının temelini oluşturan ilk vahyin gelişi, ilk anlarında yaşananlar, ilk ayetler ve bu olayların nasıl gerçekleştiğini araştırma ve öğrenme çabası içindedirler. Dolayısıyla alimler de eserlerini toplumun ihtiyaç, arzu ve meraklarına göre şekillendirmişlerdir.

İlkleri bilme ve merak etme arzusunun yanında insanlar öncü olarak da anılmak istemişlerdir. Çünkü iyi kabul edilen bir konuda veya bir başlangıçta ilk olmak herkes için çok önemlidir. Ashabın Allah Rasûlü'nden (sav) hadis almak için birbiriyle yarışmasının ve bunu yapan ilk kişi olmaya çalışmasının sebeplerinden biri de budur. Örneğin Abdullah b. el-Haris'in “Allah Rasûlü'nün (sav) “*Hiçbiriniz kibleye karşı idrar yapmasın*” buyurduğunu ilk duyan ve bunu insanlara ilk anlatan benim”⁴⁶ şeklinde bir rivayette bulunması onun bu husustaki ilk hadisi alan kişi olmaktan ne kadar gurur duyduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Allah Rasûlü de (sav) cennette şefaet edecek ilk kişinin kendisi olacağını söylemiştir.⁴⁷ Bir başka hadiste de

⁴⁴Bk. Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb Taberânî, *Kitâbü'l-Evâil*, thk. Mervân el-Atiyye, Şeyh er-Râşid (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413), 7 (Mukaddime).

⁴⁵ Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Zeyd b. Ebî Bekr el-Hasenî el-Cerrâî ed-Dımaşki Cerrâî, *el-Evâil*, çev. Âdil Fuceyrât (Dimeşk, Suriye: Dâr'ul-Îmân, 1409), 28 (Mukaddime).

⁴⁶ Ebû Bekr b. Ebî Âsım Ahmed b. Amr eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmî (Kuveyt: Dâr'ul Hulefâ, 1431), 71.

⁴⁷ Bk. Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Muslim, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1374/1955), “Îmân”, 84.

“*Cennete ilk girecek olanlar biziz (ümme olarak)*” buyurmuştur.⁴⁸ Uhud savaşında Hz. Peygamber’in (sav) vefat ettiğine dair haber yayıldıktan sonra Ka’b b. Malik Rasûlullah’ı (sav) bulmasıyla ilgili “Ben, Rasûlullah’ı (sav) miğferinin altından gözlerinden tanıyan ilk kişiyim.” demiştir.⁴⁹

Evâil türü eserler geçmişte yaşanan olayların tarihlendirilmesi ve Asr-ı Saadet döneminde sünnetin oluşumu ve gelişiminin bilinmesi noktasında önemli bir yere sahiptir. Geçmişte yaşanan olayların kronolojik olarak öğrenilmesi İslâm toplumunun ilk dönemlerine dair bilgi edinilmesi ve hadislerde geçen olay ve uygulamaların başlangıcının belirlenmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda hadislerin bağlamı ve İslâm tarihinin doğru aktarılmasında önemli bir rolü olan bu tür eserler, Hz. Peygamber’in (sav) uygulamalarının zaman içindeki gelişiminin anlaşılmasını da sağlamaktadır. Çünkü bazı uygulamalar zamanla değişebilmekte, neshedilebilmekte ya da gelişebilmektedir.

Evâil ile ilgili rivayetler, farklı rivayetlerin uzlaştırılmasını ve nâsih ve mensûhun bilinmesini sağlayabilmektedir. Aynı konuyla ilgili farklı rivayetler bulunduğu bu rivayetlerdeki “ilk” bilgilere bakmak, bu farklılıkları anlamaya ve uzlaştırmaya yardımcı olabilmektedir. Örneğin başlangıçta namazın mahiyetinin bilinemediği zamanlarda iki rekât olarak farz olan namazın hükmü, Müslümanların gönüllerine yerleşmesiyle dört rekâta çıkarılarak neshedilmiştir.⁵⁰

Her iyi şeyin bir başlangıcı olduğu gibi her kötü şeyin de bir sorumlusu bulunmaktadır. Örneğin Amr b. Luhay, Arabistan’a putperestliği getiren ilk kişidir.⁵¹ Bununla beraber önceden görülmemiş yeni adetler ihdas etmiştir. Cahiliye döneminde Arapların, taptıkları putlar ve ilahlar adına şifa bulmak, bir musibetten

⁴⁸ Muslim, “Cennet”, 7.

⁴⁹ İbn Ebi Âsım, *el-Evâil*, 71.

⁵⁰ Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlimine Katkısı*, 81.

⁵¹ Abdülkerim Özaydın, “Amr b. Lühay”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1191), 3/87-88. Hatice Nur Ertürk, “Tevhitten Şirke Giden Süreçte Bir Figür: Amr b. Lühay”, *Journal of The Near East University Faculty of Theology* 8/2 (25 Aralık 2022), 13.

kurtulmak, yolculuğa çıkmak, hacdan dönmek gibi birçok sebep için sâibe,⁵² bahîrâ,⁵³ vasîle⁵⁴ ve hâmi⁵⁵ adını verdikleri deve, koyun gibi hayvanları adak amacıyla serbest bırakmaları bu adetlerdendir. O, bu hurafeleri Arap toplumuna yerleştirerek yeni bir din anlayışı meydana getirmiştir. Allah Rasûlü (sav) de kendisine cehennem arz olduğunda Amr'ın, Hz. İbrahim'in dinini değiştirmek,⁵⁶ kurban adama adetini ortaya çıkarmaktan sorumlu olduğundan bağırsaklarını cehennem ateşinde sürüklerken gördüğünü söylemiştir.⁵⁷ Amr b. Luhay gibi tarihteki kötü ilklerin sorumlularını bilmek, geçmişini anlamak ve doğru inancın tahrif edildiği dönemi ve süreci kavramak açısından büyük önem taşımaktadır.

Hadis ilminde ilklerin araştırılması, İslâm dininin temel kaynaklarından olan sünnetin doğru anlaşılması, tarihi olayların kronolojisinin belirlenmesi, hükümler arasındaki ilişki ve gelişimin takip edilmesi ve nihayetinde İslâm toplumunun ilk dönemleri hakkında sağlam bilgilere ulaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle muhaddisler, hadisleri incelerken onların ne zaman, nerede ve hangi koşullarda ortaya çıktığına dair bilgilere büyük önem vermişlerdir.

Asr-ı Saadet dönemi, İslâm'ın en saf ve ilk halini temsil ettiği için, bu dönemdeki ilkler, Müslümanlar için sadece tarihi bilgiler değil, aynı zamanda inançlarını, ahlaki değerlerini ve yaşam biçimlerini şekillendiren en önemli başvuru kaynağıdır. Bu nedenle, bu döneme duyulan merak, sadece geçmişini anlama arzusundan değil, aynı zamanda dini kimliği koruma ve doğru yolu bulma çabasından da kaynaklanmaktadır.

1.3. HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR EVÂİL LİTERATÜRÜ

Evâil alanındaki çalışmalar, hadis tasnifinin en erken döneminden itibaren telif edilmeye başlamıştır. Bir taraftan ale'r-ricâl ve ale'l-ebvâb tasnif türleri yürütülürken

⁵² İlahlar adına serbest bırakılan ve üzerine hiç yük vurulmayan (deve) demektir. Bk. Muhammed Aruçi, "Sâibe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/542-543.

⁵³ Putlar uğruna sağılması yasaklanan ve sütünün içilmesi haram olan dişi devedir Bk. İshak Yazıcı, "Bahîrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/487.

⁵⁴ Câhiliye devrinde bazı dinî hükümlere ve âdetlere konu olan koyun veya deve. Bk. Casim Avcı, "Vasîle", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/550.

⁵⁵ Muhammed Eroğlu, "Hâmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/457.

⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/247.

⁵⁷ Buḥârî "Menâkıb", 12.

diğer taraftan hadis ve siyer ortak paydasından hareketle bir sünnetin veya bir uygulamanın ilk defa ne zaman ve kim tarafından yapıldığı da ilim ehli için bir merak konusu olmuştur. Bu merak ve onun harekete geçirdiği ilmî faaliyetler Evâil literatürünü ortaya çıkarmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde Evâil alanında eser yazan hicrî üçüncü asır müelliflerin vefat tarihlerini dikkate alarak günümüze ulaşıp yayımlanan Evâil eserlerini elde edebildiğimiz bilgiler çerçevesinde tanıtmak istiyoruz. Ele alacağımız ilk iki eser günümüze ulaşmasa da Evâil literatüründe ilk olma özelliğine sahip olmaları ve yazarlarının büyük alimlerden olup bu alandaki eserleri ile tanınmaları sebebiyle çalışmamıza konu olmuşlardır.

1.3.1. İbnü'l-Kelbî (v. 204/819) ve *el-Evâil*'i

1.3.1.1. İbnü'l-Kelbî'nin Hayatı

Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî Ebû'l-Münzir, Kûfe'de doğmuş ve hayatının bir döneminde Bağdat'ta bulunmuştur.⁵⁸ Bağdat'ta ilmî yönden kendini geliştirmiş ve Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh'ın himayesinde hem meşhur olmuş hem de zenginleşmiştir.⁵⁹

Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, nesep ilmi ve tarihi ile ilgili rivayetler konusunda oldukça bilgili bir şahsiyet olarak bilinmektedir.⁶⁰ Ancak hadis rivayeti konusundaki ehliyeti hakkında âlimler farklı kanaatler beyan etmişlerdir.⁶¹ Zehebi ve İbn Hacer'in naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, onun hadis ilmiyle uğraşmadığını daha çok tarihsel bilgiler nakledip nesep ilmiyle meşgul olduğunu ve bu yüzden de

⁵⁸ Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1413/1992), 47 (Mukaddime).

⁵⁹ Süleyman Tülüçü, "Kelbî, Hişâm b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/204-205.

⁶⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 4/305; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Dâiratu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye-el-Hind (Beyrut-Lübnan: Muessesetu'l-A'lemî, 1390), 6/196.

⁶¹ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Curcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Alî Muhammed Mu'avvid (Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997), 8/412.

kimsenin ondan hadis rivayet etmesine ihtimal vermediğini ifade etmiştir.⁶² Darekutnî ve bazı âlimler tarafından “metrûk” olarak nitelendirilmiştir.⁶³ İbn Asâkir ise onu “râfizî” olmakla itham etmiş ve güvenilir olmadığını belirtmiştir.⁶⁴ Özellikle babası ve Ebû Salih yoluyla İbn Abbâs’tan yaptığı rivayetlerin güvenilir olmadığı vurgulanmıştır.⁶⁵ Ehl-i Sünnet tarafından ravilerde bulunması gereken adalet ve zapt şartlarını taşımadığını bu sebeple de hadislerine güvenilmeyeceği görüşünü ileri sürmüşlerdir.⁶⁶

İbnü’l-Kelbî’ye karşı olumsuz düşüncelerin karşısında onu destekleyen alimlerin olumlu görüşleri de bulunmaktadır. Bu görüşlere göre İbnü’l-Kelbî, hadis rivayetinde oldukça dikkatli ve titiz davranan güvenilir bir alimdir. İbn Sa’d, et-Tabakatü’l-Kübra adlı eserinde İbnü’l-Kelbî’den çokça alıntı yapmıştır. Aynı zamanda Taberî, Yâkut ve Abdülkâdir de İbnü’l-Kelbî’nin rivayetlerinden yararlanan alimlerdir.⁶⁷

Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, nesep ve tarih alanlarında önemli bir âlim olmasına rağmen, hadis rivayeti konusunda güvenilirliği alimler tarafından tartışma konusu olmuştur. Özellikle Şîi eğilimleri ve bazı uydurma rivayetler naklettiği yönündeki eleştiriler,⁶⁸ hadis âlimlerinin onun rivayetlerine mesafeli olması ve aktardığı bilgilere her zaman eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılmasına neden olmuştur.⁶⁹ Ancak eserleri, onun döneminin ilmi ve kültürel hayatına önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

⁶² Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl fi Nakdi’r-Ricâl*, 4/304; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, 6/196.

⁶³ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1419/1998), 1/251; Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl fi Nakdi’r-Ricâl*, 4/304.

⁶⁴ Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl fi Nakdi’r-Ricâl*, 4/304.

⁶⁵ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, 6/196.

⁶⁶ Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib b. Bişr İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Düşengen Bilgin (Ankara Okulu Yayınları, 2017), 12-13. Bu bilgiyi çevirmen Beyza Düşengen Bilgin, İbnü’l-Kelbî hakkında bilgi verirken aktarmıştır.

⁶⁷ İbnü’l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, 12. Bu bilgiyi çevirmen Beyza Düşengen Bilgin, İbnü’l-Kelbî hakkında bilgi verirken aktarmıştır.

⁶⁸ Bk. Muhammed b Hibbân b Ahmed el-Bustî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn li ibn Hibbân*, thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi (Suudi Arabistan: Darü’s-Sumey’i, 1440), 2/439.

⁶⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr el-Mekkî Ukaylî, *ed-Du’afâu’l-Kebîr*, thk. Abdulmutî Emîn Kalacî (Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-İlmiyye, 1404/1984), 4/339.

Kelbî, babası Ebû'n-Nadr el-Kelbî,⁷⁰ tanınmış bir tefsir âlimi olan Mücâhid,⁷¹ uydurma haberler naklettiği bilinen Ma'rûf adlı bir kişi ve Irak bölgesindeki bazı alim ve ravilerden rivayet almıştır.⁷² Muhammed b. Saîd, oğlu El-Abbâs b. Hişâm,⁷³ Şebâb el-Uşfurî, Ali b. Harb el-Mevsîlî, Abdullah b. ed-Dahhâk el-Hemedânî,⁷⁴ Muhammed b. Ubeyd, Ebû'l-Eş'as,⁷⁵ Halîfe b. Hayyât,⁷⁶ Muhammed b. Ebi's-Serî, Muhammed b. Sa'd kendisinden hadis rivayet eden alimlerdir. Hişâm el-Kelbî, farklı ilimlerle de meşgul olan kişilerden rivayet almış ve kendisinden de çeşitli âlim ve raviler, rivayette bulunmuştur. Nakledilen bilgilere göre h. 204⁷⁷ veya h. 206⁷⁸ yılında Kûfe'de vefat etmiştir.

1.3.1.2. Eserleri

Hişâm el-Kelbî'nin eserleri oldukça fazladır. Zehebî, yüz elliye aşkın kitabı olduğunu belirtmektedir.⁷⁹ Bu eserler arasında *Cemheretü'l-Ensâb*, *Kitâbu'l-Asnâm*,⁸⁰ *Büyûtât Kureyş*, *el-Künâ*, *Büyûtâtü'l-Yemen*, *Târîh-u Ecnâdi'l-Hulefâ* ve *Tesmiyetü men bi'l-Hicâz min Ecnâdi'l-Arab* gibi önemli çalışmalar yer almaktadır.⁸¹ İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist* adlı eserinde ise kitaplarının sayısının yüz kırk dört olduğu kaydedilmiştir.⁸²

1.3.1.3. *el-Evâil* Adlı Eseri

Evâil'e dair ilk eserin İbnü'l-Kelbî'ye ait olduğu bilinmektedir. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. İbnü'n-Nedîm, İbnü'l-Kelbî'nin "Ahbâru'l-Evâil" hakkında farklı eserlerinin de bulunduğunu *el-Fihrist* adlı çalışmasında aktarmıştır.⁸³

⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 8/412.

⁷¹ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, 4/304.

⁷² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn li ibn Hibbân*, 2/439.

⁷³ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 6/197.

⁷⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn li ibn Hibbân*, 2/439.

⁷⁵ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1/251.

⁷⁶ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1/251.

⁷⁷ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, 4/305; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 6/196.

⁷⁸ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1/251.

⁷⁹ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, 4/305.

⁸⁰ Putlar Kitabı, Beyza Düşengen Bilgin tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bk. İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*.

⁸¹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 47 (Mukaddime); İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 6/197.

⁸² Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramadân (Beyrut, Lübnan: Daru'l Ma'rife, 1417/1997), 124-127.

⁸³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 125.

1.3.2. Alî b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Medâinî (v. 225/840) ve *el-Evâil*'i

1.3.2.1. Alî b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Medâinî'nin Hayatı

Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Medâinî el-Basrî el-Kureşî, 135/753 yılında Basra'da doğmuş,⁸⁴ İslâm Dünyası'nın önde gelen tarih, nesep ve hadis alimlerinden biridir. Eğitim hayatına önce Medâin daha sonra Bağdat'ta devam edip ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır.⁸⁵ İslâm Tarihi, Ensâb, Megâzî ve Arap şiiri alanlarındaki geniş bilgi birikimiyle tanınmıştır. Naklettiği bilgiler ve rivayetlerin sened zincirlerinin güvenilirliği alimler tarafından kabul görmüştür.⁸⁶

İlmi bir değer olarak el-Medâinî, çağdaşları tarafından kabul görmüş, eserleri Yahya b. Main tarafından tavsiye edilmiştir. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya en-Nahvî ise İslâm tarihi konusunda başvurulacak en önemli kaynaklardan biri olarak onun kitaplarını işaret etmiştir.⁸⁷

İlim tahsil ettiği ve rivayet aldığı en önemli hocası, Kurre b. Halid'dir (v. 113/731) Cüveyriye bint Esmâ (v. 50/670), Avâne b. el-Hakem (v. 147/764), İbn Ebî Zi'b (v. 158/774), Şu'be (v. 160/788), Hammad b. Seleme (v. 167/784), Sellam b. Miskin (v. 224/838) ve İshak el-Mevsilî (v. 235/850) ile aynı dönemde yaşadığı diğer alimlerden de ilim tahsilinde bulunmuştur.

Zübeyr b. Bekkar (v. 256/870), Ahmed b. Ebî Hayseme (v. 279/892), Haris b. Ebî Usame (v. 282/895), Ahmed b. Haris el-Hazzaz (v. ?), Hasan b. Ali b. el-Mütevekkil (v. ?), el-Mufaddal b. Gassan el-Gallâbi (v. ?) ve Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd b. Nasih el-Askeri (v. ?), el-Medâinî'den (v. 225/840) rivayet alan alimlerdir.⁸⁸

⁸⁴ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 130.

⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 13/516.

⁸⁶ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985), 10/400-402.

⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/516.

⁸⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 10/401; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/516.

Hayatının son otuz yılını sürekli oruç tutarak geçirmiş bir alim olan ve yüz yaşına yaklaştığı rivayet edilen el-Medâinî, h. 224 veya h. 225 yılında Bağdat'ta, İshak b. İbrahim el-Mevsilî'nin evinde vefat etmiştir.⁸⁹ Ardında İslâm tarihini aydınlatan farklı konularda çok sayıda eser bırakmıştır.⁹⁰ Bu eserler, kendisinden sonraki tarihçiler ve âlimler için önemli bir kaynak olmuştur.

1.3.2.2. Eserleri

el-Medâinî, 245'ten fazla oldukça hacimli eserler telif etmiştir.⁹¹ Konuları bakımından eserler tarih, siyer, gazveler, ensab, Arap tarihi, fetihler, halifeler, şairler, kadınlar, çeşitli toplumsal konular ve anekdotlara dair tarihi ve kültürel bilgiler içermektedir. Monografi özelliğindeki bu eserler, el-Medâinî'nin çok yönlü bir alim olarak meşhur olmasını sağlamıştır.⁹²

Kitaplarının genel olarak konusu şu şekildedir: Hz. Peygamber'in (sav) hayatı ve dönemi, Kureyş ve diğer Arap kabilelerinin tarihi ve nesebi, kadınlar ve evlilik hayatı, halifeler ve devlet yönetimi, fetihler ve coğrafya, olaylar ve ihtilaflar, Araplara dair haberler ve şairler.⁹³

Günümüze ulaşan eserleri ise *et-Te'âzi*⁹⁴ ve *el-Mürdifât min Kureyş*'tir.⁹⁵

1.3.2.3. el-Evâil Adlı Eseri

Evâil literatürüne dair ilk eserlerden biri sayılan *el-Evâil*, el-Medâinî'nin birçok eseri gibi günümüze ulaşmamıştır. İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihristi*'inde ve Safedî'nin *el-Vâfi bil'Vefeyât* eserlerinde el-Medâinî'nin *Evâil* adlı bir eserinin var

⁸⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 130; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Silatu Târih et-Taberî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1387/1967), 9/124; Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh Safedî, *el-Vâfi bi'l-Ve'feyât*, thk. Ahmed el-Arnâ'ût, *Turkî Mustafâ* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/2000), 22/29.

⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/516.

⁹¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 130-134; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Ve'feyât*, 22/29-32.

⁹² Cengiz Kallek, "Medâinî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/292.

⁹³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 130-134; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Ve'feyât*, 22/29-32.

⁹⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed Medâinî, *et-Te'âzi*, thk. İbrâhîm Sâlih (Dimeşk: Dâru'l-Beşâ'iru'l-İslâmiyye lit-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî, 1424/2003).

⁹⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed Medâinî, *el-Mürdifât min Kureyş*, thk. Abdusselam Harun (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1393); Kallek, "Medâinî", 28/292.

olduğu aktarılmıştır.⁹⁶ el-Medâinî'nin bu eserine bütünüyle ulaşamamak da Ebû Hilâl el-Askerî, “el-Medâinî'nin isnadı ile bana nakledildi” şeklindeki ifadesiyle ondan birçok rivayet aldığını söylemiştir. Bu durum el-Medâinî'nin eserindeki rivayetlerin içeriği hakkında bilgi sahibi olmayı sağlamıştır.⁹⁷

1.3.3. İbn Ebî Şeybe (v. 235/849) ve *el-Musannef*'indeki “*Kitâbûl-Evâil*” bölümü

1.3.3.1. İbn Ebî Şeybe'nin Hayatı

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî, 159/776⁹⁸ yılında Kûfe'de doğmuş İslâm dünyasının en önemli hadis alimlerinden biridir.⁹⁹ Hayatının büyük bir kısmını burada geçirdiği için el-Kûfî nisbesiyle tanınmıştır. Küçük yaştan itibaren hadis ezberleyip ilim ile meşgul olmuştur. 14 yaşında Kûfe kadısı Şerîk b. Abdillâh'tan ilk hadis derslerini almıştır.¹⁰⁰ İlim tahsili için Basra, Bağdat,¹⁰¹ Rey ve Hicaz bölgelerine yolculuk yapıp dönemin mâruf alimlerden ders almıştır.¹⁰² Bu yolculukları kendisine büyük bir ilmi birikim ve birçok ilmî topluluğa girmesini sağlamıştır.

İbn Ebî Şeybe, keskin zekâsı ve olağanüstü hâfızası ile tanınmış, hadisleri yazılı kaynaklardan değil de ezberinden aktarması döneminin alim ve talebelerini kendine hayran bırakmıştır.¹⁰³ Ebû Zür'a er-Râzî, onun için “ondan daha güçlü hâfız görmedim” ifadesini kullanmıştır. Ebû Ubeyd ise onu, hadis ilminde en güzel yazan, tasnif ve düzene koyan dört kişiden biri olarak zikretmiştir. Zehebi onun için “İlim denizlerinden bir denizdir” demiştir.¹⁰⁴ Zehebi'ye göre ise hâfızların en iyisi ve sika bir ravi olmanın zirvesindedir. İbn Hacer, Nesâî ve İbn Hirâş gibi alimler ise sika ve

⁹⁶ Bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 134; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 22/32.

⁹⁷ Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*, 19.

⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/259; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 11/122.

⁹⁹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 17/237.

¹⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/259. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 11/122, 124.

¹⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/259.

¹⁰² Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968), 6/413; Nihat Yatkın, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitabû'l-Musannef'i* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 1998), 39.

¹⁰³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 11/123.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 11/122-124.

hâfız bir ravi olduğunu nakletmiştir.¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel ise onun hakkında “O doğru sözlüdür ve kardeşimden daha çok severim” demiştir.¹⁰⁶

Hadis alanı ile sınırlı kalmaksızın tarih, fıkıh ve tefsir gibi alanlarda da engin bilgi birikimine sahiptir. Kûfe camisinde ders vermiş, Abbasi Halifesi, Mütevekkil döneminde Bağdat’taki Rusâfe mescidinde gerçekleşen derslerine birçok kişi katılmıştır.¹⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, Ehl-i sünnet taraftarları için zor bir sürece denk gelse de Mihne¹⁰⁸ döneminin sonlanmasıyla ve Ehl-i Hadis’e karşı zulmün sona ermesiyle binlerce kişinin katılımıyla birçok ilmi toplantı düzenlemiştir.¹⁰⁹

İbn Ebî Şeybe, Musannefi’nde 271 hocasından rivayette bulunmuştur ve hocalarının büyük çoğunluğu alimler tarafından sika olarak kabul edilen ravilerdendir.¹¹⁰ Rivayet aldığı en meşhur hocaları şunlardır: Şerîk b. Abdillâh el-Kâdi (v. 177/793), Ebû’l-Ahvas Sellâm b. Süleym (v. 179/795), Abdullah b. el-Mübârek (v. 181/797), Halef b. Halife (v. 181/797), Ömer b. Ubeyd et-Tanâfisî (v. 185/801), Abdusselâm b. Harb (v. 187/803), Cerîr b. Abdilhamid (v. 188/804), Ali b. Müshir (v. 189/805), Abdullah b. İdrîs (v. 192/808), Vekî b. el-Cerrâh (v. 197/812), Süfyân b. Uyeyne (v. 198/813) ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân (v. 198/813).¹¹¹

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve İbn Mâce’ye hocalık yapmıştır.¹¹² Diğer meşhur talebeleri ise şunlardır: İbn Sa’d (v. 230/845), Kuteybe b. Saîd (v. 240/855), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Dârimî (v. 255/869), Ebû Zür’â er-Râzî (v. 264/878),

¹⁰⁵ Cemâluddîn Ebû’l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl fi Esmâi’r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1400/1980), 16/34.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 11/123; Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 17/237.

¹⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11/259.

¹⁰⁸ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Târihu’l-Hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirdâş (Mekke: Mektebetu Nezzâr Mustafâ el-Bâz, 1425/2004), 226.

¹⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11/259.

¹¹⁰ Yatkin, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitabu’l-Musannefi*, 46.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11/259; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 16/34; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *el-Kâşif fi Ma’rifeti men lehü Rivâyetun fi’l-Kutubi’s-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Muessesetu Ulûmi’l-Kur’ân, 1413/1992), 1/216; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib* (Hindistan: Dâiratü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1326/1908), 1/136; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru’r-Reşîd, 1406/1986), 91.

¹¹² Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 17/237.

Bâkî b. Mahled (v. 276/899), Ebû Hâtim (v. 277/890), Muhammed b. İshâk es-Sâğânî (v. 279/883), İbn Vaddâh (v. 287/900), Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (v. 307/919) Ebû'l-Kâsım el-Beğavî (v. 317/929) ve Ebû'l-Kasım el-Beğavî (v. 317/929).¹¹³

İbn Ebî Şeybe, Muharrem ayınının 8'inde 235 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.¹¹⁴

1.3.3.2. Eserleri

İbn Ebî Şeybe'nin çoğu eseri günümüze ulaşmıştır. Hadis imamlarının çalışmalarına kaynaklık eden *el-Musannef* isimli eseriyle meşhur olsa da hadis ve tefsir alanında da birçok eseri bulunmaktadır. İlk Evâil yazarları arasında anılmaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin eserleri şunlardır: *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, *el-Müsned fi'l-hadis*, *Kitâbu't-Tefsîr*, *Kitâbu'l-Îmân*, *Kitâbü'l-Meğâzî*, *Kitâbu't-Târîh*, *Kitâbü'l-Edeb*.

1.3.3.3. *el-Musannef* Adlı Eserinde Kitâbu'l-Evâil Bölümü

Kitabu'l-Evâil, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde yer alan bir bölümdür. İbn Ebî Şeybe'nin Kitabu'l-Evâil'i İbn Hacer'e göre ise müstakil bir eserdir. Bu eseri, Abdân b. Ahmed "Fatıma bint Muhammed b. el-Muncâ (v. 803/1401)- Süleyman b. Hamza (v. 715/1315)- Hâfız Ziyaeddin Muhammed b. Abdülvahid el-Makdîsi (v. 643/1245)- Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr es-Saydelânî (v. 603/1207)- Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed el-Haddad (v. 519-1125)- Ebû Nuaym (v. 336/948)- Muhammed b. Ali el-Askeri (v. 345/957) Abdan b. Ahmed (v. 306/919)- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe" senediyle rivayet etmiştir. *el-Musannef*'te otuz dördüncü bölümde bulunan bu kitap "İlk yapılanlar ve yapanlar" isimli tek bir bâb başlığına sahiptir ve nakledilen rivayetler, isnad zincirleri ile birlikte verilmiştir.¹¹⁵

Kitâbu'l-Evâil'de toplam 315 rivayet bulunmaktadır. Tekrarları ile birlikte yaklaşık 100 rivayet, Asr-ı Saadet dönemi ile ilgilidir. İlk inen ayet ve sure, ilk

¹¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/259; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/34; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/216; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/136; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 91.

¹¹⁴ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 17/238; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/41.

¹¹⁵ Bk. Yatkın, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitabu'l-Musannef'i*, 61.

müslüman olanlar, ilk şehit, Bedir savaşı, meşhur bazı sahabiler, ilk mescid, faiz, miras, Allah Rasûlü'nün (sav) hanımları, Akabe, Medine gibi konuları içermektedir. Asr-ı Saadet dönemi dışındaki diğer rivayetlerin konuları ise şunlardır: Şefaaf, cennete ilk girecekler, Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Nuh, kıyamet alametleri, kıyametin kopuş anı, ahirette insanların sorguya çekilecekleri ilk konular, dört halife dönemi ve sonrasında başa geçen bazı halifeler. Genel olarak kronolojik bir sıra gözetilmese de rivayetler Hz. Âdem ile başlayıp geleceği dair yani kıyamet, cennet ve şefaaf gibi konularla son bulmuştur. Kitabü'l-Evâil'de fazla olmasa da "sonlardan" bahseden rivayetler de bulunmaktadır.

Abdullah b. Mübârek (v. 181/798), Veki' b. el-Cerrah (v. 196/812), Süfyan b. Uyeyne (v. 198/814), Hüseyin b. Ali b. el-Cu'fi (v. 203/822), Vehb b. Cerir (v. 206/822), Yezid b. Harun (v. 206/822), el-Fadl b. Dükeyn (v. 218/833) ve Affan b. Müslim (v. 220/835) isimli alimler en çok rivayet aldığı hocalarıdır.¹¹⁶ Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili rivayetlerde de en çok ismi geçen hocası Veki' b. el-Cerrah'tır.

1.3.4. İbn Kuteybe (v. 276/889) ve *el-Meârif*'indeki Evâil Rivayetleri

1.3.4.1. İbn Kuteybe'nin Hayatı

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, 213/829 yılında Kûfe'de doğmuş çok yönlü büyük bir alimdir.¹¹⁷ Kadılık yaptığı Dînever, Kûfe ve Bağdat'ta yaşamıştır. Önemli ilmi kazanımlarını Bağdat'ta elde etmiştir.¹¹⁸ İlim tahsili için Mekke, Basra ve Horasan'a da gitmiştir.¹¹⁹ İlk hocası babasıdır ve daha sonra Câhız'ın öğrencisi olmuştur. İbn Kuteybe, hicri 3. asırda birçok alanda eser vermiş önemli bir alimdir. Eserleri arasında tefsir, hadis, kelam, tarih, dil ve edebiyat gibi çeşitli ilim dallarına dair kitaplar bulunmaktadır. Rivayetleri hususunda ise oldukça dikkatli ve dürüsttür.¹²⁰

¹¹⁶ Yatkın, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitabü'l-Musannef'i*, 49-50.

¹¹⁷ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 105. Bağdat'ta doğduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/411.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/297.

¹¹⁹ Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145.

¹²⁰ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 105.

İbn Kuteybe'nin Ehl-i sünnet'i destekleyen Abbasi halifeleri ile ilişkileri her zaman iyi olmuştur. Abbasi halifesi el-Mutevekkil ve el-Mu'temed'in veziri Ebû'l-Hasan, İbn Kuteybe ile ilmi sohbetlerde bulunmuştur. Aynı zamanda el-Muvâfik da onu Bağdat'a çağırılmış ve huzurunda el-Meârif adlı eserini okumuştur. Abbasi devletinin gerilemeye başladığı döneme de şahit olmuş ve siyasi mücadele içinde yaşamını sürdürmüştür. Vezir Ubeydullâh b. Yahyâ b. Hakan'a *Edebu'l-kâtib* adlı eserini sunmuş ve bunun neticesinde Dînever kadılığına atanmıştır.¹²¹

İbn Kuteybe güvenilir, dindar ve faziletli bir kimse olarak tanınmıştır.¹²² Ancak bazı rivayetlere göre müşebbihe görüşünü benimsediğine dair söylentiler bulunmaktadır. Zehebi bunun doğru olmadığını ve Hâkim'in onu yalancılıkla itham etmesinin de bir aslının olmadığını nakletmiştir. Talebelerinden bazıları ondan İshak b. Râhûye'nin rivayetlerinden aktarmasını istemişler ancak İbn Kuteybe bunu reddedip kendini hadis nakletme hususunda yetkin bir kimse olarak görmediğini söylemiştir.¹²³

İbn Kuteybe, İshak b. Râhveyh, Muhammed b. Ziyad b. Ubeydullah ez-Ziyadî, Ziyad b. Yahya el-Hassânî ve Ebû Hatim es-Sicistânî gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Ayrıca, kendisinden hadis rivayet eden talebeleri arasında oğlu Kadı Ahmed b. Abdullah, Ubeydullah es-Sükkerî, Ubeydullah b. Ahmed b. Bekir, Abdullah b. Ca'fer b. Düresteveyh en-Nahvî ve İbrahim b. Muhammed b. Eyüp es-Sâîğ bulunmaktadır.¹²⁴

İbn Kuteybe ani bir şekilde bayıldıktan kısa bir süre sonra 276/890 senesi Recep ayında vefat etmiştir.¹²⁵

1.3.4.2. Eserleri

¹²¹ Hatice Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 28, 31.

¹²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/411.

¹²³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/298.

¹²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/411; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/297.

¹²⁵ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 105; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/411; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/300.

İbn Kuteybe, çok fazla eser telif etmiş ve eserlerinin net bir sayısı tam olarak verilememiştir. Mesela *Kitâbü Me'âni's-Şi'r* adlı eserinde on iki kitap ve *Kitâbü Uyûni'l-Ahbâr* adlı eserinde on kitap sayılmaktadır. Eğer bunlar müstakil olarak hesaplanırsa daha büyük rakamlar ortaya çıkacaktır. Aynı zamanda bazı eserleri farklı isimlere de sahiptir. Bu sebeple kaç eser telif ettiği hakkında kesin bir sonuç yoktur. Eserlerinin en önemlileri ise şunlardır: *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, *Garîbü'l-Kur'ân*, *el-Müştebih mine'l-hadis ve'l-Kur'ân*, *Edebü'l-Kâtib*, *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ*, *Kitâbü Me'âni's-Şi'r*, *Kitâbü Uyûni'l-Ahbâr*, *el-Meârif*, *Kitâbü'l-Meysir ve'l-kıdah*, *Kitâbü A'lâmi'n-Nübüvve* isimleri eserleri ve daha birçok eseri bulunmaktadır.¹²⁶

1.3.4.3. *el-Meârif* Adlı Eserindeki Evâil Bölümü

Evâil konusu, İbn Kuteybe'nin *el-Meârif* adlı eserinin on beşinci bölümünde yer almaktadır. Yedi sayfadan oluşmaktadır ve 45 tane ilklere dair bilgi bulunmaktadır. Asr-ı Saadet dönemiyle ilgili ise yaklaşık on rivayet bulunmaktadır. Bu bölümde sadece iki tane sened bulunup diğer rivayetler senedsiz olarak nakledilmiştir. Herhangi bir başlıklandırma yapılmaksızın düz metin içinde yer alan rivayetlerin tarihsel bir sıralaması da bulunmamaktadır. Muhammed Bedreddin el-Kahvecî tarafından müstakil bir kitap olarak yayımlanmıştır (Dımaşk 1407/1987).¹²⁷

Evâil bölümünde Muğire b. Şu'be'nin ilk defa “Emiru'l-mü'minîn” şekliyle hitap edilen kişi olmasıyla başlayan rivayetler Nûh tufanından sonra kurulan ilk köy hakkındaki rivayetle son bulmuştur. Nuh (a.s), Mûsa (a.s), İdris (a.s), Yusuf (a.s), Dâvud (a.s), Süleyman (a.s), Zekeriya (a.s) ve Hz. Muhammed (sav) ve cahiliye döneminde bulunup İslâm döneminde de kabul edilen bazı uygulamalar ile ilgili rivayetler bulunmaktadır.

Hukuki ve sosyal uygulamalar içeren; ilk diyet, hırsızlık sebebiyle ilk el kesme, içkinin ilk defa yasaklanması, giyim ve kuşam hakkında; ilk dikişli elbise giyen, sade çizme, keten elbise ve siyah zırhı ilk kez giyen, teknolojik ve pratik

¹²⁶ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 105,106; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/411; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/297, 298.

¹²⁷ Alparslan Açıkgenç, “Evâil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/513.

icatlarla örnek veren; ilk sabun yapımı, ilk mancınık yapımı, ilk ince ekmek yapımı, yazı konusunda ilk yazı yazan kişi, savaş, fetih ve sınırları anlatan; ilk Arap komutan, Allah için ilk kılıç sallayan ve ilk ok atan, dini uygulamalara dair; cuma namazını ilk kıldıran kişi ve suyla abdest alan ilk kişi gibi daha birçok ilk olanlar veya ilk yapılanlar Evâil bölümünün konuları arasında yer almaktadır.¹²⁸

1.3.5. İbn Ebî Âsım en-Nebîl (v. 287/900) ve *El-Evâil*'i

1.3.5.1. İbn Ebî Âsım en-Nebîl'in Hayatı

Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım en-Nebîl,¹²⁹ Şevval ayında 206/822 yılında doğmuş zühd ve takva ehli olarak bilinen muhaddis ve fakih bir alimdir. İlim öğrenmeye karşı olan azmi sebebiyle genç yaşlarda kendisine sorulan hadisi hatırlayamayınca hadis ilmine yönelmiş ve derin araştırmalar yapmıştır.¹³⁰ Döneminin önemli ilim merkezlerinden olan Kûfe, Basra, Bağdat, Şam, Mısır, Hicaz ve çevre bölgelere seyahat edip birçok farklı hocadan ders almıştır.¹³¹ Katıldığı ders halkaları ve çok sayıdaki hocaları sayesinde geniş bir hadis sened zincirine sahip olmuştur.

Alimler tarafından olumlu yorumlar alan İbn Ebî Âsım, döneminin önde gelen alimleri tarafından büyük saygı ve takdir görmüştür. İbn Ebî Hatim, onun sadük bir ravi olduğunu söylemiş ve diğer bazı ravilerden daha üstün gördüğünü nakletmiştir.¹³²

Güçlü hâfızası ve ezber yeteneği ile tanınan İbn Ebî Âsım, Basra'da yaşanan Zenc isyanı sebebiyle kişisel eşyalarını ve kitaplarını kaybetmiş ancak olağanüstü hâfızası sayesinde yaklaşık elli bin hadisi ezberinden yeniden yazmıştır.¹³³ İbn Ebî Âsım'ın hâfızası sadece hadislerle değil diğer ilimlerle de doludur. Örneğin; İbnü'l-Arabî'nin naklettiğine göre Şakîk el-Belhî'den bin meseleyi ezbere bilmektedir. Aynı

¹²⁸ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 551-558.

¹²⁹ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/158.

¹³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/430, 431.

¹³¹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/176; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/158.

¹³² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1371/1952), 2/67; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/176.

¹³³ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/158; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/432.

zamanda hadis ve fıkıh hafızlarındandır.¹³⁴ Fıkıh ilminde de derinleşen İbn Ebî Âsım, döneminin alimleri tarafından fıkıhta imam olarak kabul edilmekteydi.¹³⁵ Nakledilen rivayetlere göre Zahiri mezhebini benimsemiş ve fetva verirken ayet ve hadisleri mensup olduğu bu görüş doğrultusunda yorumlamıştır.¹³⁶ Sâlih b. İmâm Ahmed'den sonra İsfahan şehrinde kadılık görevine getirilmiş¹³⁷ ve bu önemli görevi on üç yıl sürmüştür.¹³⁸

İbn Ebî Âsım, başta dedesi Ebû Seleme Musa b. İsmail et-Tebûzekî (v. 223/838)¹³⁹ daha sonra babası Amr b. Ebî Âsım'dan ders almıştır.¹⁴⁰ Amr b. Merzûk (v. 224/839), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (v. 227/842), Abdullah b. Muhammed b. Esmâ (v. 231/846), İbrahim b. el-Haccâc es-Sâmî (v. 231/846), Kâmil b. Talha el-Cahderî (v. 231/846), el-Havtî Abdülvehhâb b. Necde (v. 232/847), Muhammed b. Ebî Bekir el-Mukaddemî (v. 234/849), Muhammed b. Abdullah b. Numeyr (v. v234/849), Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (v. 235/850), Şeybân b. Ferrûh (v. 236/851), Hüdbe b. Hâlid (v. 236/851), İbrahim b. Muhammed eş-Şâfiî (v. 238/853), Ya'kub b. Humeyd b. Kâsib (v. 241/856), Abdü'l-A'lâ b. Hammâd (v. 242/857) ve Hişâm b. Ammar (v. 245/860) hayatı boyunca ilim tahsil ettiği hocalarıdır.¹⁴¹

Öğrencileri ise şunlardır: Kızı Ümmü'd-Dahhâk Âtike, Ahmed b. Cafer b. Ma'bed, el-Kâdî Ebû Ahmed el-Assâl, Muhammed b. İshak b. Eyyûb, Abdurrahman b. Muhammed b. Siyâh, Ahmed b. Muhammed b. Âsım, Ahmed b. Bundâr eş-Şiâr, Muhammed b. Ma'mer b. Nâsih, Ebû eş-Şeyh, Ebû Bekir el-Kabbâb, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kisâî.¹⁴²

¹³⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/437.

¹³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/432.

¹³⁶ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/158.

¹³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/67; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/176.

¹³⁸ Zehebî'ye göre on altı yıl kadılık yapmıştır. Bk. Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/158.

¹³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/431.

¹⁴⁰ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/158.

¹⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/436, 437.

¹⁴² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/437.

İbn Ebî Âsım hicri 287/900 yılında,¹⁴³ Rebû'l-âhir ayının beşinci gecesi İsfahan'da vefat etmiştir ve iki yüz bin kişilik büyük bir kalabalık tarafından cenaze namazı kılınmıştır.¹⁴⁴

1.3.5.2. Eserleri

İbn Ebî Âsım'ın, farklı alan ve konularda 300'ü aşkın eseri bulunmakta ve eserlerindeki rivayetlerin sayısı 140 bine ulaşmaktadır.¹⁴⁵ Günümüze kadar ulaşan eserlerinden önemli olanlar şunlardır: *el-Müsnedü'l-Kebîr*, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, *el-Müzekkir ve't-tezkîr ve'z-zikr*, *Kitâbü's-Salât ale'n-nebî*, *el-Evâil*, *ed-Diyât*, *Zemmü'd-dünyâ ve'z-zühd*, *Kitâbü'l-Cihâd*, *Avâli'l-ehâdîss ve'l-e'âlî ve fevâ'idü'l-harâ'id ve'l-le'âlî*.¹⁴⁶

1.3.5.3. *el-Evâil* Adlı Eseri

İbn Ebî Âsım'ın, *Kitâbu'l-Evâil* adlı eseri müstakil olarak günümüze ulaşan ilk Evâil eseridir.¹⁴⁷ *el-Müsned* isimli eserinin bir parçası olduğuna dair görüşler de bulunması sebebiyle *el-Evâil mine'l-müsned* ismiyle de bilinmektedir. Eserin, Muhammed b. Nâsir el-Acmî (Küveyt 1405/1985), Abdullah el-Cübûrî (Beyrut 1405/1985), Muhammed es-Saîd Zağlûl (Beyrut 1407/1986) ve Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan Nassâr (Beyrut 1411/1991) tarafından neşredilmiştir.¹⁴⁸

Merfû, mevkuf ve maktû' toplamda 194 rivayet içeren bu eserde yaklaşık tekrarlarıyla birlikte 100 tanesi Asr-ı Saadet dönemi ile ilgidir. Kitapta konu veya bâb başlıkları konulmayıp rivayetler kronolojik bir sıra gözetilmeksizin art arda verilmiştir. Rivayetler arasında belirli bir bağlantı söz konusu değildir ve düzenleme yapılmamıştır. Rivayetlerin hepsi senedli olarak nakledilmiştir.

Rivayetler İslâm'da ilk olan olaylar, kişiler, ibadetler, nazil olan ayetler, yapılan savaşlar, okunan Kur'an sureleri, hicret edenler, biat edenler, şefaât

¹⁴³ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/176.

¹⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/435.

¹⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/436.

¹⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/436.

¹⁴⁷ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*.

¹⁴⁸ Raşit Küçük, "İbn Ebû Âsım", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/425.

edecekler, cennete girecekler, cehenneme girecekler gibi çeşitli konularda “ilk” olma özelliği taşıyan durumlar ele alınmıştır. Peygamber Efendimiz (sav) ile ilgili ilkler, ilk Müslümanlar ve onların öncelikleri, ilk ibadetler ve uygulamalar, ilk sosyal ve toplumsal olaylar, vahiy ve Kur’an ile ilgili ilkler, kıyamet ve ahiret ile ilgili ilkler rivayetlerin içeriğini oluşturan ana konulardır. el-Evâil, yaratılan ilk şeyin kalem olduğuna dair rivayetlerle başlayıp ve Cübeyr b. Mut‘im’in İslâm hakkında duyduğu ilk şeyin Peygamber Efendimiz’in (sav) Tûr Sûresi’ni okumasıyla ilgili rivayetle sona ermiştir.

1.3.6. Ebû Arûbe el-Harrânî (d. 220/835- v. 318/931) ve *el-Evâil*’i

1.3.6.1. Ebû Arûbe el-Harrânî’nin Hayatı

Ebû Arûbe Hüseyin b. Muhammed b. Mevdûd el-Harrânî,¹⁴⁹ h. 220’li yıllardan sonra Cizre’de doğmuş, imam, hâfız, muammer ve doğru sözlü olarak tanınmış bir muhaddistir.¹⁵⁰ Hadis öğrenimine 236/851 yılında başlamış ve ilk hadis dersini dinlemiştir.¹⁵¹ Ebû Arûbe, Harran, Cizre, Şam, Hicaz ve Irak gibi farklı bölgelerde birçok alimden dersler almıştır.¹⁵²

İbn Adî ve diğer alimler, Ebû Arûbe’nin hadis ve ricâl ilimlerinde yetkin ve Harran halkının müftüsü olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵³ Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Arûbe’nin çok güvenilir ve en iyi hâfızaya sahip olan alimlerden olduğunu sadece hadis değil fıkıh ve kelam alanlarında da kendini geliştirdiğini söylemiştir. Zehebi’ye göre hâfız, imam ve sika bir muhaddistir. Özellikle ondan Harran mudaddisi olarak

¹⁴⁹ Ebû Arûbe el-Harrânî, hicrî 318 yılında, dördüncü asırda vefat etmiştir. Çalışmamızın kapsamı düşünüldüğünde Ebû Arûbe’nin çalışmamıza dahil edilmemesi gerekmektedir. Ancak Ebû Arûbe’nin yaşamının büyük çoğunluğu hicrî üçüncü geçmiştir ve yaklaşık yüz yıl yaşayan muammer bir alimdir. Bu sebeple eserlerinin hicrî üçüncü asırda kaleme alındığı düşünüldüğünde el-Harrânî’nin çalışmamızda yer alması mümkündür.

¹⁵⁰ İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 282.

¹⁵¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhiri’l-A’lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1423), 7/339; Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, 2/239.

¹⁵² Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 14/510-511; Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvût (Dımaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 4/89.

¹⁵³ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrut: Dâru’l-ilm li’l-Melâyîn, 1421), 2/253.

bahsetmiştir. İbn Asâkir, onun Şiiliğe meyilli olduğunu ve Emevilere karşı mesafeli durduğunu ifade etse de Zehebî böyle bir ithamın doğru olmadığını nakletmiştir.¹⁵⁴

96 yıl gibi uzun bir yaşam süren Ebû Arûbe, alî isnada ulaşmak isteyenlerin başvurduğu önemli ravilerden biri olmuştur. Birçok öğrencisi ondan rivayet alabilmek için Harran'a yolculuk yapmıştır.¹⁵⁵ 318/931 yılının Zilhicce ayında vefat etmiştir.¹⁵⁶ Safedî ise 313/926 senesinde vefat ettiği görüşündedir.¹⁵⁷

Birçok önemli isimden hadis dersleri alan Ebû Arûbe'nin hocaları arasında Buhârî ve Müslim'in hocaları da bulunmaktadır. Aynı zamanda Kütüb-i Sitte müelliflerinin hocalarından da rivayet almıştır. En bilinen hocaları ise şunlardır: Ebû Küreyb Muhammed b. el-Alâ, Seleme b. Şebib, Abdülcebbar b. el-Alâ, Muhammed b. el-Müsenna, Abdulvaris b. Abdussamed, Muhammed b. Beşşâr, Süfyan b. Vekî', İshak b. İbrahim es-Savvâf, el-Cerrâh b. Mahled, Kesîr b. Ubeyd el-Mezhicî, Süleyman b. Seyf el-Harrânî, Muhammed b. Haris er-Rafikî, Muhammed b. Vehb b. Ebî Kerîme, İsmail b. Musa el-Fezârî, Müseyyeb b. Vâdih, Ahmed b. Bekkâr b. Ebî Meymune, Ebû Yusuf Muhammed b. Ahmed es-Saydelânî, Eyyûb b. Muhammed el-Vezzân, Amr b. Osman el-Hımsî.¹⁵⁸

Ebû Arûbe'nin öğrencileri ise şunlardır: Ebû Hatim b. Hibban, Ebû Ahmed b. Adî, Ebû Hüseyin Muhammed b. el-Muzaffer, Kadı Ebû Bekir el-Ebherî, Ömer b. Ali el-Kattan, Ebû Ahmed el-Hakim, Ebû Müslim Abdurrahman b. Muhammed b. Mihran, Ahmed b. Muhammed b. el-Cerrah el-Mısri, Ebû Bekir b. el-Mukri', Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Allân el-Harrani, Ebû Ali Said b. Osman b. es-Seken, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. es-Sunni, Ebû'ş-Şeyh b. Hayyan, Ebû'l-Hasan

¹⁵⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 14/511; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, 7/339; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/240.

¹⁵⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, 7/339; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 13/28.

¹⁵⁶ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/240; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâr men Zeheb*, 4/89.

¹⁵⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 13/28.

¹⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 14/510; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, 7/339; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/240.

Muhammed b. el-Hüseyin el-Abûrî, Muhammed b. Cafer el-Bağdâdî, Ebû'l-Feth Muhammed b. el-Hüseyin b. Bureyde el-Ezdi.¹⁵⁹

1.3.6.2. Eserleri

Ebû Arûbe'nin eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitabü't-Tabakat, Tarihu'l-Cezîre, Tarih, Kitap fi'l-Emsal ve'l-Evâil, Ehâdîsuhû an şuyûhihi, el-Ahkâm, el-Emâlî fi'l Hadîs, el-Emsâlû's-Sâire an Rasûlillâh, el-Esâmî ve'l Künâ, Hadîsu Yûnus b. Ubeyd, Hadîsu'l-Cezeriyyûn, Şevâhidu's-Şi'r, Cüz' min hadîsihi an şuyûhihi, Ehâdîsü Mis'ar b. Kidâm.*¹⁶⁰

1.3.6.3. el-Evâil Adlı Eseri

Ebû Arûbe'ye ait olan *el-Evâil*, bazı kaynaklarda “*Kitab fi'l-Emsal ve'l-Evâil*” şeklinde de geçmektedir. Eserde merfû, mevkuf ve maktu 177 tane rivayet bulunmaktadır. Bunların 52 tanesi, Asr-ı Saadet ile ilgili Evâillerdir. Rivayetler konularına göre belirli bir sıra içinde senedli bir şekilde aktarılmıştır ancak bâb başlıkları bulunmamaktadır. Akpınar, bu rivayetlerin Hz. Peygamber'den (sav) önceki ilkler, Asr-ı Saadet ile ilgili ilkler, kıyamet ile ilgili ilkler ve Asr-ı Saadet sonrası ilkler şeklinde dört ana başlık altında toplanabileceğini söylemiştir.¹⁶¹

Evâil'de, Allah'ın birliği ve ezeli olması, ilk yaratılanlar, ilk mescidler, namazın önemi, ezan ve cuma, kıblenin belirlenmesi, peygamberliğin başlangıcı, ilk vahyedilenler, ilk müslümanlar, ilk şehitler, ilk hicret edenler, ilk biat edenler, ilk selamlayan, ilk evlilik, ilk savaşlar, ilk hizmetkâr, ilk öldürme, ilk putlar, ilk nesî, yazının öğrenilmesi, ilk şiir, ilk cemaatle namaz, ilk sadaka, ilk ganimet, ilk boşanma, ilk liân, ilk zihâr, ilk recm, ilk hırsızlık cezası, ölmeden önce kılınan namaz, Kur'an'ı ilk okuma, ilk cami, ilk cihad, en hızlı helak olan kavim, ilk şefaet, cennetin ilk kapısı, cehennem ilk yakıtı, kevser havuzu, cennete ilk girenler gibi konulara dair rivayetler bulunmaktadır.

¹⁵⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 14/511; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, 7/339; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/240.

¹⁶⁰ Akpınar, “Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v.318-931) Kitabü'l-Evâil'i”, 481-483.

¹⁶¹ Akpınar, “Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v.318-931) Kitabü'l-Evâil'i”, 484.

Ebû Arûbe'nin bu eserde en çok adı geçen hocaları şunlardır: Muhammed b. Beşşâr, Seleme b. Şebîb, Süleyman b. Seyf b. Yahya el-Harrânî, Muhammed b. el-Müsennâ, Süfyan b. Vekî', Muhammed b. Yahya b. Kesîr el-Harrânî, Muhammed b. Ma'den b. Îsâ el-Harrânî, Ahmed b. Süleyman Ebû'l-Hüseyn b. Bahr el-Ahvazî.¹⁶²

Ebû Arûbe'ye ait olan bu eserin ne zaman telif edildiği tam bilinmemektedir çünkü bir eser olarak günümüze ulaşmamıştır. Ancak öğrencileri İbn Hibbân, Taberânî, Ebû Ahmed el-Hâkim ve Şiblî, İbn Hacer, Aynî, Süyûtî gibi diğer alimlerin Ebû Arûbe'nin el-Evâilî'ne atıflarda bulunmasından sonra bu esere ulaşılabilmektedir. Bu esere ilk atıf yapan kişi ise İbn Hacer'dir.¹⁶³

1.3.7. İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî (d. ?- v. 320/932) ve *Kitâbu'l-Mehâsin ve'l Mesâvî*

1.3.7.1. İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî'nin Hayatı

İbrâhîm b. Muhammed el-Beyhakî,¹⁶⁴ doğumuna ve vefatına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte h. 320'den önce yaşadığı bilindiğinden vefatı 320/932 olarak kayıtlara geçmiştir. Yaşadığı bu dönem Abbasi halifesi Muktedir zamanına (295-320) denk gelmiş ve bu dönemde ilmi, edebi ve siyasi alanda parlamıştır.¹⁶⁵

1.3.7.2. Eserleri

Beyhakî'nin *Kitâbu'l-Mehâsin ve'l Mesâvî* dışında başka bir eseri bulunmamaktadır. Bu eserinde Câhîz'ın içerik ve metodunu taklit etmiştir. Ancak kendi inançları, siyasi duruşu ve kültürel bakış açısı doğrultusunda kendine has bir sınıflandırma yapmıştır. Kitabındaki pek çok konu Câhîz'a ait olan *el-Mehâsin ve'l-*

¹⁶² Akpınar, "Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v.318-931) Kitabı'l-Evâil'i", 485.

¹⁶³ Acar, "Evâil Edebiyatı Üzerine", 7; Akpınar, "Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî'nin (v.318-931) Kitabı'l-Evâil'i", 487.

¹⁶⁴ İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî'nin vefatı hicrî dördüncü asra denk gelse de eserlerini hicrî üçüncü asırda kaleme aldığı düşüncesiyle çalışmamıza dahil edilmiştir.

¹⁶⁵ İbrâhîm b. Muhammed el-Beyhakî İbrâhîm el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî* (Beyrut, Lübnan, 1431) (Mukaddime); Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Turâsil-Arabî, 1377), 1/89.

ezdâd adlı eseri ile örtüşmekte, farklı başlıklar ise içerik açısından büyük oranda benzemektedir.¹⁶⁶

Beyhakî, naklettiği bilgileri iyilikler ve kötülükler olmak üzere iki ayrı konu başlığı altında incelemiş ve her şeyin iyi ve kötü yönlerini anlatmıştır. Mesela müzik ile ilgili önce müziğin iyi ve güzel olan yönlerine dair bilgiler vermiş, sonrasında ise müziğin kötü yönlerine dair bilgileri art arda aktarmıştır.

1.3.7.3. *Kitâbu'l-Mehâsin ve'l-Mesâvî* Adlı Eserindeki Evâil Bölümü

Beyhakî'nin *Kitâbu'l-Mehâsin ve'l-Mesâvî* adlı eserinde Evâil bölümü bulunmaktadır. Bölüm içerisinde sadece bir tane sened bulunmaktadır ve geri kalan bilgiler senedsiz bir şekilde nakledilmiştir. Beyhakî elli tane Evâil ile ilgili rivayet nakletmiştir. Diğer Evâil eserlerinden farklı olarak ilklere dair rivayetler “mehâsinü'l-evâil” ve “mesâvî'il-evâil” şeklinde iki bölümde yer almaktadır. Kronolojik bir sıralama veya konular arasında herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır.

Rivayetler, kalemle ilk yazan, ilk elbise diken ve giyen, ilk mektup yazan, ilk kitapları tarihlendiren ve mühürleyen, Arapça ilk yazan, ilk kurulan köy, İslâm'da ilk kurulan şehir, ilk sabun yapan, ilk ticaret yapan, ilk kağıt kullanan, ilk yufka ekmeği yapan, ilk darphane ve para basımı ilk diyet uygulamasını başlatan, ilk yeminle hüküm veren, ilk hırsızlık cezası uygulayan, ilk kadı, ilk cuma namazını kıldırın, belirli bir şekilde ilk abdest alan, ilk “emîr” sıfatıyla selam verilen, binek üzerindeyken yanında yürüyen ilk kişi, savaşta ilk taht kullanan, ilk tabut yapılan kişi İslâm'da ilk doğan çocuk, ilk rüşvet veren, ilk ok atan, ilk cübbe giyen, ilk ud yapan, ilk müzik aletleri ve davulları kullanan gibi konuları içermektedir. Evâil'in “mehâsinü'l-evâil” bölümü kalemle ilk yazanın İdris (a.s) olduğuna dair rivayetle başlayıp ilk defa “cemmâzât”¹⁶⁷ edinen kişinin Ümmü Ca'fer olması ile ilgili

¹⁶⁶ Osman Demir, “Mehâsin ve Mesâvî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 3/216.

¹⁶⁷ Hızlı yürüyen dişi develer veya binekler. Bk. Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 5/323.

rivayetle bitmiştir. “Mesâvi’i-evâil” bölümü ise ilk defa ud edinen kişi hakkında bir rivayetle başlayıp İslâm’da hırsızlık suçundan eli kesilen ilk kadının Mahzum kabilesinden Süfyan b. Abdüled’ın kızı olmasıyla ilgili rivayetle son bulmuştur.

Bu eser, İslâm ve Arap kültür tarihinde çeşitli ilkleri hem olumlu hem de olumsuz örneklerle kronolojik bir sıra olmasa da aktarmayı amaçlamaktadır. Bu “ilkler” aracılığıyla, dönemin sosyal, kültürel, dini ve hukuki yaşamına dair bazı bilgiler verilmektedir.

Hicrî üçüncü asır Evâil yazarlarının hayatları, eserleri ve günümüze ulaşmış yayımlanmış olan, bizim de erişebildiğimiz Evâil ile ilgili eserlerinin incelenmesiyle çalışmamızın birinci bölümü burada tamamlanmıştır. İkinci bölümde ise hicrî üçüncü asırda kaleme alınmış İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef*’i, İbn Kuteybe’nin *el-Meârif*’i, İbn Ebî Âsım en-Nebîl’in *el-Evâil*’i, Ebû Arûbe el-Harrânî’nin *el-Evâil*’i ve İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî’ni *Kitâbu’l-Mehâsin ve’l-Mesâvîsi*’nde yer alan Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili rivayetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR EVÂİL LİTERATÜRÜNDE ASR-I SAADET DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHRÎCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIR EVÂİL LİTERATÜRÜNDE ASR-I SAADET DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLER

İlkler anlamına gelen “Evâil”, İslâmî ilimler alanında olayların, sözlerin ve uygulamaların tarihsel köklerine ve ilk başlangıçlarına işaret eden kapsamlı bir içeriğe sahip olmasından dolayı birçok ilmin alt konusu olabilecek bir niteliktedir. Evâil, bir şeyin ilk nerede, ne zaman ve kim tarafından yapıldığını belirlemeye yönelik rivayetleri bir araya getiren eserleri kapsamaktadır. İslâm tarihindeki öncüleri ve başlangıçları araştıran Evâiller, İslâm’ın geçmişi ve bugünü arasındaki bağlantıyı kurup nasıl bir süreçten geçildiğinin anlaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir.

Evâil ile ilgili rivayetler bazı hüküm ve uygulamaların başlangıçlarına işaret edip zaman içindeki gelişimi gösterip hükümlerin teşrî tarihlerini gösterdiğinden dolayı fıkıh ilminde nâsîh ve mensûhun bilinmesine ve farklı rivayetlerin doğru bir şekilde yorumlanmasına yardımcı olmaktadır. Sünnetin ilk uygulanış şeklini veya değişimini gösteren Evâiller ortaya konacak fikhî hükümlere dayanak olabilmektedir.

Evâilleri bilmek, siyerdeki olayların kronolojik sırasını doğru bir şekilde takip edip olayların hangi zaman diliminde ve hangi şartlarda gerçekleştiğini bilmeyi sağlamaktadır. İslâm’ın ilk yıllarındaki gelişmelerin seyrini daha iyi anlamayı ve sonraki dönemlere olan etkilerini daha bilinçli bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. İslâm’ın ilk ortaya çıkışı, ilk Müslümanların hangi zorluklarla karşılaştığını ve bu zorluklara karşı nasıl bir iman ve sabır örneği sergilediklerini Evâiller ile daha net bir şekilde idrak etmek mümkündür. Vahyin ilk inişi, ilk Müslümanların hicreti, ilk mescidin inşası, ilk savaşlar ve ilk toplumsal düzenlemeler gibi dönüm noktaları, Evâil rivayetleri aracılığıyla daha anlaşılır hale gelmektedir.

Allah Rasûlü’nün (sav) ilk uygulamaları, ilk sözleri ve karşılaştığı olaylara verdiği ilk tepkiler, Müslümanların da benzer olaylar karşısındaki davranışlarına rehberlik etmektedir. Allah Rasûlü’nün (sav) bir olay karşısındaki ilk tutumunun

bilinmesi, örneğin ibadetler hususunda mahiyetinin ve hikmetinin kavranmasına yardımcı olabilmektedir.

Evâil rivayetleri, bir hadisin ilk söylendiği veya Allah Rasûlü'nün (sav) bir uygulamayı ilk nasıl, ne zaman yaptığını ve hangi şartlarda gerçekleştiğini belirtmesi sebebiyle hadisin arka planının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Hadislerin doğru yorumlanıp uygulanması için önemli bilgiler sunmaktadır. İhtilafli hadisleri uzlaştırma konusunda da Evâiller'in önemli katkıları bulunmaktadır.

Hadislerin sıhhatini belirlemede senedde bulunan râvilerin ihtilata düştüğü zamanın ya da hoca-talebe ilişkisinin belirlenmesinde Evâiller'in önemi oldukça büyüktür. “Şu hocadan duyduğum ilk rivayet” veya “şu kişinin ihtilata uğramadan önceki son rivayeti ya da ihtilattan sonraki ilk rivayeti” şeklindeki Evâil bilgileri ravilerin adalet ve zabtının belirlenmesini sağlamaktadır.¹⁶⁸ Bir hadisin metnindeki bir olayın ilk gerçekleştiği tarih ile râvinin yaşadığı dönem arasındaki zaman farkının Evâillerle belirlenmesi de kronolojik tutarsızlıkların önüne geçebilmektedir.

İslâm dünyasında hicrî üçüncü asırda önde gelen alimler tarafından hadis ilmi büyük bir gelişim yaşamıştır. Temel hadis kaynaklarının ortaya çıktığı bu dönemde hadislerin çoğunluğunun yazıya geçirilmesiyle tedvin çalışmaları tamamlanıp tasnif çalışmalarına geçilmiştir. Hadis ilimleri gelişmeye ve sistemleşmeye başlamıştır. Bu asırda telif edilen eserler alanındaki çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Zamanla ele alınıp incelenebilecek eserlerin meydana gelmesiyle cerh ve ta'dil ilmine dair çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Raviler ilmî ve dinî yönden tenkit edilip elde edilen bilgiler cerh ve ta'dil eserlerine kaydedilmiştir. Dolayısıyla çalışmamızda hicrî üçüncü asırda telif edilmiş Evâil ile ilgili beş eserde bulunan Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili rivayetleri incelememizin sebepleri de bunlardır. İlk üç asırdaki Evâil eserleri, daha sonraki yıllarda yazılan Evâil eserlerinde kaynak olarak kullanılmıştır.

Evâil'e dair verdiğimiz bu genel bilgilerden sonra Evâil literatüründe yer alan Asr-ı Saadet'in Mekke dönemi ile ilgili rivayetlerini ele almak istiyoruz.

¹⁶⁸ Mehmet Eren, *Hadis İliminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* (İstanbul: İSAM, 2012), 310.

2.1.1. MEKKE DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLER

2.1.1.1. Vahiy ve Nübüvvetin Başlangıcı

Hz. Peygamber (sav), ahlaki erdemlerden uzak, Allah inancının yanında putlara taparak O'na şirk koşan sapkın düşünce ve davranışlara sahip bir toplumun yaşadığı dönemde doğmuş ve orada yetişmiştir. Cahiliye toplumunun en belirgin özelliklerinden olan şirk, putperestlik, zulüm, zorbalık, kibir, asabiyet, intikam, hırsızlık, kan dökme ve kumar gibi kötü davranış ve uygulamaların bulunduğu bir toplumda yaşamıştır. Ancak Allah Rasulü (sav), kendisine vahiy gelmeden önceki dönemde Hz. İbrahim'in Hanif dinine göre bir hayat sürmüş, şirk içeren tüm eylemlerden, örf ve adetlerden uzak durarak korunmuştur. O toplumda bulunan hiçbir kimse Hz. Peygamber'in (sav) putlara taptığını görmemiştir. Şirk unsuru içeren tüm eylem ve uygulamalardan kaçınmıştır. Putlar adına kesilen kurbanların etlerinden yememiştir. Hz. Ali'nin aktardığı bir rivayete göre kendisine bir puta ibadet edip etmediği ve hiç içki içip içmediği sorulunca bunlara “Hayır” cevabını vermiştir.¹⁶⁹ Her zaman iffetli, doğru sözlü, zeki, ileri görüşlü olması hususunda Kureyşliler tarafından övülmüş ve “Muhammedü'l-Emîn” olarak tanınmıştır. Sahip olduğu dinî, sosyal ve ahlâkî üstünlüğü ile herkese örnek olmuştur. Nitekim ayet-i kerimede “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin” (Kalem, 68/4) ve “Andolsun ki, Rasûlullah, sizin için, güzel bir örnektir” (el-Ahzâb 33/21) buyrulmuştur.

Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetinin başlangıcına dair nakledilen rivayetlerde sadık ve salih rüyalar, mîsâk ve beyaz elbiseli adamlar şeklinde nübüvvetin başlangıcına işaret eden olaylar bulunmaktadır.

2.1.1.1.1. Sâdık Rüyalar

Hz. Peygamber (sav), vahye muhatap olmadan önce Hira Mağarası'nda inzivaya çekilmiş ve bu süreçte nübüvvet ile şereflenmeden önce birtakım işaretler almıştır. Bunlardan ilki de sâdık rüyalarıdır. Hz. Peygamber (sav), bu rüyaların

¹⁶⁹ Mehmet Şimşek, “Nübüvvet Öncesi Hz. Peygamber'in Bilgi Zemini”, *IV. Genç Akademisyenler Sempozyumu “Hz. Peygamber'in Çocukluğu ve Gençliği”* (Kahramanmaraş: Samer, 2022), 156.

zamanla gerçekleştğini görmüş ve çok etkilenmiştir. Zamanla bazı sesler duymuş ve ışıklar görmeye başlamıştır. Başlangıçta korkması sebebiyle ışıklardan ve seslerden korkup Hz. Hatice'nin (r.a) yanına gelmiştir. Bir süre sonra ise bu seslerin nereden geldiğini fark edip yanından geçtiği her ağacın ve taşın kendisine selam verdiğini işitmiştir. Seslerin ve ışığın kaynağını öğrenen Hz. Peygamber (sav) rahatlamış ve artık tek kalkmaktan korkmayıp yalnız kalmayı sevmeye başlamıştır. Olağanüstü bu haller neticesinde de vahye hazır hale gelmiştir.¹⁷⁰ Ebû Arûbe el-Harrânî, Hz. Peygamber'in (sav) sâdik rüya gördüğüne dair şöyle bir rivayet aktarmıştır:

حَدَّثَنَا ابْنُ سَيْفٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَزِيْعٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ: ذَكَرَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ بْنُ شِهَابٍ (ح)، وَحَدَّثَنَا حُرَيْمَةُ ابْنُ مَيْسَرَةَ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ كَثِيرٍ قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ كَثِيرٍ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الرَّهْرِيِّ حَدَّثَنَا عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: "أَوَّلُ مَا ابْتَدَأَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنَ النَّبُوءَةِ حِينَ أَرَادَ اللَّهُ كَرَامَتَهُ الرَّؤْيَا الصَّادِقَةَ فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا فِي مَنَامِهِ إِلَّا جَاءَتْ كَفَلَقُ الصُّبْحِ. قَالَتْ: وَحَبِيبْتُ إِلَيْهِ الْخُلُوةَ فَلَمْ يَكُنْ شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يَخْلُوَ وَحْدَهُ"¹⁷¹

İbn Seyf (v. 272/886)¹⁷²- Said b. Bezi' (v. ?)¹⁷³- Muhammed b. İshak (v. 150/767)¹⁷⁴- Muhammed b. Müslim b. Şihab (v. 124/742)¹⁷⁵. (**Tahvil**) Huzeyme b.

¹⁷⁰ Şükran Adıgüzel, *Vahyin Başlangıcıyla İlgili Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 79-80.

¹⁷¹ Ebû Arûbe el-Huseyn b. Muhammed es-Sulemî Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, thk. Meş' al b. Bânî el-Cibrîn el-Matîrî (Lübnan/Beyrut: Daru İbn Hâzm, 1424/2003), 71.

¹⁷² Süleyman b. Seyf b. Yahya b. Dirhem et-Tâî, Nesâî ve İbn Hacer'e göre sika bir ravidir. Nesâî de hadis hafızı olduğunu nakletmiştir. Said b. Bezi' ve Süfyân b. Uyeyne el-Hilali hadis aldığı hocaları arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 11/450; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 4/199; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 252.

¹⁷³ Said b. Bezi' el-Harrani, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk hasenü'l-hadis bir ravidir. İbn İshak'tan rivayet almıştır. İbn Seyf kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/8.

¹⁷⁴ Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr Ebû Abdillâh el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, Ebû Zür'â er-Râzî'ye göre saduk bir ravidir. İclî ve Ebû Ya'lâ sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Yahya b. Main ve Heysemi bir yerde sika olduğunu söylerken başka bir yerde tedlis yaptığını zayıf bir ravi olup rivayetlerinin delil olarak kullanılamayacağını söylemiştir. Zührî, Nuh b. Hakîm es-Sekafî, Muhammed b. İbrahim ve Muhammed b. Ka' el-Ensârî rivayet aldığı hocaları arasındadır. Said b. Bezi', İbrahim Sa'd Zührî, Muhammed b. Seleme ve Cerir b. Hazim ise öğrencisidir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/191; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/405; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/38.

¹⁷⁵ Ebûbekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî (124/742), Hicaz'ın önde gelen hadis imamlarından ve alimlerinden biridir. Ömer b. Abdülaziz, hadis rivayet edildiğinde Zührî'den daha güzel nakleden kimseyi görmedim demiştir. Ahmed b. Fûrat er-Râzî'ye göre Zührî'den daha güzel isnada sahip kimse yoktur. Ebûbekir b. Mencûye, Hz. Peygamber'in ashabından on tanesini gördüğünü söyleyip, kendi zamanının hadis metinlerini en iyi ezberleyen, en iyi okuyan iyi bir fakih olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Leys b. Sa'd, Vehb b. Halid, Ubeydullah b. Ömer ve İbn Sîrîn,

Meysera (v. ?)¹⁷⁶ ve Muhammed b. Yahya b. Kesîr (v. 267/881)¹⁷⁷- İbn Kesîr (v. 216/831)¹⁷⁸- Ma'mer (v. 154/771)¹⁷⁹- Zührî (v. 124/742)¹⁸⁰- Urve (v. 94/713)¹⁸¹- Hz. Âişe (r.a) (v. 57/677)'den¹⁸² şöyle rivayet edilmiştir: “Allah Teâlâ, Rasûlullah'ı (sav) şereflendirmek istediğinde O'na ilk gelen şey, sâdık bir rüya idi; bu yüzden onun

Zührî'den daha bilgili bir alim görmediklerini nakletmişlerdir. Muhammed b. Sa'd, Zührî için sika, çok sayıda hadis aktaran kapsamlı bir fakih demiştir. İbn Hacer ise hafızlığı ve mutkin olduğu konusunda icma edildiğini ve dördüncü tabakanın önde gelenlerinden kabul edildiğini söylemiştir. İbn Hibban kendisine *es-Sikât* adlı eserinde yer vermiştir. Ebu Seleme, Urve ve Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ebû'l-Cehm, Muhammed b. İshak, Ma'mer, Nu'man ve İbnü'l-Hâdi kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/71; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-Osmâniyye, 1393/1973), 5/58; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/419; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/219; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 506; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/445.

¹⁷⁶ Ebû Hâzim Huzeyme b. Meysera el-Esedî el-Harrani hakkında rical kitaplarında bilgi bulunmamaktadır. “Meçhulü'l-hal” bir ravidir. Bk. Ebû Ahmed el-Hâkim el-Kebir Muhammed b. Muhammed b. Ahmed İshak en-Nisaburi, *el-Esâmî ve'l-Künâ*, ed. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, ts., 3/170.

¹⁷⁷ Muhammed b. Yahya b. Muhammed b. Kesîr el-Harrani el-Hafız Lü'lü', Nesâî ve İbn Hacer' göre sika bir ravidir. İbn Kesîr ve Zahide b. Kudame hocaları arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 27/7; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/230; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/521; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 513.

¹⁷⁸ Ebû Yusuf Muhammed b. Kesîr b. İbn Ata' es-Sekafî, İbn Hacer' göre sadûk ancak çok fazla hata yapan bir ravidir. Nesâî ise kuvvetli olmadığını ve rivayetlerinde yanlışlıklar bulunduğunu söylemiştir. Yaya b. Main bir yerde sadûk derken başka bir yerde sika olduğunu söylemiştir. Bu yüzden makbûl bir ravidir. Süfyan es-Severi ve Ma'mer b. Raşid en fazla rivayet aldığı hocalarındandır. Huzeyme b. Meysera ve Muhammed b. Yahya b. Kesîr öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/69; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/329; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/230; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/415; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 504.

¹⁷⁹ Ma'mer b. Raşid el-Ezdi Ebû Urve b. Ebî Amr el-Basrî, Ahmed b. Hanbel'in belirttiğine göre ilim konusunda ondan daha iyisi yoktur. Yahya b. Main'e göre Zührî'den hadis aktaran en güvenilir kişi Ma'mer'dir. Yahya b. Main, Iclî, Salih b. Şeybe sika bir ravi olduğunu aktarmıştır. İbn Ebî Hatim tarafından da salihu'l-hadis olarak nitelendirilmiştir. *Es-Sikât* adlı eserinde kendisinden bahseden İbn Hibban, Ma'mer b. Raşid'in fakih, mutkin, hafız ve takvalı bir kimse olduğunu söylemiştir. Zührî ve Yahya b. Ebî Kesîr rivayet aldığı hocaları arasındadır. İbn Kesîr, Ubeydullah b. Muaz, Abdurrezzak ve Abdü'l A'lâ kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/255; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/484; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 28/303; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/282; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 541; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 10/243.

¹⁸⁰ İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. Urve b. Zübeyr rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ma'mer b. Raşid, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/71; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/419.

¹⁸¹ Ebû Abdillâh Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî el-Esedî, Muhammed b. Sa'd'ın dediğine göre Medine ehlinin ikinci tabakada sika, kesiru'l-hadis, alim, fakih ve güvenilir bir ravidir. Ömer b. Abdülaziz hiç kimse ondan daha bilgili değildir ve o benim bildiğim bilmediğim ne varsa hepsini bilir demiştir. Urve, Hz. Aişe rivayetleriyle bilinmektedir. Süfyan b. Uyeyne de kendisini Hz. Aişe hadislerini en iyi bilen üç kişi arasında zikretmiştir. Iclî ve İbn Hacer sika bir ravi olduğunu söylemiştir. Esmâ bint Ebu Bekir ve Hz. Aişe'den rivayet almıştır. Zührî, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/195; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 20/11; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 389; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/180.

¹⁸² Ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk b. Ebî Kuhâfe el-Kureşîyye et-Teymiyye, sahabidir ve sahabeler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Ancak zabt yönünden cerh ve tadile tabidirler. Hz. Âişe (r.a) hem adalet hem de zabt yönünden otorite bir alimdir. Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'den rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 35/227.

gördüğü her rüya, (ertesi gün) sabah aydınlığı gibi (sabahın ilk ışıkları gibi) gerçekleşirdi. Hz. Âişe (r.a) şöyle dedi ki: “Sonra O’na yalnızlık sevdirdi ve O’nun için yalnız olmaktan daha sevgili hiçbir şey yoktu.”

Rivayet, senesinde tahvil ve aynı tabakada iki ravi bulunması sebebiyle üç ayrı tarik olarak ele alınmıştır. Lafız farklılıklarıyla birlikte Sahîhayn’da¹⁸³ da yer alan bu rivayet, Ebû Arûbe’nin *Evâili*’ndeki senedi itibariyle “makbûl” bir ravi olan Muhammed b. Kesîr es-Sekafi ve “meçhulü’l-hal” bir ravi olan Huzeyme b. Meysera el-Esedi’nin bulunduğu tarikin derecesi zayıftır. Muhammed b. Yahya b. Kesîr’in bulunduğu tarikte yer alan Muhammed b. Kesîr es-Sekafi’nin “makbûl” bir ravi olması sebebiyle şevahid ve mütabilerle birlikte bu tarikin derecesi hasendir. Diğer tarikte ise “sadûk, müdelles” bir ravi olan Muhammed b. İshak ve “sadûk, hasenü’l-hadis” bir ravi olan Said b. Bezi’ yer aldığı için bu tarikin derecesinin hasen olduğuna hükmedilmiştir. Ancak Buhârî ve Müslim’in Sahihleri’ndeki mütabi sahih rivayetlerle tariklerin birlikte değerlendirilmesi sonucu bu rivayetin metninin derecesi sahîh li-gayrihî olarak belirlenmiştir.

Konu ile ilgili olan İbn Ebî Âsım’ın aktardığı bir rivayete bakılacak olursa bu rivayette sadece rüyanın sâdik olduğundan bahsedilmiştir:

حَدَّثَنَا ابْنُ كَاسِبٍ، ثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، وَعُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ قَالَ: ثنا مَعْمَرٌ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «أَوَّلُ مَا بُدِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ»¹⁸⁴

İbn Kâsib (v. v241/856)¹⁸⁵- Abdurrezzak (v. 211/827)¹⁸⁶ ve Ubeydullah b. Muaz (v. 237/852)¹⁸⁷- Ma’mer (v. 154/771)¹⁸⁸- Zührî (v. 124/742)¹⁸⁹- Urve (v.

¹⁸³ Buhârî, “Ta’bîr”, 1; Muslim, “İman”, 202.

¹⁸⁴ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 87.

¹⁸⁵ Ya’kub b. Humeyd b. Kâsib el-Medenî, Ebû Hatim er-Râzî’ye göre zaifü’l-hadis bir ravidir. İbn Hacer ise sadûk bir ravi olup vehmettiğini söylemiştir. Abdurrezzak b. Hemmam hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9/206; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 32/318; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/393; İbn Hacer, *Tehzibu’l-Tehzib*, 11/383; İbn Hacer, *Takribu’l-Tehzib*, 607.

¹⁸⁶ Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî el-Himyeri, hakkında Ahmed b. Hanbel’e sorulduğunda ondan daha iyi muhaddis görmediğini söylemiştir. Başka bir rivayette de Abdurrezzak’ın hadislerinin Basralılardan daha iyi olduğunu aktarmıştır. Ya’kûb b. Şeybe’nin aktardığına göre Hişam b. Yusuf, Abdurrezzak hakkında aramızda en bilgili ve en iyi hafız olanımızdı demiştir ve Ya’kûb da sika ve sebt bir ravi olduğunu söylemiştir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizi, Abdurrezzak’tan hadis nakletmiştir. Birçok eser kaleme almış, bunlardan biri el-Musannef’tir.

94/713)¹⁹⁰- Hz. Âişe (r.a) (v. 57/677)¹⁹¹ şöyle nakletmiştir: “Rasûlullah’a (sav) gelen vahyin ilk başlangıcı, sadık rüyalarla olmuştur.”

Rivayetin metni konu ile ilgili diğer rivayetlerin sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Senedi bakımından hoca-talebe ilişkisinde kopukluk bulunmaması sebebiyle muttasıl, “sadûk” olan Ya’kûb b. Kâsib el-Medenî isimli ravi sebebiyle ise hasendir. Ancak yukarıda geçtiği üzere Sahîhayn’daki mutabi rivayetlerle birlikte rivayetin metni sahih li-gayrihi derecesine yükselmiştir.

2.1.1.1.2. Salih Rüyalar

Hz. Peygamber’in nübüvvetinin başlangıcı ile ilgili daha kısa bir metne sahip olan İbn Ebî Âsım’ın aktardığı rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ، ثنا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، ثنا أَبِي قَالَ، سَمِعْتُ النُّعْمَانَ يُحَدِّثُ عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «أَوَّلُ مَا بُدِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرَّؤْيَا الصَّالِحَةَ، فَكَانَتْ تَجِيءُ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ»¹⁹²

Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemi (v. 234/849)¹⁹³- Vehb b. Cerir (v. 206/822)¹⁹⁴- Cerir b. Hazım (v. v170/787)¹⁹⁵- Nu‘man (v. ?)¹⁹⁶- Zührî (v. 124/742)¹⁹⁷-

İbn Hacer onun için sika demiştir ve İbn Hibban, *es-Sikât* adlı eserinde kendisine yer vermiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/36; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/412; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 18/52; Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, 1/266; Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, 2/609; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/651; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 354; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 6/310; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, 7/287.

¹⁸⁷ Ubeydullah b. Muaz b. Muaz b. Nasr b. Hasan b. el-Hur b. Malik b. el-Haşhaşi el-Anbari Ebû Amr el-Basri, Ebû Hatim er-Râzî’ye göre sika bir ravidir. İbn Hacer sika hafız bir ravi olduğunu nakletmiştir. Ma’mer b. Raşid hocaları arasındadır. İbn Kâsib kendisinden rivayet alan öğrencilerindendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 5/335; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 19/158; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/686; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 7/48; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 374.

¹⁸⁸ Ma’mer b. Râşid. Bu ravi için bk. 168. Dipnot. Zührî’den rivayet almıştır. Abdurrezzak ve Ubeydullah b. Muaz kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/255; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 28/303.

¹⁸⁹ İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. Urve b. Zübeyr, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ma’mer b. Raşid kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/71; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 26/419.

¹⁹⁰ Urve b. Zübeyr. Bu ravi için bk. 170. Dipnot. Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe’den rivayet almıştır ve Zuhri kendisinden rivayet alan bir öğrencisidir. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 20/11.

¹⁹¹ Hz. Aişe. Bu ravi için bk. 171. Dipnot. Urve vb. Zübeyr, Hz. Aişe’den rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 35/227.

¹⁹² İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 87.

Urve (v. 94/713)¹⁹⁸- Hz. Âişe (r.a) (v. 57/677)¹⁹⁹ şöyle rivayet etmiştir: “Rasûlullah’a (sav) gelen vahyin ilk başlangıcı, salih (doğru) rüyalarla oldu. O’nun rüyaları (ertesi gün) sabah aydınlığı gibi ortaya çıkardı.”

Rivayette diğer rivayetlerin aksine aynı manaya gelmekle birlikte “sâdıka” kelimesi yerine “sâliha” ifadesi kullanılmıştır. “Sâliha” kelimesinin yer aldığı rivayetler Sahîhayn’da²⁰⁰ da bulunmaktadır. Rivayette yer alan Nu’mân b. Raşid’in “zaifü’l-hadis” bir ravi olması sebebiyle bu sened zayıftır. Buhârî ve Müslim’deki sahih rivayetlerle birlikte incelendiğinde bu rivayetin metni hasen li-gayrihî derecesindedir. Aynı zamanda bu rivayet Ebû Arûbe’nin rivayetine mütabaat etmektedir. Dolayısıyla o rivayeti destekleyip sıhhat yönünü teyit etmektedir. Sahîhayn’da geçen rivayetler ise Buhârî ve Müslim’in kriterlerine göre sahihtir.

¹⁹³ Muhammed b. Ebî Bekr b. Ali b. Ata’ İbn Mukaddem el-Mukaddemi Ebû Abdullah es-Sekafi, Ebû Zûr’â, İbn Hacer ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Zehebî, güvenilir bir ravi olduğunu nakletmiştir. Vehb b. Cerir ve Yahya b. Said el-Kattan rivayet aldığı hocalarındandır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 7/213; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 24/534; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 9/79; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 470.

¹⁹⁴ Vehb b. Cerir b. Hazim b. Zeyd b. Abdillâh b. Şüca’ el-Ezdi Ebû’l-Abbas el-Basri, İclî, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. İbn Ebî Hatim, sadûk, salihu’l-hadis bir ravi olduğunu aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel ise hakkında “sahibu’s-sünne” demiştir. Babası Cerir b. Hazim el-Ezdi rivayet aldığı hocalarındandır. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemi ve Zühreir b. Harb el-Hiraşî öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 9/28; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 31/121; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/356; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 11/161; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 585.

¹⁹⁵ Cerir b. Hazim b. Zeyd b. Abdillâh b. Şüca’ el-Ezdi Ebû Nadr el-Basri, Bezzâr, İclî ve Darakutni’ye göre sika bir ravidir. Zehebî ve Ebû Hatim er-Râzî ömrünün sonlarına doğru hafızasında zayıflama olduğundan rivayetleri karıştırdığını söylemiştir. İbn Hacer de sika olduğu görüşündedir ancak bazı rivayetlerinin zayıf olduğunu nakletmiştir. Nu’mân b. Raşid el-Cürâzi ve Süfyan b. Uyeyne el-Hilali rivayet aldığı hocalarındandır. Oğlu Vehb b. Cerir öğrencileri arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 4/524; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/291; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 11/161; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 138.

¹⁹⁶ Nu’mân b. Raşid el-Cürâzi Ebû İshak er-Rakkî, Ebû Hatim er-Râzî’ye göre rivayetlerinde çok fazla hata vardır. Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Zehebî zayıf bir ravi olduğunu nakletmiştir. Zührî, en çok rivayet aldığı hocasıdır. Cerir b. Hazim el-Ezdi ise kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/448; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 29/445; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/323; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 10/452; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 564.

¹⁹⁷ İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. Urve b. Zübeyr’den rivayet almıştır. Nu’mân b. Raşid, kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/71; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 26/419.

¹⁹⁸ Urve b. Zübeyr. Bu ravi için bk. 170. Dipnot. Urve b. Zübeyr, Hz. Âişe’den rivayet almıştır. Nu’mân kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 20/11.

¹⁹⁹ Hz. Âişe. Bu ravi için bk. 171. Dipnot. Urve b. Zübeyr, Hz. Âişe’den rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 35/227.

²⁰⁰ Buhârî, “Bed’ül-Vahy”, 1; Müslim, “Ru’ya”, 3.

Allah Rasûlü (sav), insanlardan, toplumdan hatta ailesinden bile uzaklaşıp Hira mağarasında yalnız kalmıştır. Rivayette de yer aldığı üzere “yalnızlık ona sevdirdi” ifadesinden yalnızlığı sevdirenin ve yalnızlığın mahiyeti belli değildir. Bu ifade yalnızlığın insan kaynaklı olmadığına ve vahye hazırlık yönüne işaret etmektedir. Yalnızlık, insanın kalbini meşgul edecek şeylerden arındırıp uzak tutarak, istenilen yönde ilerlemesini sağlamaktadır.²⁰¹ Bu yalnızlıklar neticesinde Hz. Peygamber’in (sav) yaşadığı toplumun büyük bir değişime uğramasını sağlayacak vahiy, ilk olarak Hira mağarasında Cebrail (a.s) aracılığıyla gelmiştir ve Alâk Sûresi’nin ilk beş ayeti nazil olmuştur. Allah Rasûlü (sav) nübüvvetten sonra da sâdik rüyalar görmeye devam etmiş ve ashâb da bunların gerçekleştiğine şahit olmuştur. Bunlardan en önemlisi de Mekke’nin fethinden önce zafere ulaşacaklarına dair gördüğü rüyadır.²⁰²

2.1.1.1.3. Mîsâk

Allah Rasûlü’nün nübüvvetinin başlangıcı ile ilgili sâdik rüyalar dışında farklı rivayetler de bulunmaktadır. İbn Ebî Âsım’ın aktardığı bir rivayette Allah Rasûlü (sav), nübüvvetinin, Allah Teâlâ’ya verdiği söz ile başladığını belirtmiştir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصَفًى، وَعَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ قَالَا: حَدَّثَنَا بِقِيَّةً، ثنا صَفْوَانُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ حُجْرِ بْنِ حُجْرٍ، عَنْ أَبِي مَرْيَمَ الْكِنْدِيِّ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ كَانَ أَوَّلَ نُبُوتِكَ؟ قَالَ: «أَخَذَ اللَّهُ مِنِّي الْمِيثَاقَ كَمَا أَخَذَ مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ» ثُمَّ ذَكَرَهُ²⁰³

Muhammed b. Musaffâ (v. 246/861)²⁰⁴ ve Amr b. Osman (v. 250/864)²⁰⁵- Bakiyye (v. 197/813)²⁰⁶- Safvan b. Amr (v. 155/772)²⁰⁷- Hucr b. Hucr (v. ?)²⁰⁸- Ebû

²⁰¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fu'ad Abdu'l-Bâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/23.

²⁰² Merve Zeybek, “Cahiliyye Döneminde ‘Rüya’ Anlayışı ve Hz. Peygamber’in Vahiy Öncesi Rüyaları”, *IV. Genç Akademisyenler Sempozyumu “Hz. Peygamber’in Çocukluğu ve Gençliği”* (Kahramanmaraş: Samer, 2022), 177.

²⁰³ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 66.

²⁰⁴ Muhammed b. Mustafa b. Behlül el-Kuraşi Ebû Abdullah el-Hımsi, İbn Ebî Harim’ göre sadûk bir ravidir. Nesâî, hakkında bir yerde sadûk derken başka bir yerde salih demiştir. İbn Hacer ise sadûk bir ravi olup vehmettiğini ve tedlis yaptığını nakletmiştir. Bakiyye b. Velid rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/104; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/465; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/153; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/460; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, 507.

²⁰⁵ Amr b. Osman b. Said b. Kesîr b. Dinar el-Kuraşi Ebû Hafz el-Hımsi, Nesâî, Ebû Dâvûd ve İbn Hacer’e göre sika bir ravidir. İbn Ebî Hatim ve Zehebî de sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Bakiyye

Meryem el-Kindî (v. ?)²⁰⁹ şöyle nakletmiştir: Bir Bedevi, Allah Rasûlü'ne (sav) gelerek şöyle dedi: “Peygamberliğinin başlangıcı neydi? Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurdu: “*Allah, onların peygamberlerden ahd (söz) aldığı gibi, benden de aldı.*”²¹⁰

Rivayetin senedine bakıldığı zaman makbûl bir ravi olan Hucr b. Hucr dışındaki raviler sika ve sadûktur. Hoca-talebe ilişkisine bakıldığından inkıta söz konusu değildir. Bu sebeple hasen bir rivayettir. Bu rivayetin benzerini İbn Ebî Âsım ve Taberânî de nakletmiştir. İbn Ebî Âsım'ın naklettiği rivayette Ahzâb suresinin 7. ayeti ve Râsulullah'ın (sav) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Ben onların ilkiyim, sonra Nuh, sonra da ilk gelen, ilk gelen (diğer peygamberler gelir).*”²¹¹ Taberânî ise Allah Rasûlü (sav) ve bedevi arasında geçen konuşmanın ayrıntılarına yer vermiştir.²¹²

b. Velid ve Süfyan b. Uyeyne el-Hilali rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/249; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/144; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/83; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 8/76; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 424.

²⁰⁶ Bakıyye b. el-Velid b. Sâid b. Ka'b b. Hariz el-Kilâi el-Himyeri el-Himsi, İbn Hacer'e göre tedlis yapan zayıf bir ravidir. Yahya b. Main bir yerde salih bir ravi olduğunu söylerken başka bir yerde eğer sika ravilerden hadis aktarırsa sadûk bir ravi olacağını söylemiştir. Ahmed b. Hanbel ise şöyle demiştir. Eğer bilinmeyen ravilerden hadis aktarırsa bunlar kabul edilmez. Ancak Büheyr b. Said gibi tanınmış ravilerden aldığı rivayetleri kabul edilebilir. Büheyr b. Sa'd ve Safvan b. Amr rivayet aldığı hocaları arasındadır. Muhammed b. Mustafa ve Amr b. Osman kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/432; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 4/192; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/273; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/473; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 126.

²⁰⁷ Safvan b. Amr b. Herm es-Seksekî Ebû Amr el-Himsi, İbn Ebî Hatim, Nesâî, İclî, İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir. Rivayet aldığı hocaları arasında Hucr b. Hucr bulunmaktadır. Bakıyye b. el-Velid ve Süfyan b. Uyeyne el-Hilali en çok rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/422; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/201; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/503; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/428; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 277.

²⁰⁸ Hucr b. Hucr el-Kilâi el-Himsi, İbn Hacer'e göre makbûl bir ravidir. Ölüm tarihi ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Ebû Meryem el-Kindî ve Irbad b. Sariye es-Sülemî rivayet aldığı hocaları arasındadır. Safvan b. Amr kendisinden rivayet alan öğrencilerindendir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 5/472; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/314; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/214; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 154.

²⁰⁹ Ebû Meryem el-Kindî el-Gassanî, sahabidir ve sahabeler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Asıl ismi “Nüzeyr” olan bu ravi hakkında çok bilgi tespit edilememiştir. Kızı Meryem Suresi'nin indirildiği gece doğduğu için Hz. Peygamber (sav) ismini Meryem koymuştur ve bu yüzden Ebû Meryem künyesi ile meşhur olmuştur. Ebû Meryem, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine dua ettiği sahabeler arasında yer almaktadır. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 7/304; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/436; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, Alî Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 7/308.

²¹⁰ Âli-İmran, 3/81

²¹¹ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 102.

²¹² Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Taberânî*, ed. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 22/333.

Allah Teâlâ geçmiş peygamberlerden ve onlara tabi olanlardan, kendilerine kitap ve hikmetten ne verilirse verilsin, kendilerinden sonra gönderilen ve ellerinde olanı doğrulayan Peygamberlerine inanmaları ve onları desteklemeleri konusunda söz almıştır.²¹³ Dolayısıyla bu rivayet “Allah peygamberlerden, “Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdeki tasdik eden bir elçi size geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz” diyerek söz almış, “Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?” dediğinde “Kabul ettik” cevabını vermişler; bunun üzerine (Allah)“O halde şahit olunuz, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim” buyurmuştu.”²¹⁴ ayet-i kerimesine işaret etmektedir.

2.1.1.1.4. Beyaz Elbiseli Adamlar

Hz. Peygamber’in (sav) nübüvvetten gördüğü ilk şey, İbn Ebî Âsım’ın naklettiği başka bir rivayette Hz. Peygamber’in (sav) bayıldığında beyaz elbiseli adamlar görmesiyle ilgilidir. Rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا الْحُوَانِيُّ، ثنا الْحَمَّانِيُّ أَبُو يَحْيَى، عَنِ النَّضْرِ أَبِي عُمَرَ الْخَزَّازِ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ أَبُو طَالِبٍ يُعَالِجُ شَيْئًا مِنْ زَمْزَمَ فَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْقُلُ الْحَجَّارَةَ وَهُوَ غَلَامٌ، فَأَخَذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِزَارَهُ فَانْقَلَبَ الْحَجْرَ وَتَعَرَّى فَقِيلَ لِأَبِي طَالِبٍ أَدْرَكَ ابْنُكَ وَابْنُ أَخِيكَ فَإِنَّهُ قَدْ غُشِيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا أَفَاقَ مِنْ غَشْيَتِهِ سَأَلَهُ فَقَالَ: رَأَيْتُ عَلَيْهِ ثِيَابَ بَيَاضٍ قَالَ: اسْتَنْزِرُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَذَلِكَ أَوَّلُ شَيْءٍ رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ النَّبِيِّ قَالَ: فَمَا رُوِيَ عَنْهُ مِنْ يَوْمِئِذٍ²¹⁵

el-Hulvânî (v. 242/857)²¹⁶- el-Himmânî Ebû Yahya (v. 202/818)²¹⁷- en-Nadr b. Ebû Ömer el-Hazzâz (v. ?)²¹⁸- İkrime (v. 104/723)²¹⁹- İbn Abbas (v. 68/688)²²⁰

²¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/235.

²¹⁴ Âli-İmran Süresi, 3/81.

²¹⁵ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 98.

²¹⁶ el-Hasan b. Ali b. Muhammed el-Hüzelî el-Halel Ebû Ali, Ebû Muhammed el-Hulvânî er-Rihani ismiyle de tanınmaktadır. İbn Ebî Hatim’ göre sadûk bir ravi, Tirmizi’ye göre hafızdır. Nesâî sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Zehebî, rivayetlerinin hüccet olup delil olarak kullanılabileceği görüşündedir. İbn Hacer de sika hafız bir ravi olduğunu söylemiştir. Abdulhumeyd b. Abdurrahman el-Himmani ve Afvan rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/19; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 6/259; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/328; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 2/302; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 162.

²¹⁷ Abdulhumeyd b. Abdurrahman el-Himmani Ebû Yahya el-Kûfî, Peşmîne lakabıyla tanınmaktadır. Nesâî, sika bir ravi olduğunu söylerken Yahya b. Main bir yerde zayıf olduğunu bir yerde de sika ancak hafızasının zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Hacer’e göre sadûk hasenü'l-hadis bir ravidir. En-Nadr b. Ebû Ömer el-Hazzâz, rivayet aldığı hocaları arasındadır. El-Hulvânî ise kendisinden rivayet

şöyle rivayet etmiştir: Ebû Talib, zezem kuyusunu onarıyordu. O sırada, henüz çocuk olan Hz. Peygamber (sav) de taş taşıyordu. Elbisesini kaldırıp içine taş koyuyordu ve taş düşünce avreti göründü. Bunun üzerine Ebû Talib'e şöyle denildi: "Oğluna, kardeşinin oğluna yetiş! Çünkü o bayıldı." Ebû Talib, Hz. Peygamber (sav) ayıldığında ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "*Üzerinde beyaz elbiseler (olan kişiler) gördüm.*" Ebû Tâlib: Elbisene bürün dedi. İbn Abbas şöyle dedi: Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetinde dair gördüğü ilk şey buydu. O günden sonra O'nun avret yeri, hiç görülmedi.

Rivayette yer alan en-Nadr b. Ebû Ömer el-Hazzâz, metrûku'l-hadis bir ravi olduğu için bu rivayetin senedi şiddetli derecede zayıftır (şedidu'd-da'f). Allah Rasûlü'nün (sav) yaşadığı bu olay ile ilgili kaynaklarda farklı rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerin birinde Allah Rasûlü'nün (sav) yanında Ebû Tâlib yerine amcası Abbas bulunmaktadır.²²¹ Hadise Kabe'nin inşası sırasında gerçekleşmiş ve taş taşıdıkları sırada elbisesinin açılması sebebiyle Allah Rasûlü (sav) bayılmıştır. Bu esnada rivayetlerde, birinin "avret yerlerini ört" şeklinde

alan bir öğrencisidir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/16; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/452; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 6/120; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 334.

²¹⁸ En-Nadr b. Abdurrahman Ebû Ömer el-Hazzâz, İbn Ebî Hatim, Beyhaki, Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbn Hacer'e göre zayıf bir ravi olup rivayetleri metruktür. İkrime ve İbn Abbas'tan rivayet almıştır. Abdulhumeyd b. Abdurrahman kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/476; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 29/395; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/321; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 10/441; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 562.

²¹⁹ Ebû Abdullah İkrime el-Kuraşî el-Haşimî Mevla Abdullah b. Abbas, İbn Abbas'ın azatlı kölesidir. Muhammed b. Sa'd, Katade'nin onun hakkında tefsir konusunda en bilgili kişi dediğini nakletmiştir. İbn Ebî Hatim'in aktardığına göre sika bir ravidir ve hadisleri hüccettir. Yahya b. Main, Eyyub es-Sahtiyani, İbn Hacer, Nesâî ve İclî sika bir ravi olduğunu söylemiştir. İbn Hibban da *es-Sikât* adlı eserinde ondan bahsederek asrının Kur'an ve fıkıh alimi olduğunu Cabir b. Zeyd, İkrime'nin en bilgili insanlardan biri olduğunu söylediğini aktarmıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/7; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 229; İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 6/469; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 20/264; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1/73; Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, 3/93; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 397; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/263.

²²⁰ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî, sahabidir. İkrime kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 15/154. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Ancak zabt yönünden cerh ve tadile tabidirler. O, zabt yönünden de güçlü bir sahabidir.

²²¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dar'ul Fikr, 1398/1978), 79.

seslendiği ya da O'na bu cümleyi söyleyen birilerinin bulunduğu geçmektedir. Allah Rasûlü'nün (sav), ondan sonra avret yerlerinin, hiç görülmediği bildirilmiştir.²²²

2.1.1.2. İlk Nazil Olan Ayetler ve Sureler

İlk nazil olan ayetler Alak suresinin ilk beş ayetidir. Ancak bu konuda alimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Müddessir suresinin ilk ayetlerinin nazil olan ilk ayetler olduğuna dair de görüşler vardır. Kur'an'ın ilk nazil olan suresi Alak suresidir.²²³ Farklı görüşlere göre Müddessir suresi veya Fatiha suresi nazil olan ilk suredir. En çok kabul gören görüş ise Alak suresidir.²²⁴ Alak suresinin ilk beş ayeti nazil olduktan sonra vahiy kesintiye uğramış ve bu kesintiden sonra inen ilk ayetler Müddessir suresinin ilk ayetleridir. Cabir b. Abdullah'tan nakledilen rivayetlerin, vahyin başlangıcına değil, bu kesintiden sonraki ilk vahye işaret ettiği düşünülmektedir. Farklı bir görüşe göre ise Alak suresi ilk ayetleri nübüvve, Müddessir suresinin ilk ayetleri ise risâlete yani tebliğ ve davete işaret ettiği söylenmektedir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre ise ilk nazil olan ayetler, Fatiha suresinin ilk ayetleridir. Ehl-i Sünnet alimlerinin bu üç farklı görüşe dair değerlendirmelerinde ise İlk nazil olan ayetler Alak suresinin ilk beş ayetidir. Müddessir suresinin ilk üç ayeti, fetretü'l-vahiyden sonra nazil olan ilk ayetlerdir. Fatiha suresi ise bütün olarak inen ilk suredir.²²⁵

حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمرٍ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُبَارَكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرًا أَيُّ الْقُرْآنِ أَنْزَلَ أَوْلَى؟ قَالَ: {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ} [المدثر: 1]. قُلْتُ: إِنَّهُمْ يَقُولُونَ: {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ} [العلق: 1]. قَالَ: لَا أُحَدِّثُكَ إِلَّا مَا حَدَّثَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "جَاوَزْتُ فِي جِرَاءٍ فَلَمَّا قَضَيْتُ جَوَارِي هَبَطْتُ فَاسْتَبَطَنْتُ الْوَادِيَّ فَنُودِيْتُ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي وَخَلْفِي وَقُدَّامِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى عَرْشٍ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَجِئْتُ مِنْهُ فَأَتَيْتُ حَدِيحَةَ فَقُلْتُ: دَنُّوْنِي فَدَنَّنُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ} فَمَّا نَزَلَ [المدثر: 1]"²²⁶

²²² İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzi)*, 79; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 1/145.

²²³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Mısır: Dâru Hicr, 1422/2001), 24/527.

²²⁴ Emin Işık, "Alak Sûresi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/333.

²²⁵ Mustafa Öztürk - Hadiye Ünsal, "Kur'an Tarihine Giriş -Evvelü mâ Nezel (İlk Nazil Olan Kur'an Vahyi) Meselesi-", *Eskişeni* 26 (2013), 69-77.

²²⁶ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 72.

İbn Beşşâr (v. 252/866)²²⁷- Osman b. Ömer (v. 209/825)²²⁸- Ali b. Mübârek (v. ?)²²⁹- Yahya b. Ebî Kesîr (v. 129/747)²³⁰- Ebû Seleme (v. 94/713)²³¹- şöyle nakletmiştir: Cabir'e (v. 78/689)²³² sordum: “Kur'an'dan ilk indirilen sure hangisidir?” Cabir, “*Ey örtüsüne bürünen (Müddessir, 74/1) suresidir.*” dedi. Ben de “O değil, “*Yaratan Rabbinin adıyla oku Alak Suresi 96/1 ayeti nazil oldu diyorlar, dedim. Cabir, “Sana sadece Rasûlullah'ın (sav) bana söylediğini anlatacağım” dedi ve şöyle devam etti: “Hira'da inzivaya çekilmiştim. İnzivam bittiğinde aşağı indim ve vadiye yöneldim. Bana seslenildi. Sağ tarafıma, sol tarafıma, arkama ve önüme baktım, hiçbir şey göremedim. Başımı kaldırdım, bir de ne göreyim, gökle yer arasında biri bir tahtta oturuyordu. Ondan korktum ve Hatice'nin yanına geldim ve*

²²⁷ Muhammed b. Beşşâr b. Osman b. Dâvûd b. Keysan el-Abdi Ebû Bekir el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Nesâî salih bir kimse olduğunu söyleyip hakkında “lâ be'se bih” demiştir. İclî'ye göre sika ve çokça hadis nakleden bir ravidir. İbn Hacer sika bir ravi olduğu görüşündedir. Zehebî ise bu ravinin rivayetlerini almada bir sakınca olmadığını ümit ediyorum demiştir. Osman b. Ömer el-Abdi rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/214; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/511; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/159; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/70; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 469.

²²⁸ Osman b. Ömer b. Faris b. Lakît el-Abdi Ebû Muhammed, İbn Ebî Hatim, Ahmed b. Hanbel, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. İbn Hacer, Yahya b. Kattan'a göre güvenilir olmayıp rivayetlerinin terkedilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak çoğunluğun görüşüne göre rivayetleri hüccettir. Ali b. Mübârek el-Henâî rivayet aldığı hocaları arasındadır. İbn Beşşâr kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/159; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 19/461; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/11; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/142; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 385.

²²⁹ Ali b. el-Mübârek el-Henâî el-Basri, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir. Nesâî ve Yahya b. Main hakkında “lâ be'se bih” demiştir. Yahya b. Ebî Kesri et-Tâî rivayet aldığı hocaları arasındadır. Osman b. Ömer el-Abdi kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/203; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/111; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/45; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/375; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 404.

²³⁰ Yahya b. Ebî Kesîr Ebû Nasr el-Yemami, asıl ismi Salih b. el-Mütevekkildir. Ahmed b. Hanbel insanların en güvenilirini olduğunu nakletmiştir. İclî'ye göre ashâbu'l-hadisten sayılabilecek sika bir ravidir. İbn Hacer ise sika ve güvenilir olmakla beraber tedlis ve irsal yaptığını söylemiştir. Ancak alimler ilmi ve fazileti sebebiyle bunları hoş görüp rivayetlerini delil olarak kullanmışlardır. Ebû Seleme'den rivayet almıştır. Abdurrezzak b. Hemmam ve Ma'mer b. Raşid kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/141; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 31/504; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/373; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 11/268; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 596.

²³¹ Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf el-Kuraşi ez-Zührî el-Medeni, Ebû Zür'â, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Mian sika bira ravi olduğunu nakletmişlerdir. Ebû Hureyre ve Yahya b. Ebî Kesir kendisinden rivayet aldığı hocalarındandır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/93; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 33/370; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 12/115; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 645.

²³² Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 4/443. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

“Beni örtün” dedim. Beni örttüler. Bunun üzerine Allah, “Ey örtüsüne bürünen, kalk ve uyar” (Müddessir, 74/1) ayetlerini indirdi.”

Rivayette yer alan raviler arasında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk bulunmadığından muttasıl bir senede sahiptir ve raviler sikadır. Bu sebeple rivayet sahih derecesindedir. Lafız mana açısından benzer bir rivayet İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*'nde de geçmektedir.²³³ Ancak Allah Rasûlü'nün (sav) Hira mağarasında yaşadıklarını anlattığı kısım yer almamaktadır. Alak suresinin nazil olan ilk sure olduğu ile ilgili rivayetler Sahîhayn'da²³⁴ da yer almaktadır. Buhâri'nin Sahihi'nde geçen rivayet Ebû Arûbe'nin naklettiği rivayetle aynı lafızlara sahiptir. Müslim'in Sahihi'nde ise Allah Rasûlü (sav), vahiy kesildikten sonra vahyin tekrar nasıl başladığını, Cebrail'in gökle yer arasında bir kürsüde oturduğunu ve bu sebeple dehşete kapıldığını anlatmıştır. Müddessir suresinin ilk üç ayeti zikredildikten sonra “وَتِيَابِكَ فَطَهِّرْ * وَالرُّجْزَ فَاهْجِرْ” “Elbiseni de temizle! Pislikten de kaçın!”²³⁵ ayetleri de metinde yer almaktadır. Bu ifade İbn Ebî Âsım'ın aktardığı rivayette de geçmektedir. Bu ayetler nazil olduktan sonra vahyin kesintisiz devam ettiği ifade edilmiştir.

Evâil eserlerindeki rivayetlerde indirilen ilk surenin Alak suresi olduğu ve ardından da Nûn suresinin geldiği nakledilmiştir. İbn Ebî Şeybe indirilen ilk sure hakkında şöyle bir rivayet aktarmıştır:

وَكَيْعٌ، عَنْ قُرَّةَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: «أَخَذْتُ مِنْ أَبِي مُوسَى أَقْرَأَ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ وَهِيَ أَوَّلُ سُورَةٍ
أُنزِلَتْ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»²³⁶

Veki' (v. 196/812)²³⁷ - Kurra (v. 154/771)²³⁸ - Ebû Raca' (v. 117/735)²³⁹ şöyle demiştir: “Ebû Musa'dan “Yaratan Rabbi'nin adıyla oku” ayeti Hz. Muhammed'e (sav) indirilen ilk sure olduğu bilgisini öğrendim.”

²³³ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 66.

²³⁴ Bk. Buhâri, “Tefsîr”, 74 /3, 96/1; Muslim, “İmân”, 71.

²³⁵ Müddessir Suresi, 74/4.

²³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/254.

²³⁷ Veki' b. el-Cerrah b. Melih er-Ruâsî Ebû Süfyan el-Kûfî, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Şu'be b. Haccac, Süfyan b. Uyeyne, İbn Ebî Halid, Kurra rivayet aldığı hocaları

Bu rivayetin senedinde yer alan raviler sikadır ancak Ebû Raca'nın Ebû Musa'dan rivayet aldığı senedin ittisai tespit edilemeyip aralarında hoca-talebe ilişkisi olmadığı görüldüğünden bu rivayet zayıftır.

İbn Ebî Şeybe'nin ilk nazil olan sure hakkında naklettiği rivayet şu şekildedir:

وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: ”هِيَ أَوَّلُ سُورَةٍ نَزَلَتْ أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ثُمَّ نَ“²⁴⁰،

Veki' (v. 196/812)²⁴¹- Süfyan (v. 161/778)²⁴²- İbn Ebî Necih (v. 131/749)²⁴³- Mücahid (v. 102/701)²⁴⁴ şöyle nakletmiştir: “Nazil olan ilk sure “Yaratan Rabbinin adıyla oku (Alak suresi), sonra da Nûn suresiydi.”

arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/37; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 30/462; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 11/123; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 581.

²³⁸ Kurra b. Halid es-Südüsi Ebû Halid Ebû Muhammed el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre güvenilir bir ravidir. Ebû Dâvûd'a göre bazı hadislerinden dolayı hakkında araştırma yapılmış ve bunun neticesinde güvenilir bir ravi olduğu kabul edilip hadis ilmindeki itibarı yükseltilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. İbn Hacer de sika bir ravi olup zabtında kusur olmadığı görülmüştür. Veki' b. el-Cerrah rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/130; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 23/577; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/136; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 8/371; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 455.

²³⁹ İmran b. Milhan, kendisinde İbn Teyyim ve İbn Abdullah Ebû Raja' el-Atâridi el-Basri denmektedir. Allah Rasulü (sav) zamanında yaşamış ancak O'nu görmemiştir. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. Semura b. Cündüb, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas, İmran b. Husayn ve Hz. Âişe'den rivayet almıştır. Cemal vakasında Hz. Âişe'nin (r.a) yanındaydı ve orada şehid oldu. İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Zehebî'ye göre alim ve saygın bir kimsedir. Kurra b. Halid kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/303; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 22/356; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/95; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 8/140; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 430.

²⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/254.

²⁴¹ Veki' b. el-Cerrah. Bu ravi için bk. 224. Dipnot. Veki', Süfyan es-Sevri'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/37; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 30/462.

²⁴² Süfyan b. Said b. Mesruk es-Sevri Ebû Abdullah el-Kûfi, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre fakih, hafız ve zâhid bir ravidir. Nesâî, Darakutni ve İbn Hacer sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Hafızası güçlü olup çok fazla hadis aktarmıştır. Mansur b. el-Mu'temir ve İbn Ebî Necih'ten rivayet almıştır. Veki' b. el-Cerrah kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/222; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 11/154; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 4/111; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 244.

²⁴³ Abdullah b. Ebî Necih'in ismi; Yesar es-Sekafi el-Mekki'dir. Ahmed b. Hanbel'e göre kaderiyye inancına sahip olmakla birlikte kelim ilmiyle uğraşmamıştır. Sika bir ravidir ancak hayatının son dönemlerinde rivayetleri güvenilirliğini yitirmiştir. Mücahid b. Cebr'den rivayet almıştır. Süfyan es-Sevri kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/203; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 16/215; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/603; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 6/54; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 326.

²⁴⁴ Mücahid b. Cebr el-Mekki Ebû'l-Haccac el-Kuraşi el-Mahzumi, kendisine İbn Cübeyr de denmektedir. İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Ahmed b. Hanbel ömrünün son

Bu rivayetin senedindeki raviler sikadır ve raviler arasında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk da bulunmadığından bu rivayet sahih hükmündedir.

Son indirilen sure hakkında da rivayetler bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında ihtilaf söz konusudur. Rivayetlere göre nazil olan son sure Nasr veya Berâe suresidir. Sünen-i Tirmizî’de nakledilen hasen bir hadise göre ise son nazil olan sure Maide suresidir.²⁴⁵

İbn Ebî Şeybe’nin Kitâbu’l-Evâilinde son nazil olan sure ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ أَبِي الْعُمَيْسِ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثَيْبَةَ، قَالَ: قَالَ لِي ابْنُ عَبَّاسٍ: ”تَعَلَّمْ أَيَّ آخِرِ سُورَةٍ نَزَلَتْ جَمِيعًا؟“ قُلْتُ: إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ، قَالَ: صَدَقْتُ،²⁴⁶

Ca’fer b. Avn (v. 207/823)²⁴⁷- Ebû’l-Umeys (v. 151/768)²⁴⁸- Abdülhamîd b. Süheyl (v. ?)²⁴⁹- Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (v. 94/713)²⁵⁰ şöyle demiştir: İbn

yıllarında hafızasının zayıfladığını nakletmiştir. Mansur b. el-Mu‘temir, Husayn b. Abdurrahman ve İbn Ebî Necih kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/319; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 27/228; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/240; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 10/42; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 520.

²⁴⁵ Bk. Tirmizî, “Tefsîr”, 6.

²⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/260.

²⁴⁷ Ca’fer b. Avn b. Ca’fer b. Amr b. Harîs el-Kuraşî el-Mahzumi Ebû Avn el-Kûfî, İbn Ebî Hatim ve İbn Hacer’in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Ahmed b. hanbel salih bira ravi olup rivayetlerinin alınmasında bir sakınca olmadığını söylemiştir. Zehebî ve İclî ise bu ravinin sika olduğu görüşündedir. Rivayet aldığı hocaları arsında Ebû Umeys bulunmaktadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 2/484; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 5/70; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/295; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 2/101; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 141.

²⁴⁸ Utbe b. Abdullah b. Utbe b. Abdullah b. Mes’ud el-Hüzelî Ebû’l-Umeys el-Mes’ûdi el-Kûfî, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre salihu’l-hadistir. Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Abdülhamîd b. Süheyl rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ca’fer b. Avn kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/372; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 19/309; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/696; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 7/97; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 381.

²⁴⁹ Abdülhamîd b. Süheyl b. Abdurrahman b. Avf el-Kuraşî es-Zührî Ebû Muhammed Ebû Vehb el-Medenî, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre salihu’l-hadistir. Nesâî, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ebû’l-Umeys kendisinden rivayet almıştır. Kaynaklarda vefatı hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/64; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 18/269; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/662; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 9/315; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 361.

²⁵⁰ Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes’ud el-Hüzelî Ebû Abdullah el-Medenî, Ebû Zür’â er-Râzî’nin naklettiğine göre sika, me’mun ve hadis ilminde otoritedir. İclî ve İbn Hacer’e göre sika bir ravidir. İbn Hacer aynı zamanda fakih ve güvenilir bir kişi olduğunu da söylemiştir. İbn Abbas’tan rivayet almıştır. Abdülhamîd b. Süheyl kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî

Abbas (v. 68/688)²⁵¹ dedi ki: “Tam bir sure olarak indirilen son sure hangisidir biliyor musun?” Ben de şöyle dedim: “Allah’ın zaferi ve fetihleri geldiğinde (Nasr suresi)”. Bunun üzerine İbn Abbas: “Doğru söyledin” dedi.

Bu rivayetin senedine bakıldığında raviler arasında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk yoktur. Seneddeki raviler sikadır. Bu rivayet muttasıldır ve sahihihu’l-isnaddır.

Nasr suresi, Medine’de nazil olmuş ve bütün olarak indirilen son suredir.²⁵² Müslümanlar Hz. Peygamber’in (sav) vefatına yakın bir zamana kadar müslümanlar, maddi ve manevi birçok yönden güçlenmişlerdir. Bu esnada nazil olan Nasr suresi, Hz. Peygamber’in (sav) ahirete irtihal edeceğini haber vermektedir. Nitekim bir rivayette İbn Abbas şöyle demiştir: “Nasr Süresi nazil olduğu zaman Rasûlullah (sav): “*Ölüm haberim bana verildi*” buyurdu. Yani aynı yıl içinde vefat edeceği bu süreyle kendisine bildirildi.”²⁵³

İbn Ebî Şeybe’nin, ilk nazil olan surelere dair naklettiği başka bir rivayet ise şu şekildedir:

أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ يَزِيدَ الْفَارِسِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عُثْمَانَ: «كَانَتْ الْأَنْفَالُ مِنَ الْأَوَائِلِ مِمَّا أَنْزَلَ بِالْمَدِينَةِ، وَكَانَتْ بَرَاءَةً مِنْ آخِرِ مَا أَنْزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ»²⁵⁴

Ebû Üsâme (v. 201/817)²⁵⁵- Avf (v. 146/764)²⁵⁶- Yezid el-Farisi (v. ?)²⁵⁷- İbn Abbas (v. 68/688)²⁵⁸- Osman (v. 35/656)²⁵⁹ şöyle nakletmiştir: “Enfal, Medine’de indirilenlerin ilklerinden, Berâe ise Kur’an’dan indirilen surelerin sonuncusudur.”

Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/319; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 15/269; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/682; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/23; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 372.

²⁵¹ İbn Abbas. Bu ravi için bk. 207. Dipnot. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, İbn Abbas’tan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 15/154.

²⁵² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nasr Suresi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/416.

²⁵³ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu‘ayb el-Arna‘ût, Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1421/2001), c. 3/366.

²⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/267.

²⁵⁵ Hammad b. Üsâme b. Zeyd el-Kuraşi Ebû Üsâme el-Kûfî, Ahmed b. Hanbel, İclî ve İbn Hacer’e göre sika bir ravidir. Amir b. Ubeyde ve Avf b. Ebû Cemil rivayet aldığı hocalarındandır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/217; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/2.

Rivayette yer alan Yezid el-Farisi ve bid'atçı olmakla suçlanan Avf b. Ebî Cemile sebebiyle bu rivayetin hükmü zayıftır. Berâe suresi ile ilgili bir rivayeti İbn Ebî Şeybe şöyle aktarmıştır:

ابْنُ عُبَيْدَةَ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، قَالَ: «أَوَّلُ آيَةٍ أَنْزَلَتْ مِنْ بَرَاءَةِ {انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا} [التوبة:

260«[41

İbn Uyeyne (v. 198/814)²⁶¹ - Husayn (v. 136/754)²⁶² - Ebû Malik (v. ?)²⁶³ şöyle nakletmiştir: “Berâe’den nazil olan ilk ayet, “*Hafif ve ağır olarak yola çıkın*” (Tevbe: 41)”.

Bu rivayetin isnadı sahih ve muttasıldır. Çünkü raviler sikadır ve aralarında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır.

²⁵⁶ Avf b. Ebî Cemile el-Abdi el-Hicri Ebû Sehl el-Basri el-A’rabi, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre sadûk ve salih bir ravidir. Ebû Dâvûd, Şii olduğunu nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel sika ve salihu’l-hadis olduğunu söylemiştir. Nesâî’ye göre de sika ve sebtir. İbn Hacer’in görüşüne göre sika bir ravidir, ancak kaderiye ve şii olmakla suçlanmıştır. Yezid el-Farisi rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ebû Üsame kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 7/15; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 22/437; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 8/166; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 433.

²⁵⁷ Yezid el-Farisi el-Basri, Yezid b. Hürmüz değildir. Bu iki ravi karıştırılmamalıdır. Sadece İbn Abbas’tan rivayet aktarmıştır. Avf b. Cemile kendisinden rivayet almıştır. Buhârî’ye göre zayıf bir ravidir. İbn Hacer ise makbûl olduğunu söylemiştir. İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre Yezid el-Farisi ve Yezid b. Hürmüz aynı kişidir. Ancak bu görüş diğer alimlerin görüşleri ile çelişmektedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 9/293; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 32/287; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/391; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 11/374.

²⁵⁸ İbn Abbas. Bu ravi için bk. 207. Dipnot. İbn Abbas, Hz. Osman’dan rivayet almıştır. Yezid el-Farisi, ondan rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 15/154.

²⁵⁹ Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zü’n-nüreyn Osmân b. Affân b. Ebi’l-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Ümevî, sahabidir ve sahabeler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 19/445.

²⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/264.

²⁶¹ Süfyan b. Uyeyne b. Ebî İmran Meymun el-Hilali Ebû Muhammed el-Kûfi, İbn Ebî Hatim, İclî, İbn Hacer ve Zehebî’ye göre sika bir ravidir. Mücâlid b. Said ve Husayn b. Abdurrahman rivayet aldığı hocaları arasındadır. Abdü’l Cabbar ve Veki’ kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 4/225; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 11/177; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/449; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 4/117; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 245.

²⁶² Husayn b. Abdurrahman es-Sülemi Ebû’l-Huzeyl el-Kûfi, İbn Ebî Hatim, Ahmed b. Hanbel, Nesai, İclî, İbn Hacer, Zehebi ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Ebû Malik Gazvan el-Gıfârî ve Mücahid b. Cebr rivayet aldığı hocaları arasındadır. Abbad b. el-Avvam ve Süfyan b. Uyeyne kendisinden rivayet alan öğrencilerindendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/193; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 6/519; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/338; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 2/381; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 170.

²⁶³ Gazvan Ebû Malik el-Gıfârî el-Kûfi, İclî, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Husayn b. Abdurrahman kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 7/55; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 23/100; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 8/245; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 442.

Berâe suresinin diğer adıyla Tevbe suresinin başında besmele bulunmamaktadır. Hz. Osman'a (r.a) bunun sebebi sorulduğunda şöyle demiştir: “Rasûlullah'a (sav), zaman zaman âyet sayısı belirli sûreler nâzil olurdu. Ona bir şey nâzil olduğunda, yazı yazanlardan bazılarını çağırır ve şöyle derdi: “*Şu âyetleri, içinde şu şu şeylerin zikredildiği sûreye koyun.*” Ona bir âyet nâzil olduğunda da şöyle derdi: “*Şu âyeti, içinde şu şu şeylerin zikredildiği sûreye koyun.*” Enfâl sûresi Medîne’de nâzil olan ilk sûrelerdendi. Berâe ise Kur’ân’ın son nâzil olan sûrelerindendi ve kıssası onun kıssasına benziyordu. Bu yüzden onun bir parçası olduğunu zannettim. Rasûlullah (sav) vefât etti ve onun (Berâe’nin) ondan (Enfâl’den) olup olmadığını bize açıklamadı. İşte bu yüzden iki sureyi arka arkaya yazdım ve aralarına “Bismillâhirrahmânirrahîm” satırını yazmadım ve ikisini uzun sûrelerin arasına koydum.²⁶⁴

Sûrelerin anlam ve içerik olarak yakınlığı sebebiyle Berâe suresinin Enfâl suresinin devamı olabileceği düşünülmüştür. Ancak Hz. Peygamber’den (sav) bu yönde bir açıklama olmaması bu görüşün doğru olma ihtimalini zayıflatmıştır. Berâe suresinin müşriklere sert bir uyarı ve antlaşmaların bozulup savaş ilan edilmesi ile ilgili emir bulunmaktadır. Besmele rahmet ve güven ifadesi olduğundan, bu sert başlangıçla birlikte okunması uygun görülmemiştir. Savaş içerikli veya olumsuz ifadelerle başlayan farklı sûreler olsa da Berâe suresinin başındaki kadar şiddetli bir uyarı ve ahdi bozma ifadesi başka hiçbir sûrede geçmemektedir. Bu sebeple Berâe suresinin başında besmele bulunmamaktadır.²⁶⁵

2.1.1.3. İlk Yasak

ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ رُوَيْمٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْلُ مَا نَهَانِي رَبِّي: عَنْ عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ وَعَنْ شُرْبِ الْخَمْرِ وَعَنْ مَلَاخَاةِ الرَّجَالِ²⁶⁶

²⁶⁴ Tirmizî, “Tefsîr”, 10.

²⁶⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 2/717-718.

²⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/260.

İbnü'l-Mübârek (v. 181/798)²⁶⁷ - el-Evzâ'î (v. 157/774)²⁶⁸ - Urve b. Rûveym (v. 135/753)²⁶⁹ şöyle nakletmiştir: Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “*Rabbimin beni ilk nehyettiği şeyler; putlara tapmak, içki içmek ve insanlarla kavga etmektir.*”

Bu rivayetin senedinde tabiundan olan Urve b. Rûveym adlı ravi irsal yaptığı için rivayet mürsel ve zayıf hükmündedir. Çünkü rivayette Rûveym, sahabi tabakasındaki raviyi zikretmemiştir. İrsal yapan ravi dışındaki raviler ise sikadır. İbn Ebî Şeybe naklettiği diğer bir rivayette Allah Rasûlü'nün (sav) “*Allah'ın bana putlara tapmaktan sonra yasakladığı ve öğütlediği ilk şeylerden biri içki içmek ve erkeklerin birbirleriyle kavga etmesidir*” buyurduğunu ifade etmiştir.²⁷⁰ İbn Ebî Şeybe benzer bir rivayet daha nakletmiş ve rivayette içkinin haram olması ile ilgili nazil olan ilk ayeti zikretmiştir.²⁷¹

En büyük yasak Allah'tan başkasına tapmaktır. Diğer rivayetlere göre putlara tapmaktan sonra yasaklanan ilk şey, içki içmek ve sonrasında insanlarla kavga etmektir.²⁷² İçkili bir insanın kendini kontrol etmesi düşünülemez. Böylece insanlar arasında kavga etmek olağan hale gelmektedir. Hz. Peygamber (sav) de böyle davranışlardan uzak durmuştur. Nitekim rivayetlerde nakledildiği üzere Hz.

²⁶⁷ Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdih el-Hanzali et-Teymi, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Ahmed b. Hanbel'in aktardığına göre raviler arasında onun kadar az hatası olan kimse yoktur. Sahibu hadis, hafız bir adamdır. Bir keresinde de hakkında şöyle denildi: İbnü'l-Mübârek zamanında ondan daha çok ilim talep eden kimse yoktu. Yemen'e, Şam'a, Basra'ya ve Kufe'ye yolculuk yaptı. Büyüklere ve küçüklerden hadis yazdı. Abdurrahman b. Mehdî, Ebû İshak el-Fezârî'den yazdı ve büyük bir ilmi birikimi oldu. Nesâî, İclî ve İbn Hacer de bu görüşe tabidir. el-Evzâ'î'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/179; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, 16/5; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/591; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 5/382; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 320.

²⁶⁸ Abdurrahman b. Amr Yahmed el-Evzâ'î, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre fakih, sünnetin ve selefın yoluna bağlıdır. Ahmed b. Hanbel'e göre hadisleri zayıftır. Nesâî, Şam ehlenin imamlarından olduğunu söylemiştir. İclî ve İbn Hacer'e göre sika bir ravidir. Zehebî ise hafız, fakih ve âbid olduğunu aktarmıştır. Atâ' b. Eslem rivayet aldığı hocaları arasındadır. Velid b. Müslim kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/266; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, 7/54; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/637; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 12/376; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 347.

²⁶⁹ Urve b. Rubeym el-Lahmî Ebû'l-Kasım eş-Şamî el-Ürdüni, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre tüm rivayetleri mürseldir ancak rivayetleri yazılır. Nesâî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. İbn Hadis çok fazla mürsel rivayetinin olduğunu söylemiştir. el-Evzâ'î, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/396; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, 20/8; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/18; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 7/179; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 389.

²⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/267.

²⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/273.

²⁷² Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-İtkî Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009), 10/66.

Peygamber (sav), sokaklarda bağırıp kavga çıkaran bir insan değildir.²⁷³ Çünkü Hz. Peygamber (sav) en güzel ahlak üzere yaratılmıştır.²⁷⁴ Müslümanlar için ilk vacip olan şey, İslâm'ın tevhid inancını korumak, akli selim tutmak ve toplumsal huzuru sağlamaktır.²⁷⁵

2.1.1.4. İlk Davet

İlk vahiyden sonra Fetretü'l-vahy'in de bitmesiyle Müddessir Suresi 1-5. ayetler nazil olmuş ve gizli davet dönemi başlamıştır. Hz. Peygamber (sav) yaklaşık üç yıl süren bu dönemde bizzat kendisi, ailesi ve yakın dostlarını İslâm'a davet etmiştir.²⁷⁶ Gizli bir durum söz konusu olduğundan müşriklerin müdahalesi çok fazla olmamıştır. Hicr Suresi 94. ayetin nazil olmasıyla açık davet başlamış ve Hz. Peygamber (sav) Şuara Suresi 214. ayetin doğrultusunda yaptığı ziyafetler vasıtasıyla akrabalarını uyarmaya başlamıştır. Bu duruma sessiz kalmayan müşrikler putperestliği korumak, nüfuz ve statülerini kaybetmemek, Hac ibadeti ve putların varlığı sebebiyle gelişen ticari hayatlarının, ekonomik açıdan zarar görmesini engellemek gibi birçok sebeple İslâmiyet'e karşı çıkmışlardır.²⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, müşriklerin İslâm'a karşı tutumunu gösteren bir rivayeti şu şekilde aktarmıştır:

الْفَضْلُ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ قَالَ: قَالَ الْمُغْبِرَةُ بْنُ شُعْبَةَ: إِنَّ أَوَّلَ يَوْمٍ عَرَفْتُ فِيهِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى كُنْتُ أُمِّي مَعَ أَبِي جَهْلٍ بِمَكَّةَ، فَلَقِينَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا الْحَكَمِ، هَلُمَّ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ وَإِلَى كِتَابِهِ أَدْعُوكَ إِلَى اللَّهِ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، مَا أَنْتَ بِمُنْتَهٍ عَنْ سَبِّ آلِهَتِنَا، هَلْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ نَشْهَدَ أَنْ قَدْ بَلَّغْتَ، فَحَنُّنُ نَشْهَدُ أَنْ قَدْ بَلَّغْتَ، قَالَ: فَانصَرَفَ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَقْبَلَ عَلَيَّ فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ مَا يَقُولُ حَقٌّ وَلَكِنْ بَنِي فَصِيٍّ قَالُوا: فِينَا الْحِجَابَةُ، فَقُلْنَا: نَعَمْ، ثُمَّ قَالُوا: فِينَا الْقَرَى، فَقُلْنَا: نَعَمْ، ثُمَّ قَالُوا: فِينَا النَّدْوَةُ، فَقُلْنَا: نَعَمْ، ثُمَّ قَالُوا: فِينَا السِّقَايَةُ، فَقُلْنَا: نَعَمْ، ثُمَّ أَطْعَمُوا وَأَطْعَمْنَا حَتَّى إِذَا تَحَاكَّتِ الرُّكْبُ قَالُوا: مَنَّا نَبِيٌّ وَاللَّهِ لَا أَفْعَلُ²⁷⁸

²⁷³ Tirmizî, "Birr ve Sıla", 69.

²⁷⁴ Kalem, 68/4

²⁷⁵ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih Bulkînî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve mehâsinü'l-İstîlâh*, thk. Âişe Abdurrahman Bintu's-Şâtî (Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1411/1990), 718.

²⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 1/199.

²⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 1/199.

²⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/255.

el-Fadl (v. v218/833)²⁷⁹- Hişam b. Sa'd (v. 160/777)²⁸⁰- Zeyd b. Eslem (v. 136/754)²⁸¹- Muğire b. Şu'be (v. 50/670)²⁸² şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (sav) ile ilk karşılaştığım gün şöyle oldu: Mekke'de Ebû Cehil ile birlikte yürürken Rasûlullah (sav) ile karşılaştık ve Rasûlullah (sav) ona şöyle buyurdu: “*Ey Ebû'l-Hakem, Allah'a, Rasûlü'ne ve Kitabı'na gel, seni Allah'a davet ediyorum.*” Ebû Cehil şöyle dedi: Ey Muhammed, ilahlarımıza sövmeyi bırakacak mısın? Yoksa sadece tebliğ ettiğine şahitlik etmemizi mi istiyorsun? Biz senin tebliğ ettiğine şahitlik ediyoruz. Muğire b. Şu'be şöyle dedi: Rasûlullah (sav) oradan ayrıldı ve Ebû Cehil bana dönerek şöyle dedi: Vallahi onun söylediklerinin doğru olduğunu biliyorum. Fakat Kusay oğulları şöyle dediler: “Kâbe'nin perdedarlığı bizde.” Biz de “Evet” dedik. Sonra dediler ki: “Misafir ağırlama görevi bizde.” Biz de “Evet” dedik. Sonra dediler ki: “Dâru'n-nedve başkanlığı bizde.” Biz de “Evet” dedik. Sonra dediler ki: “Hacılara su dağıtma görevi bizde.” Biz de “Evet” dedik. Sonra yemek yedirdiler ve biz de yedirdik. Sonunda rekabetçilik ortaya çıkınca şöyle dediler: “Allah'ın peygamberi bizden çıktı. Vallahi bunu yapmayacağım.”

²⁷⁹ Amr b. Hammad b. Züheyr b. Dirhem el-Kuraşî et-Teymî Ebû Nuaym el-Melâi el-Kûfî el-Ahvel, lakabı el-Fadl b. Dükeyndir. İbn Ebî Hatim' göre sika, hafız ve mutkin bir ravidir. İbn Hacer sika, sebt bir ravi olduğunu nakletmiştir. Yahya b. Main ondan daha güvenilir bir ravi görmediğini söylemiştir. Hişam b. Sa'd rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/61; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 23/197; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/122; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 8/270; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 446.

²⁸⁰ Hişam b. Sa'd el-Medenî Ebû İbad, Ebû Sid el-Kuraşî ismiyle de anılmaktadır. İbn Ebî Hatim'e göre hadisleri şevahid ve mütabi olarak kullanılır ancak tek başına delil olarak kullanılmaz. Ahmed b. Hanbel hafız olmadığını ve rivayetlerine itibar edilmediğini nakletmiştir. İbn Hacer ise rivayetinde vehmettiği ve şiilikle suçlanan sadûk bir ravi olduğu görüşündedir. Zehebî, hasenü'l-hadis bir ravi olduğunu aktarmıştır. Zeyd b. Eslem b. Abdullah rivayet aldığı hocaları arasındadır. Fadl b. Dükeyn ise kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/61; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 30/204; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/336; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 572.

²⁸¹ Zeyd b. Eslem el-Kuraşî Ebû Üsâme, Ebû Abdullah el-Medenî el-Fakîh ismiyle de anılmaktadır. Ömer b. Hattab'ın kölesidir. İbn Ebî Hatim, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir. O, Muğire b. Şu'be, İbn Ömer ve Cabir b. Abdullah'tan rivayet almıştır. Hişam b. Sa'd ise kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/555; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 10/12; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/414; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 3/395; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 222.

²⁸² Ebû İsâ (Ebû Abdillâh) Muğire b. Şu'be b. Ebî Âmir b. Mes'ûd es-Sekafî, sahabidir, ve sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Zabt yönünden sağlam bir ravidir. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/369.

Rivayette bulunan Hişam b. Sa'd el-Kuraşî'nin sadûk ancak vehmeden bir ravi olması sebebiyle isnadı hasendir. Bu ravi dışındaki raviler sikadır ve raviler arasında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır.

Örf ve adetlerine büyük bir bağlılık duyan Kureyşliler, atalarından kendilerine intikal eden Kâbe hizmetlerini kaybetmek istememişlerdir. Çünkü peygamberlik onların gözünde Kâbe'nin idaresine sahip olmak demektir. Bu görevlere olan düşkünleri sebebiyle en iyi görevin kendisinde olmasını isteyen kabileler arasında savaşa bile götürecek büyük anlaşmazlıklar olmuş ve neticede aralarında paylaşım barış sağlamışlardır.²⁸³ Ebû Cehil rivayette geçen Kureyş'in ileri gelenlerine ait sözlerini Abdumenafoğularına rekabetlerinden dolayı söylemiştir. Önemli Kâbe hizmetlerinin onlarda olup bir de peygamberin de onların içinden çıkmasına tahammül edememişlerdir.²⁸⁴ Bu yüzden Kâbe hizmetlerinin tamamının Kusay oğullarının ellerinde olması, Kureyşlilerin İslâm'a karşı çıkmalarına neden olan büyük etkenlerden biri sayılmaktadır.

Müslümanların sayısı çoğaldıkça müşrikler inkarda ısrarcı olup zamanla Müslümanlara karşı tepkilerini artırmışlardır. Her fırsatta Allah'ın Rasûlü'ne (sav) ve ashâba eziyet edip ağır söz ve hakaretlere maruz bırakmışlardır. Ashâbın bu sıkıntıları yaşamasına üzülen Allah Rasûlü (sav), onların adaletli bir hükümdarları olan Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etmiş ve “*Orada ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar iş başındadır; gidin ve Allah içinde bulunduğunuz durumdan bir çıkış yolu gösterinceye kadar o huzur ülkesinde kalın*” buyurmuştur.²⁸⁵ Habeşistan hükümdarı Necaşi, ülkesine hicret eden Müslümanları iyi bir şekilde karşılamış ve ilgi göstermiştir. Allah Rasûlü'nü (sav), bizzat görmese bile iman etmiş ve vefat ettiğinde Allah Rasûlü (sav), gıyabında onun cenaze namazını kıldırmıştır.²⁸⁶ Habeşistan kralı ile ilgili İbn Ebî Âsım, *el-Evâili*'nde şöyle bir rivayet nakletmiştir:

²⁸³ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişam el-Himyeri İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955), 1/132.

²⁸⁴ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/316.

²⁸⁵ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. 1/321-322.

²⁸⁶ Levent Öztürk, “Necâşî Ashame”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/476.

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، ثنا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، ثنا أَبِي، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «وَكَانَ ذَلِكَ أَوَّلَ مَا عُرِفَ مِنَ النَّجَاشِيِّ مِنْ عَدْلِهِ وَصَلَابَتِهِ فِي حُكْمِهِ»²⁸⁷

Ahmed b. Abde (v. v245/860)²⁸⁸- Vehb b. Cerir (v. 206/822)²⁸⁹- (Babam) Cerir b. Hâzim (v. 170/787)²⁹⁰- İbn İshak (v. 150/767)²⁹¹- Zührî (v. 124/742)²⁹²- Urve (v. 94/713)²⁹³- Hz. Aişe (r.a) (v. 57/677)²⁹⁴ şöyle nakletmiştir: “Bu, Necaşi hakkında bilinen ilk şey onun adaleti ve yönetimindeki kararlılığıdır.”

Rivayette İbn İshak dışındaki raviler sikadır. Bu ravi sadûk olmakla birlikte tedlis yaptığı alimler tarafından tespit edilmiştir. Senedde hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. Bu sebeplerle hadisin senedi hasen derecesindedir.

2.1.1.5. Hz. Peygamber’in Sesli Okuduğu İlk Sure

Ebû Arûbe bu konu ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الحميد الحماني حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ جَابِرٍ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: «أَوَّلُ سُورَةٍ قَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سُورَةُ النَّجْمِ، فَلَمَّا خَتَمَهَا سَجَدَ سَجْدًا مَعَهُ، وَأَخَذَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ تُرَابًا فَسَجَدَ عَلَيْهِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فرأيتُه بعد ذلك قُتِلَ كَافِرًا»²⁹⁵

²⁸⁷ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 89.

²⁸⁸ Ahmed b. Abde b. Musa b. ed-Dabî Ebû Abdullah el-Basri, Nesâî ve İbn Haver'e göre sika bir ravidir. Vehb b. Cerir rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/62; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 1/397; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/199; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/59; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 82.

²⁸⁹ Vehb b. Cerir. Bu ravi için bk. 175. Dipnot. Babası Cerir b. Hâzim'den rivayet almıştır. Ahmed b. Abde kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/28; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 31/121.

²⁹⁰ Cerir b. Hâzim. Bu ravi için bk. 176. Dipnot. İbn İshak'tan rivayet almıştır. Oğlu Vehb b. Cerir kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 4/524.

²⁹¹ Muhammed b. İshâk. Bu ravi için bk. 163. Dipnot. Zührî'den rivayet almıştır ve Cerir b. Hâzim, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/191; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/405.

²⁹² İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. Urve b. Zübeyr'den rivayet almıştır. İbn İshak, kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/71; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/419.

²⁹³ Urve b. Zübeyr. Bu ravi için bk. 170. Dipnot. Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'den rivayet nakletmiştir. Zührî, Hz. Aişe'den rivayet alanlar arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 20/11.

²⁹⁴ Hz. Aişe. Bu ravi için bk. 171. Dipnot. Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'den rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 35/227.

²⁹⁵ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 91.

İshak b. Zeyd (v. ?)²⁹⁶- Yahya b. Abdulhamîd el-Himmânî (v. 228/843)²⁹⁷- Eyyub b. Cabir (v. ?)²⁹⁸- Ebû İshak (v. 126/744)²⁹⁹- el-Esved (v. 75/695)³⁰⁰- Abdullah (v. 32/653)³⁰¹ şöyle nakletmiştir: “Hz. Peygamber’in (sav) okuduğu ilk sure, Necm Suresi’ydi. Onu bitirince secde etti ve biz de onunla birlikte secde ettik. Halktan bir adam yerden eliyle bir miktar toprak alıp üzerine secde etti. Abdullah dedi ki: Daha sonra onun bir kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm.”

Ebû Arûbe’nin aktardığı rivayetin senedinde zaîfü’l-hadis olan Yahya b. Abdulhamîd el-Himmânî ve Eyyub b. Câbir el-Hanefî isimli raviler bulunması sebebiyle bu rivayetin isnadı zayıftır. Ancak metin açısından benzer lafızlarla Sahîhayn’da³⁰² geçen bu hadisin rivayet edildiği tariklerde, sika raviler ve muttasıl bir isnada sahip olması sebebiyle Ebû Arûbe’nin aktardığı rivayet, metni itibariyle

²⁹⁶ İshak b. Zeyd, meçhulü’l-hâl bir ravidir, kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi tespit edilememiştir. Yahya b. Abdulhumejd el-Hemmani’dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2/220.

²⁹⁷ Yahya b. Abdulhamîd b. Abdurrahman b. Meymun b. Abdurrahman el-Himmânî Ebû Zekerriyya el-Kûfî, Ahmed b. Hanbel’ göre yalan söyleyen hadisleri güvenilir olmayan bir ravidir. Nesâî de zayıf bir ravi olduğunu söylemiştir. İbn Hacer, hafız ancak hadis hırsızlığı ile itham edildiğini nakletmiştir. Başka bir yerde ise zayıf ancak rivayetlerine itibar etmenin mümkün olduğunu söylemiştir. Eyyub b. Cabir rivayet aldığı hocaları arasındadır. İshak b. Zeyd el-Hattabi ise kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9/168; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 31/419; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 11/243; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 593.

²⁹⁸ Eyyub b. Cabir b. Seyyar es-Sühaymi Ebû Süleyman el-Yemami, İbn Ebî Hatim, Nesâî, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main’e göre zayıf bir ravidir. Ebû İshak’tan rivayet almıştır. Yahya b. Abdulhamîd ise kendisinden rivayet alan öğrencisidir. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 3/464; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 3/464; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/261; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 1/399; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 118.

²⁹⁹ Amr b. Abdullah b. Ubeyd, Ebû İshak es-Sebîî lakabıyla anılmaktadır. Aynı zamanda kendisine Amr b. Abdullah b. Ali veya Amr b. Abdullah b. Ebî Şuayra da denmektedir. İbn Hacer’e göre dindar çok hadis rivayet eden sika bir ravidir. Ali b. el-Medîni’ye göre zamanının en güçlü hafızaya sahip muhaddislerindedir. Ancak son yıllarında hadis rivayetinde yanlışlıklar yapmıştır. Ahmed b. Hanbel, Nesai, İclî ve Yahya b. Main de sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. İsmail b. Ebî Halid, Ali b. Ebû Talib ve el-Esved b. Yezid rivayet aldığı hocaları arasındadır. el-Berâ’ b. Âzib ve Eyyub b. Cabir el-Hanefî kendisinden rivayet olan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 6/242; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 22/102; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 8/63; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 423.

³⁰⁰ El-Esved b. Yezid b. Kays en-Nehaî Ebû Amr, muhadram bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. İbn Hacer çok rivayeti bulunan bir ravi olduğunu da aktarmıştır. Zehebî ise ilimde ve işte önder bir kişi olduğunu nakletmiştir. Ebû Hureyre ve Abdullah b. Mes’ud’dan rivayet almıştır. Ebû İshak kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2/291; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 3/233; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/251; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 1/342; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 111.

³⁰¹ Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mes’ud b. Gâfil b. Habîb el-Hüzeli sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 16/121. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Zabt yönünden de sika bir ravidir.

³⁰² Bk. Buḥârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 53/4; Muslim, “Mesâcid”, 105.

hasen li-gayrihî derecesine yükselmiştir. Bu rivayet İbn Ebî Şeybe'nin kitabında da geçmektedir ve orada sadece ilk okuduğu surenin Necm suresi olduğu aktarılmıştır.³⁰³

Sahîhayn'daki rivayetlerde yerden toprak alan adamın toprağı alına götürerek secde ettiği ve bu bana yeter şeklinde bir ifade kullandığı geçmekte ve bu adamın Ümeyye b. Halef olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.³⁰⁴ İslâm Tarihi'nde bu olay "Garânîk" olarak isimlendirilmiştir.³⁰⁵ Hz. Peygamber (sav) Necm suresini okurken şeytan, "Gördünüz mü Lât ile Uzzâ'yı" ayetinden (Necm, 53/19) sonra, şeytan, "Andolsun ki bizi Allah'a yaklaştırmaları için onlara tapıyoruz" şeklinde bir cümle eklemiştir. O esnada bu cümleyi duyan Müslümanların bazıları tasdik etmiş bazıları da reddetmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in (sav) secde yapmasının sebebi Necm Suresi'nin sonundaki secde ayetini uygulamasıdır. Bu olay neticesinde Hz. Peygamber (sav) çok üzülmüş ve "Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ile de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir."³⁰⁶ ayeti nazil olmuştur. İslâm Tarihi'nde büyük tartışma konusu olan bu hadise ile ilgili rivayetlerin sıhhati konusunda alimler görüş ayrılığı yaşamışlardır.³⁰⁷

2.1.1.6. İlk Müslümanlar

Hz. Peygamber'in (sav) İslâm'a davetini ilk kabul edenlerin kim olduğuna dair rivayetlerde birçok ihtilaf vardır. Rivayetlerde daha çok Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali'nin müslüman oluşu ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Hz. Ali, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine ilk iman edenlerden biri olarak kabul edilir, ancak Hz. Hatice ile aynı anda mı, hemen ardından mı, yoksa Hz. Ebû Bekir'den

³⁰³ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannefî'l-Ehâdis ve'l-Âşâr*, 7/272.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/267.

³⁰⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/361.

³⁰⁶ Hac Suresi, 22/52.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/439; Ebû el-Hasan Alî b. Halef b. Abdulmelik İbn Battâl İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 3/53-57. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cerrahoğlu, "Garânîk", 13/361.

sonra mı iman ettiği konusu, Sünni ve Şiiiler arasında tartışmalıdır.³⁰⁸ İbn Ebî Şeybe'nin ilk Müslümanlarla ilgili aktardığı bir rivayet şu şekildedir:

وَكَيْعٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي حَمْرَةَ مَوْلَى الْأَنْصَارِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ، قَالَ: «أَوَّلُ مَنْ
أَسْلَمَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيٌّ»، فَذَكَرْتُهُ لِإِبْرَاهِيمَ فَأَنْكَرَهُ وَقَالَ: أَبُو بَكْرٍ³⁰⁹

Veki' (v. 196/812)³¹⁰- Şu'be (v. 160/777)³¹¹- Amr b. Mürra (v. 116/734)³¹²-

Ebû Hamza Mevla el-Ensar (v. ?)³¹³- Zeyd b. Erkam (v. 68/688)³¹⁴ şöyle demiştir: "Hz. Peygamber ile ilk müslüman olan Ali'dir. Bunu İbrahim'e söyledim, buna karşı çıktı ve şöyle dedi: Ebû Bekir, Rasûlullah (sav) ile birlikte ilk Müslüman olan kişidir."

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsnedi*'ni tahkik eden Şuayb el-Arnaut, bu rivayetin zayıf olduğu görüşündedir. Ebû Hamza el-Ensârî, Nesâî'ye göre sika olsa da kendisinden yalnızca bir kimsenin rivayet almış olması ve kendisinin de güvenilir kişilerden rivayet aldığı bilinmemesi sebebiyle sika olması mümkün değildir. Şuayb el-Arnaut, İbn Ebî Şeybe'nin rivayetteki İbrahim en-Nehaî'nin cümlesini de sonradan eklediğini söylemiştir.³¹⁵ İbn Ebî Âsım da İbn Ebî Şeybe'den bu rivayeti almış ancak sonradan eklenen cümleyi nakletmemiştir.³¹⁶ Başka bir rivayette ise Hz. Ali'nin Hz. Âişe'den sonra müslüman olduğu nakledilmiştir.³¹⁷ İbn Ebî Şeybe Hz.

³⁰⁸ Ethem Ruhi Fırlı, "Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1989), 2/371.

³⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/249.

³¹⁰ Veki' b. el-Cerrah. Bu ravi için bk. 224. Dipnot. Şu'be b. el-Haccac, rivayet aldığı hocalarındandır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/37; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/462.

³¹¹ Şu'be b. el-Haccac b. el-Verd el-Atiki el-Ezdi Ebû Bistâm el-Vâsıtî, İbn Ebî Hâtim ve Iclî'nin naklettiğine göre sika bir ravidir. Amr b. Mürra'dan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/479; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/338; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 266.

³¹² Amr b. Mürra b. Abdullah b. Tarık b. el-Haris b. Seleme b. Ka'b b. Vail el-Muradi el-Cümeli Ebû Abdullah el-Kûfî, İbn Ebî Hatim Iclî Buhârî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Ebû Hamza Talha b. Yezid rivayet aldığı hocalarındandır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/257; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/232; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 8/102; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 426.

³¹³ Talha b. Yezid el-Ensârî Ebû Hamza el-Kûfî, Nesâî sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Amr b. Mürre'den başka hiç kimse ondan rivayet almamıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/476; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/446; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/29; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 283.

³¹⁴ Zeyd b. Erkam el-Ensârî, sahabidir ve sahabeler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Zabt yönünden de güçlü bir sahabidir.

³¹⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/32. İlk müslüman kimdir? sorusuna verilen cevap, kime sorulduğuna göre farklılık göstermektedir. Hz. Ali taraftarı olan bir kimse Hz. Ali cevabını verirken Emevîler döneminde yaşayıp dört halifeyi kabul eden İbrahim en-Nehaî'nin, Hz. Ebû Bekir cevabını vermesi normal bir durumdur. Bk. Özdoğan, *İlk Müslümanlara Dair Evâil Söylemi*, 89.

³¹⁶ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 79.

³¹⁷ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 97.

Ali'nin ilk müslüman olduğuna dair farklı bir rivayet daha nakletmiştir. Rivayette Hz. Ali'nin (r.a) bu ümmetin Peygamber'ine (sav) ilk ulaşanı ve İslâm'a ilk giren kişisi olduğunu belirtmektedir.³¹⁸

Şii kaynaklarında, Hz. Ali'nin İslâm'a ilk giren kişi olduğuna dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hz. Ali'nin özel konumu, İslâm'a bağlılığı, Hz. Peygamber'e (sav) olan yakınlığı ve çocukluk döneminden itibaren O'nunla yaşaması hilafet konusunda ön plana çıkarılmasının sebeplerindedir. Sahih olmasa bile Hz. Ali'yi destekleyen hatta bizzat kendisine atfedilen rivayetler vardır.³¹⁹ Hz. Ali'nin bizzat kendisinin müslüman olan ilk kişi olduğunu söylediği bir rivayet de kaynaklarda yer almaktadır. Ebû Arûbe'nin naklettiği bu rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو الْخَطَّابِ الْحَسَانِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ الْفُطَيْيِّ حَدَّثَنَا نُوحُ بْنُ قَيْسٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَبُو فَاطِمَةَ عَنْ مُعَاذَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ الْعَدَوِيَّةِ قَالَتْ: سَمِعْتُ عَلِيًّا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ: «أَنَا الصِّدِّيقُ الْأَكْبَرُ آمَنْتُ قَبْلَ أَنْ يُؤْمِنَ أَبُو بَكْرٍ، وَأَسْلَمْتُ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمَ أَبُو بَكْرٍ»³²⁰

Ebû'l Hattab el-Hassani (v. 254/866)³²¹- ve Muhammed b. Yahya el-Kuttaî (v. 253/867)³²²- Nuh b. Kays (v. 183/799)³²³- Süleyman b. Abdullah Ebû Fatıma (v. ?)³²⁴- Muâze bint Abdullah el-Adeviyye (v. 83/702)³²⁵- Hz. Ali'nin (v. 40/661)³²⁶

³¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/267.

³¹⁹ Bk. Ali Avcu, “Şia'da Hz. Ali'nin Masumiyeti Anlayışı”, *Hz. Ali*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020), 253.

³²⁰ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 74.

³²¹ Ziyad b. Yahya b. Ziyad b. Hasan b. Abdullah el-Hasâni Ebû'l Hattab en-Nekri el-Adeni el-Basri, İbn Ebî Hatim, Nesâi ve İbn Hacer'e göre sika bir ravidir. Nuh b. Kays'tan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/549; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 9/523; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/413; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 3/388; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 221.

³²² Muhammed b. Yahya b. Ebû Hazm el-Kuttaî Ebû Abdullah el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre salihu'l-hadis ve sadûk bir ravidir. İbn Hacer de sadûk olduğunu söylemiştir. Zehebî ise sika bir ravi olduğu görüşündedir. Nuh b. Kays'tan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 26/608; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/608; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/229; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/508; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 512.

³²³ Nuh b. Kays b. Ribah el-Ezdi el-Hadani Ebû Rûh el-Basri, Ahmed b. Hanbel, İclî, Zehebî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. İbn Hacer, sadûk bir ravi olduğunu ancak şîi olmakla itham edildiğini nakletmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/483; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 30/53; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/327; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/485; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 567.

³²⁴ Süleyman b. Abdullah Ebû Fatıma, İbn Hacer'e göre leyyin'ül-hadistir ve meçhul bir ravi olduğunu nakletmiştir. Muâze bint Abdullah el-Adeviyye'den rivayet almıştır. Nuh b. Kays kendisinden rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 12/18; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 4/204; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 252.

³²⁵ Muâze bint Abdullah el-Adeviyye Ümmü es-Sahbê' el-Basriyye, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Zehebî, Basra'nın dindar kadınların olduğunu söylemiştir. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-*

şöyle söylediğini nakletmiştir: “Ben, Sıddık-ı Ekber’im, Ebû Bekir iman etmeden önce ben iman ettim ve Ebû Bekir Müslüman olmadan önce ben Müslüman oldum.”

Bu rivayet İbn Mâce’nin *es-Sünen*’inde farklı bir senedle yer almaktadır. Şuayb Arnaut dipnotta bu rivayetin diğer senedlerine de işaret etmiş ve Ebû Arûbe’nin naklettiği rivayetin senedinde bulunan Muâze bint Abdullah el-Adeviyye’nin meçhul bir ravi olması sebebiyle zayıf bir rivayet olduğunu söylemiştir.³²⁷

Hiz. Ebû Bekir’in Müslüman olması hususunda kaynaklarda çok fazla bilgi yer almasa da kabul edilen görüşe göre Hiz. Muhammed’in (sav) peygamberliğini ilan etmesiyle Hiz. Ebû Bekir’in O’nunla görüşüp İslâmiyet’i kabul etmiştir.³²⁸ Hiz. Peygamber (sav), Hiz. Ebû Bekir’in Müslüman oluşuyla ilgili şöyle buyurmuştur: “Ben kimi İslâm’a davet ettiysem, mutlaka onda bir tereddüt, bir duraksama ve bir düşünce oldu. Ancak Ebû Bekir böyle değildi. Ona İslâm’ı anlattığımda hemen kabul etti, hiç tereddüt etmedi.”³²⁹ İbn Ebî Âsım, Hiz. Ebûbekir’in bizzat kendisinin ilk müslüman olduğunu söylediği şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، ثنا عُفَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سَعِيدِ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ قَالَ: لَمَّا رَأَى أَبُو بَكْرٍ تَنَاقَلَ النَّاسَ عَنْ بَيْعَتِهِ قَالَ: ”أَلَسْتُ صَاحِبَ كَذَا أَلَسْتُ صَاحِبَ كَذَا أَلَسْتُ أَوْلَ مَنْ أَسْلَمَ أَلَسْتُ أَوْلَى النَّاسِ بِهَا“³³⁰

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (v. v235/850)³³¹- Ukbe b. Halid (v. 188/804)³³²- Şu‘be (v. 160/777)³³³- Said el-Cüreyri (v. 144/762)³³⁴- Ebû Nadra (v. 108/727)³³⁵-

Kemâl, 35/308; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/517; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 12/452; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 753.

³²⁶ Ebû’l-Hasen Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî sahabidir ve sahabeler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Ancak zabt yönünden cerh ve tadile tabidirler. Zabıt yönünden de sika bir ravidir.

³²⁷ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu‘ayb el-’Arna‘ût (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-‘Alemiyye, 2009), “Fedâilu Ashâbi’r-Rasûl”, 4. (Muhakkik Şu‘ayb Arnaut’un dipnotta verdiği bilgi.)

³²⁸ Ali Aksu- Sena Kaplan, “Risaletin Mekke Döneminde Hiz. Ebû Bekir”, *Hiz. Ebû Bekir*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019), 23.

³²⁹ Ebû’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Riyad, Kahire: Dâru Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1418/1997), 4/68.

³³⁰ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 79.

³³¹ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim b. Osman b. Havâsetî el-Absî, Nesai ve İbn Hiraş’a göre sika bir ravidir. Ebû Zür’â er-Râzî ondan daha iyi bir hafız görmediğini söylemiştir.

Ebû Said el-Hudri (v. 63/683)³³⁶ şöyle demiştir: Ebû Bekir insanların kendisine biat etmekten çekindiğini görünce şöyle dedi: “Ben şunun sahibi değil miyim? İlk müslüman olan ben değil miyim? Bu işe insanların en layık olanı ben değil miyim?”

Rivayette yer alan raviler sikadır ve aralarında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk yoktur. Tirmizî'nin *Süneni'nde* de benzer sened ve lafızlarla geçen bu rivayet sahihtir.³³⁷ Tirmizî'de ravilerden İbn Ebî Şeybe yerine Ebû Saîd el-Eşec bulunmaktadır ve rivayetin metninde ifadelerin yerleri farklı olup “أَلَسْتُ أَوْلَىٰ” yerine benzer bir anlam taşıyan “أَلَسْتُ أَحَقَّ النَّاسِ بِهَا” ifadesi yer almaktadır. İbn Ebî Âsım'ın naklettiği farklı bir rivayette lafız olarak sadece Hz. Ebu Bekir'in ilk müslüman olduğu nakledilmiştir.³³⁸

İbn Hacer sika ve hafız bir ravi olduğunu nakletmiştir. Zehebi'ye göre ise hafızların en iyisi ve güvenilirliğin sika bir ravi olmanın son noktasındadır. Ahmed b. Hanbel, Süfyan es-Sevri ve Selâm b. Süleym rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 16/34; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/216; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/136; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 91.

³³² Ukbe b. Halid b. Ukbe b. Halid es-Sükûnî Ebû Mes'ûd el-Kûfî, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sika ravilerdendir ve onun hakkında “lâbe'se bih” ve “sâlihu'l-hadis” ifadelerini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel'e bu ravinin güvenilir olup olmadığı sorulunca “inşallah öyle olmasını umuyorum” demiştir. İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sadûk bir ravidir. İbn Hacer, “sâhibu hadis” olduğunu da söylemiştir. Şu'be b. el-Haccac'dan rivayet almıştır. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/310; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 20/195; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/28; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 7/239; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 394.

³³³ Şu'be b. el-Haccâc. Bu ravi için bk. 298. Dipnot. Said el-Cüreyri'den rivayet almıştır. Ukbe b. Hâlid kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 12/479.

³³⁴ Said b. İyâs el-Cüreyri Ebû Mes'ûd el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre vefat etmeden önce hafızası zayıflamıştır. Bu yüzden sağlıklıken ondan alınan rivayetler doğrudur ve iyi olduğu dönemler açısından salihu'l-hadistir. Nesâî ve İclî sika bir ravi olduğunu ancak hafızasında sıkıntı olduğu zamanlardaki rivayetlerinin alınmaması gerektiğini söylemiştir. İbn Hacer vefat etmeden önceki üç yılında hafızasının zayıfladığını bununda dışında sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Ebû Nadra Münzir b. Malik, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Şu'be b. el-Haccac kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/1; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 10/338; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/432; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 4/5; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 233.

³³⁵ el-Münzir b. Mâlik b. Kat'a Ebû Nadra el-Abdî, Ebû Zür'â er-Râzî, Nesâî, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Nesâî bu ravinin hataları olduğunu da söylemiştir. Ebû Said el-Hudri ve Hz. Ebû Bekir rivayet aldığı hocaları arasındadır. Said b. İyâs el-Cüreyri ve Şu'be b. el-Haccac kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/241; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/508; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/295; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/302; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 546.

³³⁶ Ebû Saîd Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 10/294. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

³³⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 36.

³³⁸ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 80.

Tirmizî'nin *Süneni'nde* nakledilen sahih bir rivayete göre ilk müslüman olan kişinin kim olduğuna dair ihtilaf eden ilim ehlerinden bir kısmı “İlk müslüman olan Ebû Bekir es-Sıddîk'tır”, diğer bir kısmı da “İlk müslüman olan Ali'dir” demiştir. İlim ehlerinden bazı alimler ise bu konuda müslüman olan ilk erkek Hz. Ebû Bekir'dir, Hz. Ali sekiz yaşında bir çocukken İslâm'a girmiştir ve müslüman olan ilk kadın ise Hz. Hatice'dir demiştir.³³⁹ İbn Ebî Şeybe'nin Hz. Hatice'nin ilk müslüman olduğuna dair naklettiği rivayet şu şekildedir:

فُنِّيْبُهُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ الْأَعْدَادِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: بَلَّغْنَا أَنَّ خَدِيجَةَ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ أَوَّلَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتَتْ قَبْلَ أَنْ تُفْرَضَ الصَّلَاةُ³⁴⁰

Kuteybe b. Said (v. 240/855)³⁴¹- Leys b. Sa'd (v. 175/792)³⁴²- İbnü'l-Hâdi (v. 139/757)³⁴³- İbn Şihab (v. 124/742)³⁴⁴ şöyle rivayet etmiştir: “Bize ulaşan bilgiye göre, Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hatice bint Huveylid, Allah'a ve Rasûlü'ne ilk iman eden kişi olduğunu ve namaz farz kılınmadan önce vefat ettiğini öğrendik.”

Maktû' olan bu rivayet, senesinde bulunan raviler sika olup hoca-talebe ilişkisi bakımından da muttasıl olması sebebiyle sahih bir rivayettir. Benzer bir rivayeti Ebû Arûbe de nakletmiştir.³⁴⁵ Hz. Hatice'nin (r.a) ilk iman eden kişi

³³⁹ Tirmizî, “Menâkıb”, 75.

³⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/249.

³⁴¹ Ebû Recâ' Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekafî, İbn Ebî Hatim ve Yahya b. Main'in aktardığına göre sika bir ravidir. Nesâî de sika olduğunu söylemiş ve sadûk olduğunu da belirtmiştir. İbn Hiraş, sadûk olduğunu Hâkim en-Nisaburi, İbn Hacer ve Kasım Horasânî ise sika ve güvenilir bir ravi olduğunu söylemiştir. Rivayet aldığı hocaları arasında Leys b. Sa'd da bulunmaktadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/140; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/20; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/523; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 2/26; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/134; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 454; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 8/258.

³⁴² Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmi Ebû'l-Haris el-Mısri, Ebû Zür'â'nın naklettiğine göre sika bir ravi olup rivayetleri hüccettir. Nesâî, İclî ve İbn Hacer sika bir olduğu görüşündedir. Aynı zamanda İbn Hacer, fakih ve meşhur imamlardan biri olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Hâdi ve Yezid b. Ebî Habib rivayet aldığı hocalarındandır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/179; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/255; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/151; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 8/459; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 464.

³⁴³ Yezid b. Abdullah b. Üsâme b. el-Hâdi el-Leysî Ebû Abdullah el-Medenî, Tirmizî, Nesâî, İclî, İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir. İbn Şihab ez-Zührî rivayet aldığı hocalarındandır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/275; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/169; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/385; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 11/339; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 602.

³⁴⁴ İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. İbnü'l-Hâdi, kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/71; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/419.

³⁴⁵ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 90.

olmasının yanında Hz. Peygamber'in (sav) ilk eşi olduğunu ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke döneminde ondan başka bir eşi olmadığını nakletmiştir.

Allah Rasûlü (sav), Hira Mağarası'nda ilk vahiy geldiğinde evine gelerek yaşadıklarını hemen Hz. Hatice'ye anlatmıştır. Hz. Hatice, Allah Rasûlü'nün (sav) yanında O'na destek olmuş ve bu olayın ardından İslâmiyet'i kabul etmiştir. Hz. Hatice, Allah Rasûlü (sav) ve Hz. Ali ile birlikte yeryüzünde Allah'a ibadet eden ilk üç Müslümandan biri olmuştur.³⁴⁶

Hadis kaynaklarında tehlike ve zorlukları göze alarak müslüman olan ve bunu Mekke'de açıkça dile getiren ilk yedi kişi ile ilgili de rivayetler bulunmaktadır. İbn Ebî Âsım ilk yedi müslüman ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى، ثنا بَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ، ثنا زَائِدَةُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زُرَّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: «أَوَّلُ مَنْ أَظْهَرَ إِسْلَامَهُ سَبْعَةٌ، رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعَمَّارٌ وَأُمُّهُ سُمَيَّةُ وَصُهَيْبٌ وَبِلَالٌ وَالْمِقْدَادُ»³⁴⁷

Ebû Musa (v. 252/866)³⁴⁸- Yahya b. Ebî Bükeyr (v. 208/824)³⁴⁹- Zâide (v. 161/778)³⁵⁰- Asım (v. 127/745)³⁵¹- Zirr (v. 81/701)³⁵²- Abdullah (v. 32/653)³⁵³ şöyle

³⁴⁶ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 80, 89; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 3/21.

³⁴⁷ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 87/99.

³⁴⁸ Muhammed b. el-Müsennâ b. Ubeyd b. Kays b. Dinâr el-Anzî Ebû Mûsâ el-Basri el-Hâfiz, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre salihu'l-hadis ve sadûk bir ravidir. İbn Hacer sika ve sebt olduğunu söylemiştir. Zehebî bir yerde sika olduğunu söylerken başka bir yerde hafız olduğunu da nakletmiştir. Yahya b. Main de sika bir ravi olduğu görüşündedir. Yahya b. Ebî Bükeyr ve Zâide b. Kudâme rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/138; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/359; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/214; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/425; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 505.

³⁴⁹ Yahya b. Ebî Bükeyr b. Nesr b. Üseyd Ebû Zekerriyya el-Kaysi, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. İclî, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main sika bir ravi olduğunu aktarmışlar. Zâide b. Kudame rivayet aldığı hocaları arasındadır. Muhammed b. el-Müsenna kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/157; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 31/245; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/362; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 11/190; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 588.

³⁵⁰ Zâide b. Kudâme es-Sekafî Ebû's-Salt el-Kûfî, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, hadiste tutarlı bir ravi olduğunu ve ondan bir rivayet alındığında aynı hadisin başka senedini araştırmaya gerek kalmayacağını aktarmıştır. Nesâî'ye göre sika bir ravidir. İb Hacer ve İclî sika ve sahibu sünne olduğu görüşündedirler. Zehebî ise sika ve rivayetlerinin hüccet olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda hafız ve sahibu sünne olduğunu da eklemiştir. Asım b. Behlede ve Zirr b. Hubeys'ten rivayet almıştır. Yahya b. Ebî Bükeyr kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/613; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 9/273; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/400; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 3/306; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 213.

³⁵¹ Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî, yedi kıraat imamlarından biridir. İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk, salihu'l-hadis bir ravidir. Ancak ezberi çok da iyi olmadığından sika olarak adlandırılmaz. Abmed b. Hanbel onun hakkında salih bir kişidir, Kufe ehlinin seçtiği gibi ben

rivayet etmiştir: “İlk Müslüman olanlar yedi kişiydi: Allah Rasûlü (sav), Ebû Bekir, Ammar, Ammar’ın annesi Sümeyye, Suheyb, Bilal ve Mikdad.”

Rivayeti nakleden raviler sika olup sadûk, hasenü’l-hadis olan Ebû Bekr Âsım b. Ebi’n-Necûd isimli ravi sebebiyle rivayet, hasen derecesindedir. Ravilerin aralarındaki hoca-talebe ilişkisinde herhangi bir kopukluk bulunmadığından rivayetin senedi muttasıldır. İbn Ebî Şeybe’nin *Musannefi’nde* geçen diğer bir rivayette Mikdâd yerine Habbab yer almaktadır.³⁵⁴ Ancak bu rivayette Mücahid adlı ravinin irsal yaptığı tespit edildiğinden rivayetin hükmü zayıf olarak belirlenmiştir. Farklı tarik ve benzer lafızlara sahip bir rivayeti Ebû Arûbe el-Harrânî nakletmiştir.³⁵⁵

Hz. Peygamber’in (sav) en büyük düşmanı Ebû Cehil başta olmak üzere İslâm karşıtları, Müslümanlara şiddet gösterip acımasız işkencelere maruz bırakmışlardır. Hz. Peygamber (sav) amcası Ebû Talib sebebiyle korunmuş ancak diğer Müslümanların onları koruyacak kimseleri olmadığından müşriklerin eline düşmüşlerdir. Müslümanlara zırh giydirip güneşin altında bekleterek işkence etmişlerdir. Bilal canını hiçe sayarak müşriklere direnince onu Mekke gençlerinin eline vererek vadilerde dolaştırmışlar. Ancak Bilal bu işkencelere rağmen “Allah birdir, Allah birdir” demeye devam etmiştir.³⁵⁶

2.1.1.6.1. İlk Şehid Olan Kadın: Sümeyye bint Hubbât

de onun kıraatini seçtim, güvenilir bir ravidir ancak A‘meş’in ezberi ondan daha iyidir demiştir. Nesâî onun için bir yerde “leyse bihi be’s” derken başka bir yerde hafız olmadığını söylemiştir. İclî’ye göre güvenilir bir kıraat alimidir ve hadiste sikadır. İbn Hacer sadûk bir ravi olup vehmettiğini nakletmiştir ve hadislerinin Sahîhayn’da makrûn olarak nakledildiğini söylemiştir. Zâide b. Kudâme kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/340; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 13/473; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/518; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 5/38; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 285. Makrûn, Abdullah Aydınli’nı tanımına göre şu şekildedir: “Ravinin zayıflığından dolayı bir hadisi sika bir ravinin rivayetiyle birlikte zikretmek demektir.” Bk. Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (Timaş Yayınları, 1987), 93. Zirr b. Hubeys rivayet aldığı hocalarındandır.

³⁵² Ebû Meryem Zirr b. Hubeys b. Hubâse el-Esedî el-Kûfî, kıraat ve hadis alimidir ve muhadramdır. İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main’in naklettiğine göre sika bir ravidir. Abdullah b. Mes’ûd, Hz. Ömer ve Hz. Ali’den rivayet almıştır. Âsım b. Behdele kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/622; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 9/335; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/402; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 3/321; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 215.

³⁵³ Abdullah b. Mes’ûd. Bu ravi için bk. 288. Dipnot. Ebû Meryem Zirr b. Hubeys, Abdullah’tan rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 16/121.

³⁵⁴ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/249.

³⁵⁵ Bk. Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu’l-Evâ’il*, 81.

³⁵⁶ İbn Mâce, “Fedâilu Ashâbi’r-Resûl”, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/382.

Sümeyye bint Hubbât İslâm'ın ilk yıllarında yaşamış, eşi Yasir ve oğlu Ammar ile birlikte Müslüman olmuştur. Başta Ebû Cehil olmak üzere müşriklerin kendisine ve ailesine yaptığı işkence ve baskılara rağmen imanında sebat edip dinden dönmemiştir. Neticede İslâm uğrunda canını feda eden ilk şehit kadın olmuştur. Sümeyye bint Hubbât hakkında İbn Ebî Şeybe şöyle bir rivayet aktarmıştır:

وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «أَوَّلُ شَهِيدٍ اسْتُشْهِدَ فِي الْإِسْلَامِ أُمُّ عَمَّارٍ، طَعَنَهَا أَبُو جَهْلٍ بِحَرْبَةٍ فِي قُبُلِهَا»³⁵⁷

Vekî' (v. 196/812)³⁵⁸- Süfyân (v. 161/778)³⁵⁹- Mansur (v. 132/750)³⁶⁰- Mücahid (v. 102/701)³⁶¹ şöyle nakletmiştir: “İslâm'da şehit olan ilk kişi Ümmü Ammar'dır. Ebû Cehil ön tarafından mızraklayarak şehid etti.”

Bu rivayetin senedindeki raviler sikadır ve hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk yoktur. Bu sebeple muttasıl ve sahih bir rivayettir. Benzer lafızlarla bu rivayeti, Ebû Arûbe el-Harrânî de nakletmiştir.³⁶² İbn Kuteybe de *el-Meârif* adlı eserinde de senedsiz bir şekilde bu rivayete yer vermiştir.³⁶³

2.1.1.6.2. Allah Yolunda İlk At Koşturan Sahabi

Mikdad b. Amr, Mikdad b. el-Esved ismiyle de tanınmaktadır. İslâm'ı kabul eden ilk müslümanlar arasında yer alan bu sahabi Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber gibi önemli savaşlara katılarak Allah Rasulü'nün (sav) okçuluğunu yapmıştır. Bedir

³⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/250.

³⁵⁸ Vekî' b. el-Cerrah. Bu ravi için bk. 224. Dipnot. Vekî' Süfyân es-Sevrî'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/37; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 30/462.

³⁵⁹ Süfyân es-Sevrî. Bu ravi için bk. 229. Dipnot. Mansur b. el-Mu'temir, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Vekî' b. el-Cerrah ise kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/222; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 11/154.

³⁶⁰ Mansur b. el-Mu'temir b. Abdullah b. Rebia Ebû Itab el-Kûfî, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sika bir ravidir ve rivayetler konusunda A'meş'ten daha titiz olup rivayetleri karıştırmaz ve tedlis yapmaz. Ebû Dâvûd ondan daha sika bir kimse görmediğini söylemiştir. İclî sika ve Kufe halkının en güvenilir hadis alimi olduğu görüşündedir. İbn Hacer de sika olup tedlis yapmadığını aktarmıştır. Yahya b. Main'in değerlendirmesine göre insanların en güveniliridir. Mücahid b. Cebr rivayet aldığı hocaları arasındadır. Mansur b. el-Mu'temir kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/177; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/546; Zehebi, *el-Kâşif*, 1/685; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/312; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 547.

³⁶¹ Mücahid b. Cebr el-Mekkî. Bu ravi için bk. 231. Dipnot. Mansur b. el-Mu'temir, kendisinden rivayet alan bir öğrencisidir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/319; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 27/228.

³⁶² Bk. Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 77.

³⁶³ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/256.

Gazvesi'ne Sebha isimli atıyla katılmış ve savaşta bulunan az sayıdaki süvarilerden olması sebebiyle “Rasûlullah'ın süvarisi” lakabını alıp İslâm'da ilk at koşturan sahabi olarak meşhur olmuştur.³⁶⁴ Ebû Arûbe, Mikdad b. Amr ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْدَانَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُفْرِيُّ حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ:
 “أَوَّلُ مَنْ عَدَا بِهِ فَرَسُهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الْمُفَدَّادُ بْنُ عَمْرٍو - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - .³⁶⁵”

Muhammed b. Ma'dan (v. 260/874)³⁶⁶- Ebû Abdurrahman el-Mukri' (v. 213/829)³⁶⁷- el-Mes'ûdî (v. 160/777)³⁶⁸- el-Kasım b. Abdurrahman (v. 116/734)³⁶⁹ şöyle nakletmiştir: “Allah yolunda at koşturan ilk kişi, Mikdad b. Amr'dır (r.a.)”

³⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 3/161-163; Mustafa Ertürk, “Mikdâd b. Amr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/49.

³⁶⁵ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 82.

³⁶⁶ Muhammed b. Ma'den b. İsa b. Ma'den Ebû Abdullah el-Harrani, Nesâî ve İbn Hacer'e göre sika bir ravidir. Abdullah b. Yezid el-Mukri'den rivayet almıştır. Nesâî kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/482; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/223; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/465; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 507.

³⁶⁷ Abdullah b. Yezid el-Kuraşî el-Adevî Ebû Abdurrahman el-Mukri', Nesâî'ye göre sika bir ravidir. İbn Ebî Hatim, sadük bir ravi olduğunu nakletmiştir. İbn Hacer ve Buhârî'nin naklettiğine göre sika ve faziletli bir ravidir. Yaşadığı süre boyunca Kur'an-ı Kerim öğretmiştir. Zehebî ise sika ve hafız bir ravi olup Ebû Hanife gibi büyük alimlerde rivayet aldığını ve Buhârî'nin de kendisinden rivayet aldığını nakletmiştir. Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî'den rivayet almıştır. Muhammed b. Ma'den kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/201; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/318; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/609; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/24; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 9/284.

³⁶⁸ Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe b. Abdullah b. Mes'ûd el-Kûfî, İbn Ebî Hatim'e göre ölümünden bir veya iki yıl önce hafızası zayıfladı. Buna rağmen, yaşadığı dönemde İbn Mes'ud'un hadislerini en iyi bilen kişiydi. Ahmed b. Hanbel de salihu'l-hadis olduğunu nakletmiştir. Bağdat'da hafızası zayıflamadan önceki rivayetlerinin kabul edildiğini söylemiştir. Çünkü son yıllarında rivayetlerde karışıklık ve tutarsızlıklar bulunmaktadır. İclî ve İbn Hacer de aynı görüştedir. Nesâî ise hadislerinin alınmasında sakınca olmadığını aktarmıştır. Kasım b. Abdurrahman el-Hüzelî'den rivayet almıştır. Ebû Abdurrahman el-Mukri' kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Yahya b. Main, el-Mes'ûdî'den Ebû Cafer'in halifelîği döneminde (96/714-137/754) alınan rivayetlerin makbûl olduğunu ancak Mehdî'nin halifelîği döneminde (159/775-169/785) ondan rivayet alanların rivayetlerinin güvenilir olmadığını nakletmiştir. Aynı zamanda El-Kasım b. Abdurrahman b. Abdullah'tan aldığı rivayetlerin sahih olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/250; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 17/219; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/633; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 6/210; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 344.

³⁶⁹ el-Kasım b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ûd el-Hüzelî el-Mes'ûdî Ebû Abdurrahman el-Kûfî, İclî ve Yahya b. Main'e göre sika ve salih bir ravidir. İbn Hacer de sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. El-Mes'ûdî kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/112; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/379; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/129; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 8/321; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 450.

Senedde bulunan raviler sikadır ve hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. el-Mes'ûdî vefat etmeden önceki yıllarda hafıza zayıflığı yaşamıştır. Bu sebeple rivayetlerinde ihtiyatlı olmakta fayda vardır. Ancak Yahya b. Main el-Mes'ûdî'nin el-Kasım b. Abdurrahman b. Abdullah'tan aldığı rivayetlerin sahih olduğunu söylemesi sebebiyle bu rivayetin senedi muttasıl ve sahihtir. İbn Ebî Şeybe Evâile dair diğer ilklerle ilgili rivayetin arasında Mikdad b. Amr ile ilgili bu bilgiyi de nakletmiştir.³⁷⁰

2.1.1.6.3. Allah Yolunda İlk Ok Atan Sahabi

Sa'd b. Ebû Vakkas, Hz. Peygamber (sav) ile müslüman olan ilk yedi kişiden biridir. İslâmiyet'in ilk yıllarında Müslümanlarla alay eden bir müşriği yaraladığı için İslâm uğrunda ilk kan akıtan kişi olarak anılmıştır. Müşriklerin baskı ve işkencelerinin artması sebebiyle Hz. Peygamber'den (sav) önce Medine'ye hicret etmiştir. Râbiğ ve Batn-ı Nahle Seriyyesi'ne katılmış ve Kureyş kervanına ilk oku atmıştır. Abdullah b. Mes'ûd, önemli birçok savaşta en ön sıradakilerden olan ve Bedir savaşına da katılan Sa'd b. Ebû Vakkas'ın bu savaşta askerlerin büyük bir cesaret ve kuvvetle çatıştığını aktarmıştır. Allah Rasûlü (sav) de Uhud savaşında Sa'd b. Ebû Vakkas'a savaş sırasında tek tek ok verirken “Anam babam sana fedâ olsun ey Sa'd, at!” diyerek iltifat etmiştir. Bu konuda Hz. Ali, Allah Rasûlü'nün (sav) Sa'd'dan başka hiçbir kimseye bu ifadeyi kullanmadığını söylemiştir.³⁷¹ İbn Ebî Âsım'ın, ilk ok atan sahabi ile ilgili naklettiği rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ حُمَيْدٍ، ثنا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَاصٍ قَالَ: «إِنِّي لَمِنُ أَوَّلِ الْعَرَبِ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَقَدْ رَأَيْتُنِي سَابِعَ سَبْعَةٍ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»³⁷²

Ya'kub b. Humejd (v. 241/856)³⁷³- Mervan b. Muaviye (v. 193/809)³⁷⁴- İsmail b. Ebî Halid (v. 146/764)³⁷⁵- Kays b. Ebî Hazim (v. 84/703)³⁷⁶- Sa'd b. Ebû

³⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/251.

³⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 3/140-141; İbrahim Hatiboğlu, “Sa'd b. Ebû Vakkâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/372.

³⁷² İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 91.

Vakkas (v. 55/675)³⁷⁷ şöyle nakletmiştir: “Ben Allah yolunda ok atan ilk Araplardandım ve Rasûlullah (sav) ile müslüman olan yedi kişinin yedincisiyim.”

Rivayetin senedinde yer alan raviler arasında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk yoktur. Sadûk olan Ya‘kub b. Humeyd ve Mervan b. Muaviye dışındaki raviler sikadır. Bunların neticesinde rivayet muttasıl ve hasen derecesindedir. Benzer lafız ve farklı tariklerle Sahîhaynda’da geçen bu rivayet

³⁷³ Ya‘kub b. Humeyd b. Kâsib Ebû Yusuf el-Medenî, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre zaifü’l-hadistir. Ebû Dâvûd bu ravinin müsnedine bakıp kendi rivayetlerini inkâr ettiğini söylemiştir. Doğruluğunu kontrol etmek amacıyla kendisinden rivayetlerin asıllarını istemiş ve o da başta vermeme konusunda direnmiş ancak daha sonra vermiştir. Rivayetlerin asıllarına baktığında bu ravinin rivayetlerin orijinalini değiştirdiğini ve hatta irsal yaptığını tespit etmiştir. Nesâî de sika bir ravi olmadığını söylemiştir. İbn Hacer ise sadûk bir ravi olup vehmedebileceği görüşündedir. Buhârî, hakkında “Biz ondan ancak hayır gördük, aslında sadûk bir ravidir” değerlendirmesi yapmıştır. Mervan b. Muaviye rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9/206; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 32/318; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/393; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 11/383; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 607.

³⁷⁴ Mervan b. Muaviye b. el-Haris b. Esmâ b. Harice b. Uyeyne b. Hısn b. Huzayfe b. Bedr el-Fezari Ebû Abdullah el-Kûfî, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre sadûk bir ravidir ve bu reddedilemez. Ancak meçhul şeyhlerden çokça rivayetleri bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel sebt ve hafız olduğunu nakletmiştir. Başka bir yerde de sika olduğunu söylemiştir. Nesâî’ye göre sika bir ravidir. İclî, sika ve güvenilir bir ravi olup yalnızca güvenilir meşhur kişilerden aldığı rivayetlerin güvenilir olduğunu ve meçhul kimselerden aktardığı rivayetlerin güvenilir olmayacağını söylemiştir. İbn Hacer, hakkında “Sika ve hafızdır ancak tedlis yapmıştır. Meçhul ravilerden çokça hadis almasıyla eleştirilmiş ancak hadis imamları tarafından rivayetleri delil olarak kullanılmıştır” değerlendirmesini yapmıştır. Zehebî de bu eleştirileri yapanlardan biridir. İsmail b. Ebî Halid rivayet aldığı hocalarından biridir. Ya‘kub b. Humeyd kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 8/272; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 27/403; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/254; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 526.

³⁷⁵ İsmail b. Halid Hezhez Ebu Abdullah el-Bahli, İbn Ebî Hatim, Nesâî, İbn Hacer ve Yahya b. Main’in naklettiğine göre sika bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, Şa‘bî’den hadis nakleden en güvenilir ravilerden olduğunu ve ilmi adete bir içecek gibi içtiğini söylemiştir. İclî’ye göre sika ve salih bir ravidir ve rivayetleri sağlamdır. Sünnete bağlı bir kimsedir ve sadece sika ravilerden hadis nakletmiştir. Kays b. Ebî Hazim, Ebu İshak, el-Berâ’ b. Âzib ve es-Süddî rivayet aldığı hocaları arasındadır. Mervan b. Muaviye ve Veki’ kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2/174; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 3/69; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/245; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 12/363.

³⁷⁶ Kays b. Ebî Hâzım Avf Husayn b. Abdilhâris Ebû Abdillâh el-Kûfî, Ebû Dâvûd’a göre Tabiin’in en iyi isnada sahip olanıdır. İbn Hacer sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Hem cahiliye döneminde yaşamış hem de İslâmî dönemde yaşamıştır. Hicret etmiş ancak Hz. Peygamber (sav) ile görüşemediğinden muhadram bir ravidir. Zehebî, “Onun gibisini görmedim, alimler rivayetlerinin delil olacağı konusunda ittifak ettiler” demiştir. Başka bir yerde de sika, hüccet bir ravidir ve neredeyse sahâbi olacak derecededir” yorumunu yapmıştır. Yahya b. Main’e göre İbn Şihab ez-Zühri’den daha güvenilir bir ravidir. Sa’d b. Ebû Vakkas rivayet aldığı hocaları arasındadır. İsmail b. Ebî Halid kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/102; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/10; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/138; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 8/386; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 456.

³⁷⁷ Ebû İshâk Sa’d b. Ebî Vakkâs Mâlik b. Vüheyb (Üheyb/Vehb) el-Kureşî ez-Zühri, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 10/309. Sahâbiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Zabt yönünden ise sika bir ravidir.

mütabi ve şahidleriyle sahîh li-gayrihî derecesine yükselmiştir.³⁷⁸ İbn Ebî Âsım'ın naklettiği başka bir rivayette de ilk ok atan kişinin Sa'd b. Ebû Vakkas olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁹ İbn Ebî Şeybe bu konuda Kitâbu'l-Evâil bölümünde üç rivayet nakletmiştir. Birincisinde diğer Evâil bilgisi arasında Sa'd b. Ebî Vakkas'tan da bahsetmiştir.³⁸⁰ İkinci rivayette sadece İbn Ebî Âsım'ın rivayetindeki "Ben Allah yolunda ok atan ilk Araplardandım" ifadesini Sa'd b. Ebû Vakkas'tan nakletmiştir.³⁸¹ Üçüncü rivayette ise ilk ok atan kişinin kim olduğu zikredilmiştir.³⁸² Ebû Arûbe de bu konu ile ilgili benzer rivayetleri nakletmiştir.³⁸³ Beyhakî ve İbn Kuteybe eserlerinde senedsiz bir şekilde Sa'd b. Ebî Vakkas ile ilgili ilk ok atan kişi olduğuna dair bilgi vermişlerdir.³⁸⁴

2.1.1.6.4. Allah Yolunda İlk Kılıç Çeken Sahabi

Zübeyr b. Avvâm, İslâmiyet'in ilk yıllarında müslüman olan ilk yedi kişiden biridir. Ok atmayı, kılıç kullanmayı ve ata binmeyi öğrenmiştir. Rasûlullah (sav) onu Muhacirler'den Abdullah b. Mes'ud (r.a) ile, Ensar'dan Seleme b. Selame b. Vakş (r.a) ile kardeş ilan etmiştir. Bedir ve diğer savaşlara, Yermuk Savaşı'na ve Mısır'ın fethine katılmıştır. İki hicreti de (Habeşistan ve Medine'ye) gerçekleştirmiştir. On altı yaşındayken Müslüman olmuştur.³⁸⁵ Mekke'deyken bir gün Hz. Peygamber'in (sav) öldüğüne sair bir haber almış ve kılıcını kuşanıp dışarı fırlamıştır. Yolda giderken ise Hz. Peygamber (sav) ile karşılaşmış durumu anlatmıştır. Yaşanılan bu olay sebebiyle İslâm adına ilk kılıç çeken kişi olarak anılmıştır.³⁸⁶ İbn Ebî Âsım da bu konuda şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ، ثنا عَبْدُهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: «إِنَّ أَوَّلَ رَجُلٍ سَلَّ سَيْفًا فِي اللَّهِ الرَّبُّبِ بْنِ
الْعَوَامِ نَفَحَتْ نَفْحَةً أُخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَرَجَ الرَّبُّبِيُّ يَسُوقُ النَّاسَ بِسَيْفِهِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

³⁷⁸ Bk. Buḥârî, "Fedâilu's-Sahabe", 16; "Meğâzi", 59; "Rikâk", 17; Muslim, "Zühd ve Rakâik", 12.

³⁷⁹ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 71.

³⁸⁰ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/251.

³⁸¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/254.

³⁸² Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/258.

³⁸³ Bk. Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 76.

³⁸⁴ İbrâhîm el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*, 163; İbn Kuteybe, *el-Meârîf*, 1/558.

³⁸⁵ Ebû Hafs Ömer b Alî İbnu'l-Mulakkin, *et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi 'i's-Sahîh* (Şam: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 3/541.

³⁸⁶ Mehmet Efendioğlu, "Zübeyr b. Avvâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/522.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَعْلَى مَكَّةَ فَلَقِيَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «مَا لَكَ يَا زُبَيْرُ؟» قَالَ: أُخْبِرْتُ أَنَّكَ أُخِذْتَ قَالَ: فَصَلَّى عَلَيْهِ وَدَعَا لَهُ وَلِسِنْفِهِ»³⁸⁷

Ebû Bekir (v. 235/850)³⁸⁸- Abde (v. 187/803)³⁸⁹- Hişam b. Urve (v. 145/763)³⁹⁰- Babası (Urve b. Zübeyr el-Esedi) (v. 94/713)³⁹¹ şöyle rivayet etmiştir: “Şüphesiz, Allah yolunda ilk kılıç çeken kişi Zübeyr b. Avvam’dır. Rasûlullah’ın (sav) ele geçirildiği haberi yayıldı. Zübeyr kılıcıyla telaşla insanların arasından çıktı. Rasûlullah (sav) Mekke’nin yukarısında bulunuyordu. Zübeyr (r.a) Peygamber Efendimiz (sav) ile karşılaştı. Peygamber Efendimiz (sav) ona: “*Ey Zübeyr, neyin var?*” diye sordu. Zübeyr: “Senin esir alındığın bana haber verildi” dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav) ona ve kılıcına dua etti.”

Bu rivayetin senedinde irsal yapıldığı için zayıf hükmündedir. İrsal yapan raviler dışındaki raviler sikadır. Benzer bir rivayeti İbn Ebî Şeybe de nakletmiştir ve rivayette sadece “Şüphesiz, Allah yolunda ilk kılıç çeken kişi Zübeyr b. Avvam’dır” ifadesine yer vermiştir.³⁹²

2.1.1.6.5. İlk Bedevi Müslüman: Ebû Zerr’in Müslüman Oluşu

Ebû Zerr, İslâm’ı kabul eden ilk Müslümanlardandır ve ilk bedevi müslüman olarak da bilinmektedir. Hakikati aramak için yollara düşen Ebû Zerr el-Gıfârî Mekke’de bir peygamber çıktığını duyunca oraya gitmiştir. Mekke’de bir ay boyunca yiyecek içeceklessiz dolaşmış ve yalnızca zemzem içmiştir. Bir gün Hz. Ali onu görüp

³⁸⁷ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 91.

³⁸⁸ Ebû Bekir b. Ebî Şeybe. Bu ravi için bk. 318. Dipnot. Abde b. Süleyman el-Kellâbî’den rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 16/34.

³⁸⁹ Abde b. Süleyman el-Kellâbî Ebû Muhammed el-Kûfî, Abdurrahman ismi ve Ande lakabıyla tanınmaktadır. Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main’in naklettiğine göre sika bir ravidir. Hişam b. Urve rivayet aldığı hocları arasındadır. Ebû Bekir kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 6/89; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 18/530; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/677; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 4/231; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 369.

³⁹⁰ Hişam b. Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvam el-Kuraşî el-Esedi Ebû’l-Münzir, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre sika bir ravi ve hadis alimidir. İclî sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. İbn Hacer ise sika ve fakihdir ancak bazen tedlis yapmaktadır demiştir. Zehebî, önde gelen alimlerden biri olduğunu ve asla ihtilata düşmediğini aktarmıştır. Babası Urve b. Zübeyr’den rivayet almıştır. Ebû Üsame kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9/63; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 30/232; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/337; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 573.

³⁹¹ Urve b. Zübeyr. Bu ravi için bk. 170. Dipnot. Hişam b. Urve kendisinden rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 20/11.

³⁹² Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefî’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/266.

evine davet etmiş ve üç gün boyunca misafir etmiştir. Ebû Zerr, Mekke'ye geliş sebebinin peygamber olduğunu söyleyen kişiyi görmek olduğunu söyleyince Hz. Ali, Ebû Zerr'i Daru'l-Erkam'a götürmüş ve onu Hz. Peygamber (sav) ile buluşturmuştur.³⁹³ İbn Ebî Âsım'ın Ebû Zerr ile ilgili naklettiği rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا هُدْبَةُ، ثنا سُلَيْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي دَرٍّ قَالَ:
كُنْتُ أَوَّلَ مَنْ حَيَّاهُ بِتَحِيَّةِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ: «وَعَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ»³⁹⁴

Hüdbe (v. 235/850)³⁹⁵- Süleyman b. el-Muğire (v. 165/782)³⁹⁶- Humeyd b. Hilal (v. 106/725)³⁹⁷- Abdullah b. es-Sâmit (v. 71/691)³⁹⁸- Ebû Zerr (v. 32/653)³⁹⁹ şöyle nakletmiştir: O'nu İslâmi selamla ilk selamlayan bendim ve O şöyle dedi: "Allah'ın rahmeti üzerinize olsun."

Rivayette yer alan raviler arasındaki hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk tespit edilememiştir. Seneddeki raviler sikadır ve haklarında olumsuz görüşler bulunmamaktadır. Bu sebeple rivayet senedi itibariyle muttasıldır ve hadis sahihtir. İbn Ebî Âsım aynı rivayeti farklı bir senedle de nakletmiştir.⁴⁰⁰ Ebû Arûbe'nin aktardığı rivayette ise Ebû Zerr, Müslüman oluşuyla ilgili şöyle demiştir: "Nebi (sav) geldi, Beyt'i tavaf etti ve Makam-ı İbrahim'in arkasında iki rekât namaz

³⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4/221.

³⁹⁴ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 96.

³⁹⁵ Hüdbe b. Halid b. el-Esved b. Hüdbe el-Kaysi es-Sevbani Ebû Halid el-Basri, İbn Hacer ve Yahya b. Main'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Süleyman b. el-Muğire rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/114; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 30/152; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/334; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 11/24.

³⁹⁶ Süleyman b. el-Muğire el-Kaysi Ebû Said el-Basri, Nesâî, Iclî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Humeyd b. Hilal rivayet aldığı hocaları arasındadır. Hüdbe B. Halid kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/144; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 12/69; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/464; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 4/220; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 254.

³⁹⁷ Humeyd b. Hilal b. Hübeyra, kendisine İbn Süveyd b. Hübeyra el-Advi Adî Temim Ebû Nasr el-Basri de denmektedir. İbn Ebî Hatim, Nesâî, Iclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Abdullah b. es-Sâmit rivayet aldığı hocaları arasındadır. Süleyman b. el-Muğire kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/230; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 7/403; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/355; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 3/51; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 182.

³⁹⁸ Abdullah b. es-Sâmit el-Gıfârî el-Basri, Ebû Zerr'in kardeşinin oğludur. Ebû Zerr'den rivayet almıştır. Humeyd b. Hilal kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/84; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 15/20; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/563; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 5/264; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 308.

³⁹⁹ Ebû Zerr Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 33/294. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

⁴⁰⁰ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 108.

kıldı. Ben ona İslâm selamıyla selam veren ilk insanlardı. “Selamun aleyk” dedim.” Nebi (sav): “*Ve aleyke’s-selam, sen kimsin?*” dedi. Ebu Zerr: “Beni Gıfar’danım” dedi.⁴⁰¹

Ebû Zerr, Hz. Peygamber’in (sav) huzurunda İslâmiyet’i kabul etmiştir. Öğrendiği ayetleri Kâbe’de okuyup herkese duyurmak istemiştir. Ancak bunu yaptıktan sonra Kureyşliler Ebû Zerr’i bayılıta kadar dövüp işkence etmişlerse de vazgeçmemiş ve doğruları söylemeye devam etmiştir. Bu yaşananlardan sonra Hz. Peygamber (sav) onun Mekke’den Gıfar’a gitmesini ancak İslâm Medine’de rahatça yaşanabilir olduğunda dönmesini emretmiştir. Hicretin beşinci yılında Ebû Zerr Medine’ye dönmüş ve tekrar Hz. Peygamber’e (sav) kavuşmuştur.⁴⁰²

2.1.1.7. Hz. Ömer’in Müslüman Oluşu ve Müslümanların İlk Defa Kâbe’de Toplu Namaz Kılması

Hz. Ömer (r.a) ilk başlarda İslâm düşmanı olup Müslümanlara eziyet etmiş olsa da nübüvvetin altıncı yılında İslâm’ı kabul etmiştir. Hz. Ömer, Hz. Hamza’nın müslüman olduğunu öğrendikten sonra sinirlenip Hz. Peygamber’i (sav) öldürme amacıyla yola çıkmıştır. Yolda kız kardeşi ve eniştesinin Müslüman olduğunu öğrenince onların evine gitmiş ve onları orada Tâhâ sûresini okurlarken bulmuştur. Okudukları sayfeleri istediğinde vermeyince onları dövmüştür. Kardeşi ve eniştesinin Müslüman olduklarını açıkça söylemesi ve onlara Kur’an’ı öğreten Habbat b. Eret’in ortaya çıkmasıyla yumuşayıp Müslüman olmaya karar vermiştir ve Hz. Peygamber’in (sav) yanına giderek biat edip Müslüman olmuştur.⁴⁰³ İbn Ebî Şeybe Hz. Ömer’in Müslüman oluşu ile ilgili böyle bir rivayet nakletmiştir:

يَحْيَى بْنُ يَعْلَى الْأَسْلَمِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُؤَمَّلِ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: «كَانَ أَوَّلُ إِسْلَامِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ: قَالَ ضَرَبَ أُخْتِي الْمَخَاضُ، قَالَ: فَأُخْرِجْتُ مِنَ الْبَيْتِ، فَدَخَلْتُ فِي أَسْتَارِ الْكَعْبَةِ فِي لَيْلَةٍ قَارَةٍ، قَالَ: فَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَخَلَ الْحَجْرَ وَعَلَيْهِ نَعْلَاهُ، قَالَ: فَصَلَّى مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ انْصَرَفَ، فَسَمِعْتُ شَيْئًا لَمْ أَسْمَعْ مِثْلَهُ، فَخَرَجْتُ فَاتَّبَعْتُهُ فَقَالَ: مَنْ هَذَا؟ فَقُلْتُ: عُمَرُ، قَالَ: يَا عُمَرُ، مَا تَدْعُنِي لَيْلًا وَلَا نَهَارًا،

⁴⁰¹ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 85.

⁴⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4/222.

⁴⁰³ Mustafa Fayda, “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/44.

قَالَ: فَخَشِيْتُ أَنْ يَدْعُو عَلَيَّ، فَقُلْتُ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالَ: يَا عُمَرُ، اسْتُرْهُ، قَالَ: فَقُلْتُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لِأَعْلَنَهُ كَمَا أَعْلَنْتُ الشِّرْكَ،⁴⁰⁴

Yahya b. Ya'la el-Eslemi (v. ?)⁴⁰⁵- Abdullah b. el-Müemmil (v. 160/777)⁴⁰⁶- Ebû'z-Zübeyr (v. 126/744)⁴⁰⁷- Cabir (v. 78/689)⁴⁰⁸ şöyle nakletmiştir: “Ömer’in ilk Müslüman oluşu şöyleydi. Cabir dedi ki: Ömer şöyle dedi: “Kız kardeşim doğum sancıları çekiyordu. Ben de evden çıkarıldım ve soğuk bir gecede Kâbe’nin örtülerinin arasına girdim. Sonra Hz. Peygamber (sav) geldi, Hicr’e girdi ve ayakkabıları vardı. Allah’ın dilediği kadar namaz kıldı sonra ayrıldı. Ben de daha önce benzerini duymadığım şeyler işittim. Dışarı çıktım ve onu takip ettim. Hz. Peygamber (sav): “*Kim o*” dedi. Ben de: Ömer, dedim. Hz. Peygamber (sav): “*Ey Ömer, beni gece gündüz rahat bırakmıyorsun*” dedi. Ben de bana beddua etmesinden korktum ve dedim ki: Şehadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve sen Allah’ın Rasûlüsün. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “*Ey Ömer, bunu gizle.*” Ben de dedim ki: Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, tıpkı şirki (müşrik olduğumu) ilan ettiğin gibi ben de onu (Müslüman olduğumu da) ilan edeceğim.”

⁴⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/260.

⁴⁰⁵ Yahya b. Ya'la el-Eslemi el-Katvani Ebû Zekerıyya el-Kûfî, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre zayıf bir ravidir. İbn Hacer de zayıf bir ravi olup Şii mezhebine mensup olduğunu söylemiştir. Zehebî’ye göre zayıf, Yahya b. Main’e göre ise rivayetlerine itibar edilmeyen bir ravidir. Abdullah b. el-Müemmil’den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/196; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 32/50; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/379; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 11/304; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 598.

⁴⁰⁶ Abdullah b. el-Müemmil b. Vehb el-Kuraşi, Ebû Dâvûd’a göre münkeru'l-hadistir. Ahmed b. Hanbel’in naklettiğine göre kadılık yapmıştır, hadisleri münkerdir ve hafızası zayıftır. Ancak adaletini düşürecek kesin bir kusur bilinmemektedir. Nesâî ve İbn Hacer’e göre de zayıf bir ravidir. Ebû'z-Zübeyr’den rivayet almıştır ve Abdullah b. el-Müemmil kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/175; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 16/187; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/601; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 6/46; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 325.

⁴⁰⁷ Muhammed b. Müslim b. Tedrus el-Kuraşi el-Esedi Ebû'z-Zübeyr el-Mekki, İbn Ebî Hatim’e göre hadîsleri yazılır ancak delil olarak kullanılamaz. Ahmed b. Hanbel, rivayetlerini almada bir sakınca olmadığını söylemiştir. Nesâî, İclî ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Zehebî ise hafız ve sika olduğunu ancak tedlis yaptığını nakletmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/151; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/402; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/216; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/440; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 506.

⁴⁰⁸ Cabir b. Abdillâh. Bu ravi için bk. 219. Dipnot. Ebû'z-Zübeyr, kendisinden rivayet alan öğrenciler arasında. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 4/443.

Bu rivayetin isnadı zayıftır çünkü Yahya b. Ya'la el-Eslemi ve Abdullah b. el-Müemmel isimli raviler zaîfü'l-hadistir. Bu rivayet diğer Evâil kitaplarında nakledilmemiştir.

Rivayette de geçtiği gibi Hz. Ömer müslüman oluşunu saklamamış ve açıkça müşriklere bunu ilan etmiştir. Daha sonra da Müslümanlar ilk defa toplu bir şekilde Kabe'de namaz kılmışlardır.⁴⁰⁹

2.1.1.8. İlk Namaz

İslâm'ın tebliğ edilmeye başlandığı ilk yıllarda namaz sabah ve akşam olmak üzere bu iki vakitte eda edilmiştir. Mi'râc gecesinde ise namazın beş vakit olarak kılınması farz olmuştur.⁴¹⁰ Mekke döneminde iki rek'at halinde kılınan bu namazlar, hicretten kısa bir süre sonra akşam namazı hariç dört rek'ata çıkarılmıştır.⁴¹¹ Bu hususta İbn Ebî Şeybe şöyle bir rivayet nakletmiştir:

عَبِيدَةُ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: "أَوَّلُ مَا فُرِضَتْ الصَّلَاةُ فُرِضَتْ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، فَلَمَّا أَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ زَادَ مَعَ كُلِّ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ إِلَّا الْمَغْرِبَ"⁴¹²

Abîde (v. 190/806)⁴¹³- Dâvûd b. Ebî Hind (v. 139/757)⁴¹⁴- eş-Şa'bî (v. 102/721)⁴¹⁵ şöyle nakletmiştir: "Namaz ilk farz kılındığında ikişer rekât ikişer rekât

⁴⁰⁹ Buhârî, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebi", 3, 6, "Menâkıbü'l-enşâr", 35.

⁴¹⁰ Konu ile ilgili rivayetler için bk. Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; Muslim, *Sahîhu Muslim*, "Îmân", 259.

⁴¹¹ Konu ile ilgili rivayetler için bk. Buhârî, "Şalât", 1; Muslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 1, 3.

⁴¹² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/271.

⁴¹³ Abîde b. Humeyd b. Suhayb et-Teymi Ebû Abdurrahman el-Kûfi, el-Hizâu ismiyle de bilinmektedir. Ahmed b. Hanbel, bu ravi hakkında bir yerde "leyse bihi be'sün" değerlendirmesini yaparken başka bir yerde sika bir ravi olduğunu söylemiştir. Nesâî ve İclî de bu ikinci görüştedir. İbn Hacer ise sadûk bir ravi olup hatalarının olduğunu aktarmıştır. Dâvûd b. Ebî Hind'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/92; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 19/257; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/694; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 7/81; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 379.

⁴¹⁴ Dâvûd b. Ebî Hind Azâfir el-Kuşeyri Ebû Muhammed el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Ahmed b. Hanbel bir yerde sika ve güvenilir olduğunu başka bir yerde ise rivayetlerinde çok fazla karışıklık ve ihtilaf olduğunu söylemiştir. Nesâî, İclî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. İbn Hacer, sika bir ravi olup ömrünün sonlarına doğru ihtilat yaşadığını nakletmiştir. eş-Şa'bî'den rivayet almıştır. Ubeyde b. Humeyd kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/411; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 8/461; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/382; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 200.

⁴¹⁵ Âmir b. Şürâhil, kendisine İbn Abdullah b. Şerahil ve İbn Şerahil b. Abd eş-Şa'bî Ebû Amr el-Kufî de denmektedir. İbn Hacer'in naklettiğine göre sika, meşhur ve faziletli bir ravidir. Yahya b. Main ise sika bir ravi olup rivayetlerinin hüccet olduğu görüşündedir. Mücâlid b. Said, Dâvûd b. Ebi Hind, Atâ' es-Sâib ve Muğire b. Miksem kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-*

olarak farz kılınmıştı. Nebi (sav) Medine'ye geldiğinde ise akşam namazı hariç her iki rekâta ikişer rekât daha eklendi.”

Rivayetin senedinde bulunan Ubeyde b. Umejd el-Leysi dışındaki raviler sikadır. Rivayetin senedi Âmir eş-Şa'bî isimli ravinin irsal yapması sebebiyle zayıftır. Ancak senedin metnine bakıldığında Sahîhayn'da⁴¹⁶ nakledilen hadislerle aynı metne sahip olduğu için hasen li gayrihi derecesindedir. Bu rivayet diğer Evâil kitaplarında da geçmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği diğer rivayette yukarıdaki rivayetin birinci cümlesi bulunurken ikinci cümlesinin yerine “ ثُمَّ أَتَمَّهَا لِلْحَاضِرِ، وَأَقْرَبَتْ صَلَاةً ” “Sonra hazır bulunanlar (mukimler) için onu tamamladı. Yolculuk namazı ise ilk farz kılındığı gibi (iki rekât) olarak bırakıldı.” ifadesi yer almaktadır.⁴¹⁷ İbn Ebî Âsım ise naklettiği rivayette namazın ilk farz kılındığında ikişer rekât olarak farz kılındığını bildirmiştir.⁴¹⁸

2.1.1.9. İlk Yazılı Hadis Kaydı

Bazı alimler, Hz. Peygamber'in (sav) hadisleri yazdırmadığı ve yazılmasını da yasakladığı görüşündedirler. Buna rağmen Hz. Peygamber'in (sav) hadislerin yazılmasına izin verdiği sahabiler de hadislerde nakledilmiştir. Ashâb, hatırlamak ve daha kolay ezberleyebilmek için hadisleri yazmak istemiş ve yazılı bir metin bırakmayı amaçlamamışlardır. Abdullah b. Amr da hadis yazmak istemesinin sebebinin bu olduğunu açıkça söylemiştir.⁴¹⁹ Hz. Peygamber (sav) hayattayken aldığı izinle *es-Sahifetü's-Sâdika* isimli bir sahife yazmıştır. Bu dönemde yazılan hiçbir sahifeye ulaşılamadığı gibi Abdullah b. Amr'ın sahifesi de yazma nüsha olarak tamamı günümüze ulaşmamıştır. Ancak bazı hadis kaynakları içerisinde rivayetleri tespit edilmiştir. Abdullah b. Amr b. As başlığına gelindiğinde sahifedeki rivayetlerinin çoğunluğunun Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde olduğu görülür. Bu sahife hadislerin sahabe döneminden beri yazıldığını belgeleyen önemli bir yazılı

Cerh ve't-Ta'dil, 5/123; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, 14/28; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/522; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 5/65; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 287.

⁴¹⁶ Sahîhayn'daki hadisler için bk. Buḥârî, “Taksîru's-Salat”, 5; Muslim, “Salatü'l-Müsafirîn”, 1.

⁴¹⁷ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/270.

⁴¹⁸ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 65.

⁴¹⁹ Konu ile ilgili rivayet için bk. Ebû Dâvûd, “İlim”, 3.

kaynaktır.⁴²⁰ İbn Ebî Âsım, hadislerin yazılması ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَثْمَانَ، ثنا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، «قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ أَحَادِيثَ فَتَأْذَنُ لِي أَنْ أَكْتُبَهَا؟ قَالَ: «نَعَمْ» قَالَ: فَكَانَ أَوَّلُ كِتَابٍ كَتَبَهُ كِتَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ»⁴²¹

Amr b. Osman (v. 250/864)⁴²²- Velid b. Müslim (v. 194/810)⁴²³- el-Evzâ'î (v. 157/774)⁴²⁴- Atâ' (v. 114/733)⁴²⁵- Abdullah b. Amr (v. 63/683)⁴²⁶ şöyle nakletmiştir: “Dedim ki: Ey Allah’ın Rasûlü! Senden hadisler işitiyorum, bunları yazmama izin verir misin? Buyurdu ki: “Evet.” İbn Ebî Âsım şöyle dedi: “Abdullah b. Amr’ın yazdığı ilk şey, Hz. Peygamber’in Mekke halkına yazdığı bir mektuptu.”

Senedde bulunan raviler sika olup aralarına hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk olmadığından sahih ve muttasıl bir rivayettir. Diğer Evâil eserlerinde, bu konuya dair bir rivayet bulunmamaktadır.

Hakim’in *el-Müstedrek* adlı eserinde bu mektup ve içeriği şu şekilde geçmektedir: “Abdullah b. Amr şöyle dedi: Ey Allah’ın Resulü, senden

⁴²⁰ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 31-33.

⁴²¹ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 98.

⁴²² Amr b. Osman b. Said b. Kesîr b. Dinar el-Kuraşî Ebû Hafs el-Hımsî, İbn Ebî Hatim, İbn Hacer ve Zehebî’nin naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Ebû Dâvûd ve Nesâî’ye göre sika bir ravidir. Velid b. Müslim’den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/249; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 22/144; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/83; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 8/76; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 424.

⁴²³ el-Velid b. Müslim el-Kuraşî Ebû’l-Abbas ed-Dimeşki, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre salihu’l-hadistir ancak başka bir yerde zaîfu’l-hadis olduğunu aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel, rivayetlerinde çok hata olduğunu ve işittiği işitmediği rivayetleri birbirine karıştırdığını söylemiştir. Münker olan rivayetleri vardır. İclî ve İbn Hacer sika olduğunu söylemiş ve İbn Hacer tedlis de yaptığını nakletmiştir. Zehebî bu ravi hakkında “Şam ehlinin alimiydi. Müdellisti bu yüzden “عن” kullanarak naklettiği rivayetlerden sakınılırdı” demiştir. el-Evzâ’î rivayet aldığı hocaları arasındadır. Amr b. Osman kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 9/16; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 31/86; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/355; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 11/151; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 584.

⁴²⁴ el-Evzâ’î. Bu ravi için bk. 255. Dipnot. Atâ’ b. Ebî Rebah, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 5/266; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 7/54.

⁴²⁵ Atâ’ b. Ebî Rebah Eslem el-Kuraşî el-Fehri Ebû Muhammed el-Mekki, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Abdullah b. Amr’dan rivayet almıştır. el-Evzâ’î kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/330; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 20/69; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/21; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 7/199; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 391.

⁴²⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Amr b. el-Âs el-Kureşî, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 15/357. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

unutacağımdan korktuğum şeyler duyuyorum. Bunları yazmama izin verir misin? O da: “Evet” dedi.” Hz. Peygamber’in (sav) hakkında yazdıkları arasında, Attab b. Üseyd’i Mekke halkına gönderirken ona söylediği şöyle bir cümle vardı: “Onlara, bir satışta iki satışın, malik olunmayan bir şeyin satışının, ödünç ve satışın, bir satışta iki şartın caiz olmadığını bildir.”⁴²⁷

Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber’den (sav) duyduğu hadisleri kaydetmek için izin istemiş ve bu izni almıştır. Abdullah b. Amr’ın Hz. Peygamber’den (sav) böyle bir izin istemesi hadislerin yazılı olarak kayda geçirilmesinin önemini ve sahabenin bu konuya verdikleri özeni göstermektedir.

Rivayetin devamında, Abdullah b. Amr’ın yazdığı ilk metnin, Hz. Peygamber’in (sav) Mekke halkı için yazdırdığı bildirilen bu mektubun içeriği hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte, İslâm’ın tebliği, davet mektupları veya o dönemdeki siyasi gelişmelerle ilgili olduğu tahmin edilebilir. Bu durum, Hz. Peygamber’in (sav) mektuplarının da hadisler gibi önemli birer bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir.

2.1.1.10. İlk Biat

Birinci Akabe Biatı’ndan sonra Hz. Peygamber’i (sav) Medine’ye çağırmak için yetmiş beş kişilik bir grup hac mevsiminde Mekke’ye geldi ve bir gece Hz. Peygamber (sav) ile Akabe’de buluştular. Medine’den gelen bu grubun içinde Berâ’ da vardı ve Hz. Peygamber’in (sav) davetini ve tüm şartlarını kabul ederek ilk biat eden kişi oldu. Daha sonra Medine’de Müslümanlarla iletişim kurup onları temsil etmek üzere on iki kişi nakipten biriydi.⁴²⁸ Ebû Arûbe’nin Akabe biatı ile ilgili naklettiği rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا ابْنُ سَيْفٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَرِيْعٍ عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: «بَنُو النَّجَّارِ يَزْعُمُونَ أَنَّ أَبَا أَمَامَةَ أَسْعَدَ بْنَ زُرَّارَةَ كَانَ أَوَّلَ مَنْ ضَرَبَ عَلَى يَدِ رَسُولِ اللَّهِ، وَبَنُو عَبْدِ الْأَشْهَلِ يَقُولُونَ: أَبُو الْهَيْثَمِ بْنُ النَّيْهَانَ، فَأَمَّا مَعْبُدُ بْنُ

⁴²⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbüri Hâkim, *el-Mustedrek âle’s-Sahihayn*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1411/1990), 2/21.

⁴²⁸ Ahmet Önkâl, “Akabe Biatları”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/211; Ahmet Önkâl, “Berâ b. Ma’rûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 5/470.

كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ فَحَدَّثَنِي فِي حَدِيثِهِ عَنْ أَخِيهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبٍ عَنْ أَبِيهِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: «كَانَ أَوَّلَ مَنْ ضَرَبَ عَلَى يَدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْبِرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ ثُمَّ تَتَابَعِ النَّاسُ»⁴²⁹

İbn Seyf (v. 272/886)⁴³⁰- Said b. Bezî‘ (v. ?)⁴³¹- İbn İshak (v. 150/767)⁴³² şöyle nakletmiştir: “Benî Neccâr, Ebû Ümâme Es’ad b. Zürâre’nin, Rasûlullah’a (sav) Medinelilerden ilk biat eden kişi olduğunu iddia ediyorlar. Benî Abdül-eşhel ise Ebû’l-Heyssem b. et-Teyyihân’ın ilk biat eden kişi olduğunu söylüyorlar.” Ancak Ma’bed b. Ka’b b. Malik (v. ?)⁴³³- Abdullah b. Ka’b’dan (v. 97/716)⁴³⁴- Ka’b b. Malik (v. 50/670)⁴³⁵- şöyle nakletmiştir: “Rasûlullah’a (sav) ilk biat eden (el veren) kişi Berâ’ b. Ma’rûr idi, sonra insanlar da peş peşe biat etti.”

Sadûk ravi olan Said b. Bezî‘ ve İbn İshak hariç senedde bulunan raviler sikadır. Ravilerin arasında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk yoktur. Bu sebeple rivayet muttasıldır ve hasen derecesindedir. Bu rivayet diğer Evâil eserlerinde geçmemektedir.

2.1.1.11. İlk Mescid

⁴²⁹ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu’l-Evâ’il*, 102.

⁴³⁰ Süleyman b. Seyf. Bu ravi için bk. 161. Dipnot. Said b. Bezî‘den rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 11/450; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 4/199; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 252.

⁴³¹ Said b. Bezî‘. Bu ravi için bk. 162. Dipnot. İbn İshak, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Süleyman b. Seyf, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/191; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/405.

⁴³² Muhammed b. İshak. Bu ravi için bk. 163. Dipnot. Said b. Bezî‘, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/191; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/405.

⁴³³ Ma’bed b. Ka’b b. Malik el-Ensârî es-Sülemi el-Medenî, Ahmed b. Hanbel’in naklettiğine göre tüm Ka’b ailesi sikadır. İclî ve İbn Hacer de sika bir ravi olduğunu söylemiştir. Babası Abdullah b. Ka’b’dan rivayet almıştır. İbn İshak kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 8/279; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 28/236; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/278; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 10/224; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 539.

⁴³⁴ Abdullah b. Ka’b b. Malik el-Ensârî es-Sülemi el-Medenî, İbn Ebî Hatim, İclî ve İbn Hacer’e göre sika bir ravidir. Babası Ka’b b. Malik’ten rivayet almıştır. Oğlu Ma’bed b. Ka’b kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/142; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 15/473; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/588; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 5/369; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 319.

⁴³⁵ Ebû Abdillâh Kâ’b b. Mâlik b. Ebî Kâ’b Amr el-Hazrecî, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/193. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

Yer yüzündeki ilk mescid, Mescid-i Harâm'dır. Hz. Peygamber (sav) buyurduğuna göre burada kılınan namaz diğer mescidlerde kılınan namazlardan daha faziletlidir.⁴³⁶ İbn Ebî Şeybe ilk mescid hakkında şöyle bir rivayet nakletmiştir:

أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ النَّيْمِيِّ، عَنِ أَبِيهِ، عَنِ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ فِي الْأَرْضِ أَوْلَى؟» فَقَالَ: «الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ»، قُلْتُ: «تَمْ أَيُّ؟» قَالَ: «الْمَسْجِدُ الْأَقْصَى يَعْغِي بَيْتَ الْمُقَدِّسِ»⁴³⁷

Ebû Muaviye (v. 194/810)⁴³⁸- A'meş (v. 148/766)⁴³⁹- İbrahim et-Teymi (v. 92/711)⁴⁴⁰- Yezid b. Şerîk b. Tarık (v. ?)⁴⁴¹- Ebû Zerr (v. 32/653)⁴⁴² şöyle nakletmiştir: “Dedim ki: Ey Allah’ın Rasûlü, yeryüzünde ilk kurulan mescid hangisidir? Allah Rasûlü, “Mescid-i Haram” dedi. “Sonra hangisi?” dedim. Allah Rasûlü, “Mescid-i Aksa, yani Beytü'l-Makdis” dedi.”

Rivayetin senesinde bulunan ravilerin sika olup aralarında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk olmadığından sahih ve muttasıl bir rivayettir. Aynı

⁴³⁶ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mescid-i Harâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/277.

⁴³⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/265.

⁴³⁸ Muhammed b. Hâzim et-Teymi es-Sa'di Ebû Muaviye ed-Darir el-Kûfî, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre insanların en güveniliridir. Ebû Dâvûd, Mürchie'ye mensub olduğunu nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, A'meş'in hadisi dışındaki hadislerinde tutarsızlık ve çelişkiler olduğunu söylemiştir. Nesâî, İclî ve İbn Hacer'e göre sika bir ravidir. A'meş ve Âsım b. Süleyman'dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/246; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/123; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/167; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/137; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 475.

⁴³⁹ Süleyman b. Mihran el-Hafız Ebû Muhammed el-Kâhilî el-A'meş, İbn Ebî Hatim'in aktardığına göre sika bir ravidir. Yahya b. Main, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. İbrahim b. et-Teymî, İbrahim en-Neh'î, İsmail b. Ebî Halid isimli hocalarından rivayet almıştır. Kendisinden hadis aktaran öğrencilerinden bazıları şunlardır: Ebû Muaviye, İbrahim b. Tahman, Abdü'l-Vahid b. Ziyad. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/146; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/76; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/464; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 4/222; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 254.

⁴⁴⁰ İbrahim b. Yezid b. Şerîk et-Teymi Teyyim er-Ribab Ebû Esmâ el-Kûfî, İbn Ebî Hatim'e göre salihu'l-hadis bir ravidir. İbn Hacer sika, âbid bir ravidir ancak irsal ve tedlis yaptığını söylemiştir. Babası Yezid b. Şerîk b. Tarık'tan rivayet almıştır. A'meş kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/145; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/232; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/227; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/176; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 95.

⁴⁴¹ Yezid b. Şurayk b. Tarık et-Teymi Teyyim er-Ribab el-Kûfî, İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir ve cahiliye döneminde yaşamıştır. Zehebî ve Yahya b. Main de sika olduğunu nakletmiştir. Ebû Zerr'den rivayet almıştır. Oğlu İbrahim b. Yezid b. Şerîk kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/271; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/160; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/384; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 11/337; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 602.

⁴⁴² Ebû Zerr el-Gıfârî. Bu ravi için bk. 386. Dipnot. Yezid b. Şerîk b. Tarık, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 33/294.

zamanda raviler Buhârî ve Müslim'in ravileridir. Bu rivayet Sahîhayn'da da yer almaktadır. Bu rivayetlerde Ebû Zerr, ilk mescidi sorduktan sonra aralarında ne kadar zaman olduğunu da sormuştur. Allah Rasûlü (sav) de şöyle buyurmuştur: “*Kırk yıldır. Sonra yeryüzü sana mesciddir, nerede namaz vaktin gelirse orada kıl.*”⁴⁴³ İbn Ebî Âsım'ın naklettiği rivayette de iki mescidin arasında kırk yıl olduğu ifadesi geçmektedir.⁴⁴⁴ Ebû Arûbe ise Sahîhayn'da geçen rivayetlerle benzer lafızlara sahip bir rivayet aktarmıştır.⁴⁴⁵

2.1.1.12. Bismelenin İlk Yazılışı

Besmele, “Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla” anlamına gelen “Bismillâhirrahmânirrahîm” cümlesinin adıdır. İslâmiyet'ten önce boykot kararlarının yazıldığı metinde de olduğu gibi “Bismikellâhümme” ifadesi kullanılmıştır. İslâmiyet'ten sonra ise Hudeybiye anlaşmasında Hz. Peygamber'in (sav) “Bismillâhirrahmânirrahîm” yerine “Bismikellâhümme” yazılmasını kabul etmesi bu ifadenin kullanılmasında bir sakınca olmadığını göstermektedir.⁴⁴⁶ Hz. Peygamber (sav), resmi veya her türlü belgenin ve mektubun başında besmele kullanılmasını emretmiş ve kendisi de gönderdiği tüm mektup ve diplomatik yazışmaların başında bunu uygulamıştır.⁴⁴⁷ İbn Ebî Şeybe besmele ifadesinin kullanımın zamanla değişimini gösteren şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حُسَيْنٌ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «أَوَّلُ مَا كَتَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ: بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ فَلَمَّا نَزَلْتُ {بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا} [هود: 41] كَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ فَلَمَّا نَزَلْتُ {إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} [النمل: 30] كَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»⁴⁴⁸

Hüseyin (v. 203/822)⁴⁴⁹- Zâide (v. 161/778)⁴⁵⁰- Atâ' es-Sâib (v. 136/754)⁴⁵¹- eş-Şa'bî (v. 102/721)⁴⁵² şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber'in (sav) besmeleyi ilk

⁴⁴³ Rivayetler için bk. Buhârî, “Enbiyâ”, 13, 40; Muslim, “Mesâcid”, 1-2.

⁴⁴⁴ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 105.

⁴⁴⁵ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 49.

⁴⁴⁶ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, “Besmele (Hat)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532.

⁴⁴⁷ Nizamettin Çelik, *Hz. Peygamber (s.a.s)'in Yönetiminde Dış İlişkilerin Temel İlkeleri*, ed. Recep Özdemir (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 121.

⁴⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/261.

yazdırma şekli şöyleydi: “Bismikellâhümme.” Ne zaman ki “Onun akışı da duruşu da Allah’ın adıyla “Bismillâh” olur” (Hud: 41) ayeti nazil oldu, o zaman “Bismillâh” yazdı. Ne zaman ki “Şüphesiz o, Süleyman’dandır ve şüphesiz o, Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla “Bismillâhirrahmânirrahîm” ile başlamaktadır” (Neml: 30) ayeti nazil oldu, o zaman “Bismillâhirrahmânirrahîm” yazdı(rdı).”

Sadûk, hasenü’l-hadis bir ravi olan Atâ’ es-Sâib dışındaki raviler sikadır. Raviler arasında hoca-talebe ilişkisi bakımında herhangi bir inkıta yoktur. Bu sebeple rivayet muttasıl ve sahih derecesindedir. Bu rivayet yalnızca İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef* adlı eserinin Kitâbûl-Evâil bölümünde bulunmaktadır.

2.1.2. MEDİNE DÖNEMİ İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Hz. Peygamber (sav) ve ashabının Mekke’den Medine’ye hicreti, İslâm tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Hicret ile birlikte, Müslümanlar dinlerini özgürce yaşayabilecekleri yeni bir şehre kavuşmuş ve toplumsal düzenlemeler toplumun şartlarına göre yapılarak hayata geçirilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda Medine döneminde Müslümanlar siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî açıdan güçlenmeye başlamışlardır. Bu bölümde, Evâil literatüründe Medine dönemine dair

⁴⁴⁹ el-Hüseyin b. Ali b. el-Velid el-Cu’fi, hakkında Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: “Hüseyin el-Cu’fi ve Said b. Amr’dan daha iyisini görmedim.” Iclî’nin naklettiğine göre sika bir ravidir ve Kur’an öğretimi ile meşgul olmuştur. Bu konuda otorite sahibidir. Salih bir kimsedir ve Iclî, ondan daha üstün bir kimse görmediğini söylemiştir. Zâide b. Kudame es-Sekafi’dan rivayet almıştır. İbn Hacer ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/55; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 6/449; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/334; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 2/357; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 167.

⁴⁵⁰ Zâide b. Kudâme es-Sekafi Ebû’s-Salt el-Kûfi, İbn Ebî Hatim, Nesâî, İbn Hacer, Zehebî, Iclî ve Yahya b. Main’in naklettiğine göre sika bir ravidir. Atâ’ es-Sâib’dan rivayet almıştır. El-Hüseyin b. Ali kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 7/128; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 9/273; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 3/306; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 213.

⁴⁵¹ Atâ’ es-Sâib b. Malik, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre sadûk ve salih bir ravidir. Ancak ömrünün sonlarına doğru ihtilat yaşamıştır. Hammad b. Zeyd, sağlıklı olduğu dönemde ondan hadis dinlemiştir. Ahmed b. Hanbel de bu görüşe sahiptir. Sadece ihtilattan önceki rivayetlerinin kabul edilebileceğini söylemiştir. Şu’be ve Süfyan ihtilattan önce, Cerir, Halid b. Abdullah ve İsmail b. Uleyye ihtilattan sonra ondan hadis dinlemiştir. Nesâî, Iclî ve İbn Hacer sika bir ravi olup ömrünün son yıllarında ihtilat yaşadığını nakletmiştir. eş-Şa’bî rivayet aldığı hocaları arasındadır. Zâide b. Kudâme kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/332; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 20/86; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/22; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 7/203; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 391.

⁴⁵² Âmir b. Şürâhil eş-Şa’bî. Bu ravi için bk. 402. Dipnot. Atâ’ es-Sâib, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 5/123; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 14/28.

yer alan “ilk”leri ele alarak, Hz. Peygamber (sav) ve ashabının hicretten sonraki yaşamını inceleyeceğiz.

2.1.2.1. İlk Hicret

Mekkeli müşriklerin Müslümanlara yaşattıkları zulmün ve uyguladıkları boykotun neticesinde İslâm’ın tebliğinin yapılmasına uygun bir ortam kalmamıştı. Bu sebeple başta gizlice olmak üzere sahabenin çoğunluğu İslâmiyet’i kabul eden Medine’ye hicret etti. Medine’ye ilk hicret eden kişi Hz. Peygamber’in (sav) halasının oğlu Ebû Seleme’dir.⁴⁵³ Medine’ye hicret eden ilk kadın sahabe ise Leylâ bint Ebû Hasme’dir.⁴⁵⁴ Buhârî’nin naklettiğine göre ise Medine’ye ilk hicret edenler Mus‘ab b. Umeyr ve İbn Ümmi Mektum’dur.⁴⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, Medine’ye ilk hicret edenler hakkında şöyle bir rivayet aktarmıştır:

عَفَانُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ يَقُولُ: «أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَجَعَلَا يَقْرَأَانِ الْقُرْآنَ قَالَ ثُمَّ جَاءَ عَمَّارٌ وَبِلَالٌ وَسَعْدٌ ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عِشْرِينَ ثُمَّ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا رَأَيْتُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَرَحُوا بِشَيْءٍ فَرَحَهُمْ بِهِ»⁴⁵⁶

Afvan (v. 220/835)⁴⁵⁷- Şu‘be (v. 160/777)⁴⁵⁸- İbn İshak (v. 126/744)⁴⁵⁹- el-Berâ’ (v. 71/691)⁴⁶⁰ şöyle nakletmiştir: Rasûlullah’ın (sav) ashâbından ilk olarak bize gelenler Mus‘ab b. Umeyr ve İbn Ümmü Mektum oldu. Onlar Kur’an okumaya

⁴⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/260.

⁴⁵⁴ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 73.

⁴⁵⁵ Buhârî, “Menâkıbü’l-enşâr”, 46.

⁴⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/252.

⁴⁵⁷ Afvan b. Müslim Abdullah es-Saffar Ebû Osman el-Basri, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre sika, mutkin ve sağlam bir ravidir. İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Ebû Avâne ve Şu‘be b. Haccac’dan rivayet almıştır. el-Hasan b. Ali, kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 7/30; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 20/160; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/27; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 7/230; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 393.

⁴⁵⁸ Şu‘be b. el-Haccâc. Bu ravi için bk. 298. Dipnot. Muhammed b. İshak, rivayet aldığı hocalarındandır. Afvan b. Müslim, kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 12/479.

⁴⁵⁹ Muhammed b. İshak. Bu ravi için bk. 286. Dipnot. İbn İshak, el-Berâ’dan rivayet almıştır. Şu‘be, kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/242; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 22/102.

⁴⁶⁰ Ebû Umâre el-Berâ’ b. Âzib b. el-Hâris el-Ensârî, sahibidir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 4/34. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

başladılar. Sonra Ammar, Bilal ve Sa'd geldi. Sonra da Ömer b. Hattab yirmi kişiyle birlikte geldi. Daha sonra da Rasûlullah (sav) geldi. Medine halkının O'nun gelişi kadar hiçbir şeye bu kadar sevindiklerini görmedim.”

Senedde bulunan raviler sika olup aralarına hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk olmadığından sahih ve muttasıl bir rivayettir. İbn Ebî Âsım konu ile ilgili iki rivayet nakletmiştir. İlk rivayette Medine'ye gelen ilk kişinin Mus'ab b. Umeyr olduğunu ve Hz. Peygamber (sav) gelmeden önce Cuma namazını kıldırıldığını nakletmiştir.⁴⁶¹ İkinci rivayette ise Mus'ab b. Umeyr'in yanında İbn Ümmi Mektum olduğunu da bildirerek onun hakkında bazı kişisel bilgiler vermiştir.⁴⁶² Ebû Arûbe'nin ilk hicret edenlerle ilgili naklettiği rivayette İbn Ebî Âsım'ın naklettiği ikinci rivayetdeki benzer lafızları içermektedir.⁴⁶³

Hiz. Peygamber'in (sav) Medine'ye gelişi büyük bir coşkuyla karşılanmış ve ilk konuşmasında Müslümanlara yönelik sevgi, dayanışma, hoşgörü ve huzur gibi ahlaki prensipler içeren öğütler vermiştir.⁴⁶⁴ İbn Ebî Şeybe Hz. Peygamber'in (sav) Medine'deki ilk sözleri ile ilgili şöyle bir rivayet aktarmıştır:

أَبُو أُسَامَةَ عَنْ عَوْفٍ عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: «لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ انْجَفَلَ النَّاسُ قَبْلَهُ وَقِيلَ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثًا فَجِئْتُ فِي النَّاسِ لِأَنْظُرَ إِلَيْهِ فَلَمَّا تَبَيَّنْتُ وَجْهَهُ عَرَفْتُ أَنَّ وَجْهَهُ لَيْسَ بِوَجْهِ كَذَّابٍ فَكَانَ أَوَّلَ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ يَتَكَلَّمُ بِهِ أَنْ قَالَ: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَفْشُوا السَّلَامَ، وَأَطْعِمُوا الطَّعَامَ وَصَلُّوا الْأَرْحَامَ، وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ»⁴⁶⁵

Ebû Üsame (v. 201/817)⁴⁶⁶- Avf (v. 146/764)⁴⁶⁷- Zürâre b. Evfâ (v. 93/712)⁴⁶⁸- Abdullah b. Selam (v. 43/664)⁴⁶⁹ şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (sav) Medine'ye

⁴⁶¹ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 72.

⁴⁶² Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 85.

⁴⁶³ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 80.

⁴⁶⁴ İbn Mâce, “Et'ime”, 1.

⁴⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/257.

⁴⁶⁶ Hammad b. Ebû Üsame. Bu ravi için bk. 242. Dipnot. Avf b. Ebî Cemile'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/217.

⁴⁶⁷ Avf b. Ebî Cemile. Bu ravi için bk. 243. Dipnot. Zürâre b. Evfâ, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ebû Üsame, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/15; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/437.

⁴⁶⁸ Zürâre b. Evfâ el-Âmiri el-Haraşi Ebû Hâcib el-Basri, Nesâî, Iclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Abdullah b. Selâm'dan rivayet almıştır. Avf b. Ebî Cemile el-A'rabî kendisinden

geldiğinde insanlar O'na doğru büyük bir heyecanla koştular ve üç kere “Rasûlullah (sav) geldi” dediler. Ben de O'nu görmek için insanların arasına karıştım. Yüzünü açıkça gördüğümde anladım ki bu yüz bir yalancının yüzü olamaz. O'ndan duyduğum ilk sözü şöyle oldu: “*Ey insanlar! Selamı yayın, yemek yedin, akrabalık bağlarını gözetin ve insanlar uyurken gece namazı kılın ki selametle cennete giresiniz.*”

Senedde bulunan Avf b. Ebî Cemile el-A'râbi, sadûk, kaderilik ve şiiilik ile itham edilen bir ravidir. Diğer raviler ise sika olup Buhârî ve Müslim'in ravileridir. Bu raviler arasında hoca-talebe ilişkisi açısından da herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda rivayet muttasıl ve hasen derecesindedir. İbn Ebî Âsım da aynı rivayete eserinde yer vermiştir.⁴⁷⁰ Rivayette geçen Allah Rasûlü'nün (sav) sözü Sahih-i Müslim'de de yer almaktadır.⁴⁷¹

Allah Rasûlü'ne “İslâm'da hangi ameller daha üstündür?” diye sorulduğunda “*Yemek yedirmen ve tanıdığına da tanımadığına da selam vermen*” buyurmuştur.⁴⁷² Hz. Peygamber (sav) müminlerin kalplerini birleştirmeye teşvik etmek amacıyla böyle bir öğütte bulunmuştur. İnsanları akrabalık bağlarını gözetmeye, yemek yedirme ve selamı yaymaya yönlendirmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) “*أَفْسُوا السَّلَامَ*” “Selamı yayın” ifadesi tanıdığı ya da tanımadığına da selam vermeye işaret etmektedir. Bu ameli tanıdığına karşı gösteriş yapmak gibi bir amaç gütmeksizin Allah için ihlasla yapmak demektir.⁴⁷³

2.1.2.2. İlk Cuma Namazı

rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/603; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 9/339; Zehebi, *el-Kâşif*, 1/402; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/322.

⁴⁶⁹ Ebû Yûsuf Abdullâh b. Selâm b. el-Hâris, sahabidir. Bk. Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 15/74. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

⁴⁷⁰ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 81.

⁴⁷¹ Bk. Muslim, “İmân”, 93.

⁴⁷² Muslim, “İmân”, 93.

⁴⁷³ Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idi'l-Muslim*, thk. Yahyâ İsmâil (Mısır: Dar'ul-Vefâ, 1419/1998), 1/276.

İlk cuma namazı Medine’de Rasûlullah (sav) oraya gelmeden önce kılınmıştır. Mus’ab b. Umeyr b. Abdi Menâf, Rasûlullah’tan (sav) aldığı mektuptaki Cuma namazı kıldırma izni ile Müslümanları toplayıp onlara cuma namazını kıldırmıştır.⁴⁷⁴ Medine dışında kılınan ilk cuma namazı ise Bahreyn’de Abdülkays kabilesine ait Cevâsâ denilen bir köyde kılınan cuma namazıdır.⁴⁷⁵ Hicret esnasında Rasûlullah (sav) Küba’dan ayrılıp Cuma namazı vakti girdiğinde Ranûna vadisinde ilk Cuma namazını kıldırmıştır. İbn Ebî Şeybe, kılınan ilk Cuma namazı ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَفْصَةَ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أَوَّلُ جُمُعَةٍ جُمِعَتْ جُمُعَةً بِالْمَدِينَةِ ثُمَّ جُمُعَةً بِالْبَحْرَيْنِ»⁴⁷⁶

Ebû Üsâme (v. 201/817)⁴⁷⁷- Muhammed b. Ebî Hafsa (v. ?)⁴⁷⁸- Ebû Cemre (v. 99/718)⁴⁷⁹- İbn Abbas (v. 68/688)⁴⁸⁰ şöyle nakletmiştir: “İlk cuma namazı Medine’de kılınan cuma namazıydı, ardından Bahreyn’de cuma namazı kılındı.”

Rivayetin senesinde bulunan sadûk ancak hata yapan bir ravi olan Muhammed b. Ebî Hafsa el-Basri dışındaki raviler sikadır ve aralarında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. Bu sebeple rivayet muttasıl ve hasen derecesindedir. İbn Ebî Âsım ilk Cuma namazı ile ilgili iki rivayet nakletmiştir. Birincisi İbn Ebî Şeybe’nin rivayetiyle küçük farklılıklar birlikte benzer

⁴⁷⁴ Rasûlullah (sav), Mus’ab b. Umeyr’e mektup yazarak Cuma namazını kıldırmasını emretmiştir. Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu’l-Evâ’il*, 79; İbrâhîm el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-Mesâvî*, 163; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/557.

⁴⁷⁵ Bk. Buhârî, “Cum’a”, 11, “Meğâzî”, 71.

⁴⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefî’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/268.

⁴⁷⁷ Hammad b. Ebû Üsâme. Bu ravi için bk. 242. Dipnot. Muhammed b. Ebî Hafsa’dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 7/217.

⁴⁷⁸ Muhammed b. Ebî Hafsa Meysera b. Ebû Seleme el-Basri, Yahya b. Main ve Ebû Dâvûd’un naklettiğine göre sika bir ravidir. Nesâî ise zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Hacer’e göre sadûk, hataları olan bir ravidir. Ebû Cemre’den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/241; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 25/85; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/165; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 9/123; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 474.

⁴⁷⁹ Ebû Cemre Nasr b. Âsım el-Leysi el-Basri, Nesâî, Iclî ve Zehebî’nin naklettiğine göre sika bir ravidir. İbn Hacer ise sika bir ravi olup harici görüşüne mensup olduğunu aktarmıştır. İbn Abbas’tan rivayet almıştır. Muhammed b. Ebî Hafsa kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 8/464; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 29/347; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/318; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 560.

⁴⁸⁰ İbn Abbas. Bu ravi için bk. 207. Dipnot. Ebû Cemre, kendisinden rivayet alanlar arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 15/154.

lafızlara sahiptir.⁴⁸¹ İkinci rivayette ise Cuma namazının Abdülkays kabilesine ait Cevâsâ denilen bir köyde kılındığı bilgisi de bulunmaktadır.⁴⁸² Bu rivayet benzer ifadelerle Sahih-i Buhârî’de de yer almaktadır.⁴⁸³

2.1.2.3. Hz. Peygamber’in İlk Hanımı

Allah Rasûlü’nün (sav) hanımları için “Ümmehâtü’l-mü’minîn” ve “Ezvâc-ı tâhirât” tabirleri kullanılmaktadır. Allah Rasûlü (sav), Hatice bint Huveylid, Sevde bint Zem’a, Âişe bint Ebû Bekir, Hafsa bint Ömer, Zeyneb bint Huzeyme, Ümmü Seleme Hind bint Ebû Ümeyye, Zeyneb bint Cahş, Cüveyriye bint Hâris, Ümmü Habîbe Remle bint Ebû Süfyân ve Meymûne bint Hâris olmak üzere toplamda on bir kadınla evlenmiştir.⁴⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, Hz. Peygamber’in (sav) hanımları ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: «أَوَّلُ امْرَأَةٍ تَزَوَّجَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ، ثُمَّ نَكَحَ سَوْدَةَ بِنْتَ زَمْعَةَ، ثُمَّ نَكَحَ عَائِشَةَ بِنْتَ أَبِي بَكْرٍ بَمَكَّةَ وَبَنَى بِهَا بِالْمَدِينَةِ، ثُمَّ نَكَحَ بِالْمَدِينَةِ زَيْنَبَ بِنْتَ خُرَيْمَةَ الْهَلَالِيَّةِ، ثُمَّ نَكَحَ أُمَّ سَلَمَةَ بِنْتَ أَبِي أُمَيَّةَ، ثُمَّ نَكَحَ جُوَيْرِيَةَ بِنْتَ الْحَارِثِ مِنْ بَنِي الْمُصْطَلِقِ، وَكَانَتْ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ، ثُمَّ نَكَحَ مَيْمُونَةَ بِنْتَ الْحَارِثِ، وَهِيَ الَّتِي وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ نَكَحَ صَفِيَّةَ بِنْتَ حُبَيْبٍ، وَهِيَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَوْمَ حَيْبَرَ ثُمَّ نَكَحَ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ وَكَانَتْ امْرَأَةً زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ، تُوفِّيتُ زَيْنَبُ بِنْتُ خُرَيْمَةَ قَبْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَكَحَ حَفْصَةَ بِنْتَ عُمَرَ، وَأُمَّ حَبِيبَةَ بِنْتَ أَبِي سُفْيَانَ، وَالْكَنْدِيَّةَ، وَامْرَأَةً مِنْ كَلْبٍ، وَكَانَ جَمِيعٌ مِنْ تَزْوِجِ أَرْبَعِ عَشْرَةَ امْرَأَةً»⁴⁸⁵

Abdurrezak (v. 211/827)⁴⁸⁶- Ma’mer (v. 154/771)⁴⁸⁷- Yahya b. Ebî Kesîr (v. 129/747)⁴⁸⁸ şöyle nakletmiştir: “Rasûlullah’ın (sav) evlendiği ilk kadın Hatice bint Huveylid’dir, sonra Sevde bint Zem’a ile evlendi, sonra Aişe bint Ebûbekir ile

⁴⁸¹ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 71.

⁴⁸² Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 71.

⁴⁸³ Bk. Buhârî, “Cum’a”, 11, “Meğâzî”, 71.

⁴⁸⁴ Aynur Uraler, “Ümmehâtü’l-mü’minîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/306.

⁴⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/274.

⁴⁸⁶ Abdurrezak b. Hemmâm. Bu ravi için bk. 184. Dipnot. Ma’mer b. Râşid’den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/36; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 18/52.

⁴⁸⁷ Ma’mer b. Râşid. Bu ravi için bk. 168. Dipnot. Yahya b. Ebî Kesîr, rivayet aldığı hocalarındandır. Abdurrezak b. Hemmâm, kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/255; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 28/303.

⁴⁸⁸ Yahya b. Ebî Kesîr. Bu ravi için bk. 217. Dipnot. Ma’mer b. Râşid, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 9/141; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 31/504.

Mekke’de nikahlandı ve onunla Medine’de evlendi, sonra Zeyneb bint Huzeyme el-Hilaliye ile Medine’de evlendi. Sonra Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye ile evlendi, sonra Mustalikoğulları’ndan Cüveyriye bint el-Haris ile evlendi, o da Allah’ın ona fey olarak verdiği hanımıydı, sonra Meymûne bint el-Haris ile evlendi. O, Rasûlullah ile (sav) mehirsiz evlenmeyi kabul etmişti. Sonra Safiyye bint Huyey ile evlendi. O da Hayber günü Allah Teâlâ’nın kendisine cariye olarak verdiği hanımıydı. Sonra Zeyd b. Harise’nin boşandığı hanımı Zeyneb bint Cahş ile evlendi. Zeyneb bint Huzeyme, Rasûlullah’tan (sav) önce vefat etti. Rasûlullah (sav) Hafsa bint Ömer, Ümmü Habibe bint Ebû Süfyan, el-Kindî kabilesinden ve Kelb kabilesinden bir kadınla evlendi. Evlendiği tüm kadınlar toplam on dört kişiydi.”

Rivayeti nakleden ravi Yahya b. Ebî Kesîr, çokça irsal yapan ancak ilminden dolayı alimlerin rivayetlerine itimat ettiği bir ravidir. Diğer raviler sikadır ve Yahya b. Kesîr sebebiyle hasen olarak kabul edilmesi mümkündür. Hz. Peygamber’in (sav) ilk hanımının Hz. Hatice (r.a) olduğuna dair bir rivayeti de Ebû Arûbe nakletmiştir.⁴⁸⁹ O’na iman eden ilk kişi olduğuna ve Mekke’de öldüğüne dair bilgiler de vermiştir.

Hz. Peygamber’in (sav) Medine’de ilk evlendiği hanımı Hz. Aişe’dir. Nikahları ise hicretten önce Mekke’de kıyılmıştır.⁴⁹⁰ Rivayette ismi geçen el-Kindiyye, Vehb b. Harisoğullarından Ümmü Haşim el-Kindiyye’dir. Allah Rasûlü (sav) kendisiyle hicretin 7. yılında evlenmiştir. Başka bir rivayete göre el-Kindiyye ile nikahlanmış ancak onu gördükten sonra vazgeçip boşamıştır. Diğer rivayetlerde ise böyle bir evlilik teklifi gelmiş ancak Allah Rasûlü’nün bu teklifi kabul etmediği nakledilmiştir.⁴⁹¹ Diğer evlendiği Kelb’den bir kadın olarak anılan bu kişi, Benî Kilâb’dan Umre binti Yezid’dir. Allah Rasûlü (sav) kendisi ile nikahlansa da evlilikleri gerçekleşmemiş ve onu boşamıştır.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Bk. Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu 'l-Evâ'il*, 90.

⁴⁹⁰ Mustafa Fayda, “Âişe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/201.

⁴⁹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu 'l-Kubrâ*, 8/145.

⁴⁹² İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu 's-Siyer ve 'l-Meğâzî)*, 267.

İbn Ebî Şeybe, Hz. Peygamber'in hanımları arasından Hz. Peygamber'den (sav) sonra ilk vefat edenin Zeynep b. Cahş olduğu ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَمَّادُ أَبُو أُسَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي غَامِرٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِزَى، قَالَ: "صَلَّيْتُ مَعَ عُمَرَ عَلَى زَيْنَبَ، وَكَانَتْ أَوْلَ نِسَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا تَتْ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"⁴⁹³

Hammad b. Ebû Üsâme (v. 201/817)⁴⁹⁴- Âmir (v. 102/721)⁴⁹⁵- Abdurrahman b. Ebzâ (v. 70/689)⁴⁹⁶ şöyle demiştir: Hz. Ömer ile birlikte Zeynep'in cenaze namazını kıldım ve o Hz. Peygamber'den (sav) sonra Hz. Peygamber'in hanımları arasında ilk vefat eden kişiydi."

Rivayetin senesinde bulunan ravilerin hepsi adalet ve zapt yönünden sikadır. Raviler arasındaki hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk tespit edilmediğinden bu sened, muttasıl ve sahihtir. Bu rivayeti sadece İbn Ebî Şeybe nakletmiştir.

Rivayette adı geçen Hz. Peygamber'in (sav) Zeynep isimli hanımı, Zeynep bint Cahş'tır. Öncesinde Hz. Peygamber'in (sav) evlatlığı olan Zeyd b. Harise ile evliydi. Onunla boşandıktan sonra ise Hz. Peygamber (sav) ile evlenmişlerdir. Bu hadise üzerine "Bir zaman, Allah'ın kendisine lutufta bulunduğu, senin de lutufkâr davrandığın kişiye, "Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork" demiştin. Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun; öncelikle çekinmen gereken Allah olduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik.

⁴⁹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/249.

⁴⁹⁴ Hammad b. Ebû Üsâme. Bu ravi için bk. 242. Dipnot. Âmir b. Şürâhil eş-Şa'bî, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/217.

⁴⁹⁵ Âmir b. Şürâhil eş-Şa'bî. Bu ravi için bk. 402. Dipnot. Abdurrahman b. Ebzâ'dan rivayet almıştır. Hammad b. Ebû Üsâme, kendisinden rivayet alan öğrencilerindendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/123; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/28.

⁴⁹⁶ Abdurrahman b. Ebza el-Huzaî, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/501; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/620; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 6/132. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir." ayeti nazil olmuştur.⁴⁹⁷ Rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav) kendisinden sonra hanımlarından ona ilk kavuşacak kişinin kolu en uzun olan kişi olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁸ Nitekim Hz. Peygamber'den (sav) sonra ölen ilk hanımı Zeynep bint Cahş'tır. "Kolu uzun olmak" ifadesinin manası cömert olmakla ilişkilendirilmiştir. Nitekim Zeynep bint Cahş çokça cömertliği ile bilinen bir hanımdır.⁴⁹⁹

Zeynep bint Cahş, vefat ettikten sonra ashap, Hz. Peygamber'in (sav) hanımlarına onu kabrine yerleştirecek kişinin kim olduğunu sorduklarında hayattayken yanına girmesi helal olan kimselerin kabrine koyabileceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Zeynep bint Cahş'ı kız ve erkek kardeşinin oğulları kabrine koymuşlardır.⁵⁰⁰ Zeynep bint Cahş mezarlığa götürülürken Habeşlilerin kullandığı bir tabut içinde taşınmış ve Hz. Ömer'de bu fikri çok beğenmiş ve desteklemiştir.⁵⁰¹ Tabutta taşınmasını öneren ve bunu yapan kişi ise Hz. Ebû Bekir'in (sav) hanımı Esmâ bint Umeys'tir. Habeşistan'a hicret ettiğinde tabut yapımını ve cenazelerin tabutlarda taşındığını görmüştür.⁵⁰²

2.1.2.4. Medine'de Muhacirlerden Dünyaya Gelen İlk Çocuk

Medine'de muhacirlerden dünyaya gelen ilk çocuk Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'dır. Babası Aşere-i Mübeşşere'den Zübeyr b. Avvâm, annesi ise Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ bint Ebî Bekir'dir. Hz. Peygamber (sav), o doğduğunda tahnik yapıp ona Abdullah ismini vermiştir. Fasih ve güzel konuşan, cesur, güçlü ve dindar bir sahabi olarak tanınmıştır. İlimle meşhur birçok hadis rivayet eden Abdullah,

⁴⁹⁷ Ahzâb Suresi, 33/37.

⁴⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 8/55.

⁴⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 8/55, 101.

⁵⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 8/112.

⁵⁰¹ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 8/111.

⁵⁰² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, 7/251; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 136, 555; Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 140; İbrâhîm el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*, 162.

ibadetlerine gösterdiği hassasiyet ve düşkünlüğü sebebiyle ashap tarafından kendisine “Mescidin Güvercini” lakabı verilmiştir.⁵⁰³

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ كَرَامَةَ وَبِشْرُ بْنُ خَالِدِ الْعَسْكَرِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ «أَنَّهَا حَمَلَتْ بِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَتْ: فَخَرَجْتُ وَأَنَا مُتَمِّمَةٌ فَاتَيْتُ الْمَدِينَةَ فَزِلْتُ بَقَاءَ فَوْلَدْتَهُ بَقَاءَ، ثُمَّ أَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَوَضَعَهُ فِي جُجْرِهِ، ثُمَّ دَعَا بِتَمْرَةٍ فَمَضَعَهَا، ثُمَّ وَضَعَهَا فِي فِيهِ، فَكَانَ أَوَّلَ شَيْءٍ دَخَلَ فِيهِ رَيْقُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، ثُمَّ حَنَّكَهُ بِالتَّمْرِ ثُمَّ دَعَا وَبَارَكَ عَلَيْهِ، فَكَانَ أَوَّلَ مَوْلُودٍ وُلِدَ فِي الْإِسْلَامِ»⁵⁰⁴

Muhammed b. Osman b. Kerâme (v. 254/868)⁵⁰⁵- ve Bişr b. Halid el-Askeri (v. 253/867)⁵⁰⁶- Ebû Üsâme (v. 201/817)⁵⁰⁷- Hişam b. Urve (v. 145/763)⁵⁰⁸- Urve b. Zübeyr b. el-Avvam (v. 94/713)⁵⁰⁹- Esmâ bint Ebû Bekir'den (v. 73/693)⁵¹⁰ şöyle aktarılmıştır: “Abdullah b. Zübeyr'e hamile kaldığını söyledi ve şöyle dedi: “Ben hamileliğimin sonuna yaklaşmış bir halde Mekke'den çıktım ve Medine'ye gittim. Küba'ya geldim ve Abdullah'ı Küba'da doğurdum. Onu Hz. Peygamber'e (sav) getirdim ve O da Abdullah'ı kucağına aldı. Sonra bir hurma istedi ve hurmayı çiğnedi. Daha sonra çiğnediği hurmayı Abdullah'ın ağzına koydu. Böylece onun ağzına ilk giren şey Rasûlullah'ın (sav) tükürüğü oldu. Sonra hurma ile tahnik etti.

⁵⁰³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/508; Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/146.

⁵⁰⁴ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 87.

⁵⁰⁵ Muhammed b. Osman b. Kerâme el-İclî Ebû Abdullah el-Küfî, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir. Bişr b. Halid el-Askeri'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/25; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/91; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/200; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/338; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 496.

⁵⁰⁶ Bişr b. Halid el-Askeri Ebû Muhammed el-Faraizi, Nesâî ve İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Ebû Üsâme'den rivayet almıştır. Muhammed b. Osman b. Kerâme, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/356; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 4/117; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/267; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/448; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 123.

⁵⁰⁷ Hammed b. Ebû Üsâme. Bu ravi için bk. 242. Dipnot. Hişam b. Urve'den rivayet almıştır. Muhammed b. Osman b. Kerâme ve Bişr b. Halid el-Askeri, kendisinden rivayet alan öğrencilerindendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/217.

⁵⁰⁸ Hişam b. Urve. Bu ravi için bk. 377. Dipnot. Urve b. Zübeyr b. el-Avvam'dan rivayet almıştır. Ebû Üsâme, kendisinden rivayet alanlar arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/63; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/232.

⁵⁰⁹ Urve b. Zübeyr. Bu ravi için bk. 170. Dipnot. Esmâ bint Ebû Bekir'den rivayet almıştır. Hişam b. Urve kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 20/11.

⁵¹⁰ Zâtü'n-nitâkayn Esmâ bint Ebî Bekr es-Siddîk b. Ebî Kuhâfe el-Kureşîyye et-Teymiyye, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 35/123. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

Abdullah’a dua etti ve ona bereket diledi. Böylece Abdullah, Medine’ye hicretten sonra doğan ilk çocuk oldu.”

Rivayetin senedindeki raviler sikadır ve hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk yoktur. Bu sebeple muttasıl ve sahih bir rivayettir. Bu rivayet Sahîhayn’da iki yerde geçmektedir.⁵¹¹ Ebû Arûbe’nin naklettiği rivayetin metniyle küçük kelime farklılıklarıyla birlikte benzer lafızlara sahiptir. Diğer Evâil müellifleri de bu rivayeti nakletmişlerdir. İbn Ebî Şeybe, bu konu ile ilgili iki rivayet nakletmiştir. İlk naklettiği rivayette Hz. Ebu Bekir’in, Abdullah b. Zübeyr’i bir bez parçasıyla tavaf ettirdiği ve Abdullah b. Zübeyr’in İslâm’da doğan ilk çocuk olduğu belirtilmektedir.⁵¹² İkinci rivayette ise Abdullah b. Zübeyr’in Medine’ye hicretten sonra doğan ilk çocuk olduğu, Rasûlullah’ın (sav) akrabası, Hz. Ebû Bekir’in kızı Esmâ’nın oğlu olduğu ve bizzat Rasûlullah (sav) tarafından tahnik edildiğini nakledilmiştir. Ayrıca, Abdullah b. Zübeyr’in gündüzleri oruçlu, geceleri namaz kılan ibadet ehli bir kimse olduğunu ve tüm yeryüzü halkı onu öldürmeye kalksa, Allah’ın onları yüzüstü cehenneme atacağını söylemiştir.⁵¹³ İbn Ebî Âsım, İbn Ebî Şeybe’nin naklettiği ilk rivayetin lafız açısından benzerini nakletmiştir.⁵¹⁴ İbn Kuteybe ve Beyhakî de Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm’ın Medine’de doğan ilk çocuk olduğunu eserlerinde senedsiz bir şekilde aktarmışlardır.⁵¹⁵

2.1.2.5. İlk Müzâyede

Müslim b. Kuteybe’nin *el-Maârif*⁵¹⁶ ve Beyhaki’nin *el-Mehasin ve’l-Mesavi*⁵¹⁷ adlı eserlerinde açık arttırma ile ilgili rivayet senedsiz bir şekilde şöyle geçmektedir:

⁵¹¹ Bk. Buhârî, “Akika”, 1; Muslim, “Edep”, 26.

⁵¹² Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefî’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/251.

⁵¹³ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefî’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/275.

⁵¹⁴ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 93.

⁵¹⁵ Bk. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/224; İbrâhîm el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-Mesâvî*, 163.

⁵¹⁶ Bk. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/557.

⁵¹⁷ Bk. İbrâhîm el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-Mesâvî*, 162.

“Allah Rasûlü (sav) “وأول من باع فيمن يزيد حلساً وقدحاً رسول الله، صلى الله عليه وسلم” kilim ve bardak satarak açık arttırma yapan ilk kişidir.” İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannefi'nde* ise rivayet, şöyledir:

حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ، وَمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الْأَخْضَرِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ أَبِي بَكْرِ الْحَنْفِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، ” أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بَاعَ جَلْسًا وَقَدْحًا فِيمَنْ يَزِيدُ“⁵¹⁸

İsâ b. Yunus (v. 187/803)⁵¹⁹ ve Mu'temir b. Süleyman (v. 187/803)⁵²⁰- el-Ahdar b. Aclân (v. ?)⁵²¹- Ebû Bekir el-Hanefî (v. ?)⁵²²- Enes b. Malik (v. 93/712)⁵²³ şöyle nakletmiştir: “Allah Rasûlü (sav), kilim ve bardak satarak açık arttırma yapmıştır.”

Rivayetin senedindeki meçhul ravi Ebû Bekir el-Hanefî dışındaki raviler sikadır. Bu meçhul ravi sebebiyle rivayetin hükmü zayıftır. Tirmîzî bu rivayetin Ahdar b. Aclân'dan geldiğini ve Mu'temir b. Süleyman gibi birçok büyük alimin ondan bu hadisi rivayet ettiğini söylemiştir. Tirmîzî'ye göre hasen bir hadistir.⁵²⁴

Tirmîzî'nin *Süneni'nde* de geçen bu rivayette Rasûlullah (sav), kendisinden yardım isteyen yoksul bir kimsenin bir parça eski kilimini ve su kabını satıp o kimseye yiyecek parası ve sermaye yapmak istedi ve şöyle buyurdu: “Bu kilimi ve

⁵¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 6/465.

⁵¹⁹ İsâ b. Yunus b. Ebî İshak es-Sebî Ebû Amr, İbn Ebî Hatim, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. El- Ahdar b. Aclân rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/291; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 23/62; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/114; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 8/237; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 441.

⁵²⁰ Mu'temir b. Süleyman b. Tarhan et-Teymi Ebû Muhammed el-Basri, İbn Ebî Hatim, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. el- Ahdar b. Aclân rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/402; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/250; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/279; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/227; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 539.

⁵²¹ El- Ahdar b. Aclân eş-Şeybani el-Basri, Nesâî, Buhârî ve İbn Hacer'e göre sika bir ravidir. Ebû Bekir el-Hanefî rivayet aldığı hocaları arasındadır. İsâ b. Yunus ve Mu'temir b. Süleyman kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/17; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 2/294; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/230; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/193; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 97.

⁵²² Abdullah Ebû Bekir el-Hanefî el-Basri, meçhulü'l-hâl bir ravidir. Enes b. Malik rivayet aldığı üç kişiden biridir. El- Ahdar b. Aclân kendisinden rivayet alan dört öğrenciden biridir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/17; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 16/338; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/610; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 6/88; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 625.

⁵²³ Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî, sahabidir ve sahabeler adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. O, zabt yönünden de güçlü bir ravidir. Ebû Bekir el-Hanefî, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 3/350.

⁵²⁴ Bk. Tirmizî, “Büyü”, 10.

bardağı kim satın alır” dedi. Bir adam: “Onun ikisini bir dirheme ben alırım” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): “Bir dirhemden fazla veren var mı? Bir dirhemden fazla veren var mı?” buyurdu. Bir adam iki dirhem verince onları ona sattı. Tirmîzî’nin naklettiğine göre, bazı ilim ehli, bu hadis dikkate alınarak ganimetlerin ve mirasların açık artırma yoluyla satılmasında bir sakınca görmemişlerdir.⁵²⁵

2.1.2.6. İlk Sancak

Rasûlullah (sav), hicretten sonra hala Müslümanlara zulmünü devam ettiren müşrikleri engellemek için hicretin birinci yılında Mekke’ye doğru Ubeyde b. Hâris’i komutan olarak atadığı bir birlik göndermiştir. Bu birliğin sancağını Mistah b. Üsâse taşımıştır. Rabiğ Seriyyesi adı verilen bu seriyye, İslâm’da ilk kez sancak kullanan askeri birlik olmuştur.⁵²⁶ Ebû Arûbe el-Harrânî, İslâm’daki ilk sancak ile ilgili şöyle bir rivayet aktarmıştır:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ سَيْفٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَرِيْعٍ حَدَّثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ قَالَ: ”خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي صَفَرٍ غَازِيًا عَلَى رَأْسِ اثْنَيْ عَشَرَ شَهْرًا مِنْ مَقْدِمِهِ الْمَدِينَةَ لِاثْنَيْ عَشَرَ لَيْلَةً مَضَتْ مِنْ شَهْرِ صَفَرٍ حَتَّى بَلَغَ [وَدَانَ] وَكَانَ يُرِيدُ قُرَيْشًا وَبَنِي ضَمْرَةَ وَهِيَ غَزْوَةُ الْأَبْوَاءِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَأَقَامَ بِهَا بَقِيَّةَ صَفَرٍ وَصَدْرًا مِنْ شَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ وَبَعَثَ فِي مَقْدَمَةِ ذَلِكَ عُبَيْدَةَ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ الْمُطَّلِبِ حَتَّى بَلَغَ أَحْيَاءَ مَاءٍ بِالْحِجَارَةِ بِأَسْفَلِ نَبِيَّةِ الْمُرَّةِ وَكَانَتْ رَايَةً عُبَيْدِ أَوَّلِ رَايَةٍ عَقَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْإِسْلَامِ. وَبَعْضُ الْعُلَمَاءِ يَزْعُمُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ أَقْبَلَ مِنْ غَزْوَةِ الْأَبْوَاءِ قَبْلَ أَنْ يَصِلَ إِلَى الْمَدِينَةِ فِي مَقَامِهِ ذَلِكَ بَعَثَ حَمْرَةَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ إِلَى سَيْفِ الْبَحْرِ مِنْ نَاحِيَةِ الْعَيْصِ وَبَعْضُ النَّاسِ يَقُولُ: كَانَتْ رَايَةً حَمْرَةَ أَوَّلِ رَايَةٍ عَقَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِأَمْرِ الْمُسْلِمِينَ وَذَلِكَ أَنَّ بَعَثَهُ وَبَعَثَ عُبَيْدَةَ كَانَا مَعًا فَشِبَهُ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ“⁵²⁷

Süleyman b. Seyf (v. 272/886)⁵²⁸- Said b. Bezî‘ (v. ?)⁵²⁹- İbn İshak (v. 150/767)⁵³⁰ şöyle nakletmiştir: “Rasûlullah (sav), Medine’ye gelişinden on iki ay

⁵²⁵ Bk. Tirmizî, “Büyü”, 10.

⁵²⁶ Ebubekir Sifil, “Ubeyde b. Hâris”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/17.

⁵²⁷ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 88.

⁵²⁸ Süleyman b. Seyf. Bu ravi için bk. 161. Dipnot. Said b. Bezî‘den rivayet almıştır. Bk. Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 11/450; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/199; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 252.

⁵²⁹ Said b. Bezî‘. Bu ravi için bk. 162. Dipnot. İbn İshak, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Süleyman b. Seyf, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/191; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/405.

sonra, Safer ayında gazve için yola çıktı. Safer ayının on iki gecesi geçtiğinde Veddan'a ulaştı. Amacı Kureyş ve Beni Damra idi. Bu, Ebva Gazvesi'ydi. Sonra Medine'ye döndü ve Safer ayının geri kalanını ve Rebiülevvel ayının bir kısmını orada geçirdi. Bundan önce Ubeyde b. el-Haris b. el-Muttalib'i bir seriyye komutanı olarak gönderdi. Bu seriyye, Seniyeetü'l-Merre'nin aşağısındaki Hicaz'daki Ahya suyuna kadar ulaştı. Ubeyde'nin sancağı, Rasûlullah'ın (sav) İslâm'da ilk bağladığı sancak oldu. Bazı alimler ise, Rasûlullah'ın (sav) Ebva Gazvesi'nden dönerken, Medine'ye ulaşmadan önceki konaklaması sırasında Hamza b. Abdülmuttalib'i İsmevkiinden denizin kıyısına gönderdiğini iddia etmektedirler. Bazı insanlar da Hamza'nın sancağının, Rasûlullah'ın (sav) Müslümanlar için ilk bağladığı sancak olduğunu söylemektedirler. Bunun sebebi, onun gönderilişi ile Ubeyde'nin gönderilişinin aynı zamana denk gelmesi ve bu durumun insanlar arasında karışıklığa yol açmasıdır.”

Bu rivayetin senedinde yer alan raviler sikadır ve aralarında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. Bu sebeplerle hadisin isnadı sahihtir. Bu rivayet İbn Kuteybe tarafından da senedsiz bir şekilde nakledilmiştir.⁵³¹

2.1.2.7. İlk Ezan

Sahabiler namaz vakitlerini birbirlerine bildirmek için bir yöntem aramışlar ve Hz. Peygamber (sav) ile bu konuyu konuşarak istişare etmişlerdir. Ateş yakmak, boru üflemek, çan kullanmak gibi fikirler sunsalar da Hz. Peygamber (sav) bunların hiçbirini kabul etmemiştir. Bu süreçte Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe' isimli bir sahabi rüya görmüş ve Hz. Peygamber'e (sav) bu rüyada kendisine ezanın öğretildiğini anlatmıştır. Aynı zamanda Hz. Ömer de bu rüyayı gördüğünü söylemiştir. Daha sonra

⁵³⁰ Bu ravi için bk. 163. Dipnot. Said b. Bezi' rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/191; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/405.

⁵³¹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/422.

Hiz. Peygamber'in (sav) emriyle Bilal-i HabeŖi ilk ezanı okumuŖtur.⁵³² Ebû Arûbe el-Harrânî, ilk ezan hakkında Ŗöyle bir rivayet nakletmiŖtir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْدَانَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُفْرِيُّ [حَدَّثَنَا] الْمَسْعُودِيُّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: «أَوَّلَ مَنْ أَدَّنَ بِلَالَ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -⁵³³»

Muhammed b. Ma'dan (v. 260/874)⁵³⁴- Ebû Abdurrahman el-Mukri' (v. 213/829)⁵³⁵- el-Mes'ûdî (v. 160/777)⁵³⁶- el-Kasım b. Abdurrahman (v. 116/734)⁵³⁷ Ŗöyle nakletmiŖtir: "İlk ezan okuyan, Ebû Bekir'in azat ettiği Bilal'dir."

Senedde bulunan raviler sikadır ve hoca-talebe iliŖkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. el-Mes'ûdî vefat etmeden önceki yıllarda hafıza zayıflığı yaŖamıŖtır. Bu sebeple rivayetlerinde ihtiyatlı olmakta fayda vardır. Ancak Yahya b. Main, El-Mes'ûdî'nin el-Kasım b. Abdurrahman b. Abdullah'tan aldığı rivayetlerin sahih olduğunu söylemesi sebebiyle bu rivayetin senedi muttasıl ve sahih olarak kabul edilmiŖtir. Bu rivayeti İbn Ebî Ŗeybe de eserine almıŖtır ve ilk ezan ile ilgili bu bilgiyi naklettiği diğer Evâil bilgilerinin arasında zikretmiŖtir.⁵³⁸

2.1.2.8. İlk Kible

Kâbe, insanların uzun yıllar boyunca saygı gösterip ibadet ettikleri kutsal bir mekandır. Hiz. İbrahim'den itibaren Hanifler de Kâbe'ye yönelip namaz kılmıŖlardır. Kabul edilen görüŖe göre Hiz. Peygamber (sav) zamanında, Mekke döneminde ve Medine döneminin bir kısmında kible Kudüs'tür. Ancak "Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin" (Bakara, 2/144.) ayeti nazil olunca kiblenin yönü

⁵³² Buhârî, "Ezân", 1; Muslim, "Ŗalât", 1; Abdurrahman Çetin, "Ezan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/366.

⁵³³ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 78.

⁵³⁴ Muhammed b. Ma'dan. Bu ravi için bk. 353. Dipnot. Ebû Abdurrahman el-Mukri'den rivayet almıŖtır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/482.

⁵³⁵ Ebû Abdurrahman el-Mukri'. Bu ravi için bk. 354. Dipnot. el-Mes'ûdî'den rivayet almıŖtır. Muhammed b. Ma'dan, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/201; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/318.

⁵³⁶ el-Mes'ûdî. Bu ravi için bk. 355. Dipnot. el-Kasım b. Abdurrahman'dan rivayet almıŖtır. Ebû Abdurrahman el-Mukri', kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/250; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 17/219.

⁵³⁷ el-Kasım b. Abdurrahman. Bu ravi için bk. 356. Dipnot. el-Mes'ûdî, ondan rivayet almıŖtır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/112; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/379.

⁵³⁸ Bk. İbn Ebî Ŗeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/251.

değişerek Kâbe olmuştur.⁵³⁹ Ebû Arûbe el-Harrânî, bu konu ile ilgili şu rivayeti aktarmıştır:

حَدَّثَنَا ابْنُ شَيْبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ: قَالَ الرَّهْرِيُّ: «الْبِرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ أَوَّلَ مَنْ اسْتَقْبَلَ الْكَعْبَةَ حَيًّا وَمَيِّتًا كَانَ يُصَلِّي إِلَى الْكَعْبَةِ وَالنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِمَكَّةَ يُصَلِّي إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَأُخْبِرَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ أَنْ يُصَلِّيَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَأَطَاعَ [النَّبِيَّ] - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمَّا حَضَرَهُ الْمَوْتُ قَالَ لِأَهْلِهِ: اسْتَقْبِلُوا بِي الْكَعْبَةَ»،⁵⁴⁰

İbn Şebîb (v. 247/862)⁵⁴¹- Abdurrezzak (v. 211/827)⁵⁴²- Ma‘mer (v. 154/771)⁵⁴³- Zührî (v. 124/742)⁵⁴⁴ şöyle nakletmiştir: “Berâ’ b. Ma‘mur, hayattayken ve öldükten sonra Kâbe’ye yönelen ilk kişidir. O, Hz. Peygamber (sav) Mekke’de Beytülmakdis’e doğru namaz kılarken Kâbe’ye doğru namaz kılıyordu. Hz. Peygamber’e (sav) haber verilince, ona Beytülmakdis’e doğru namaz kılmasını emretti. O da Hz. Peygamber’e (sav) itaat etti. Ölüm anı geldiğinde ailesine “Beni Kâbe’ye doğru çevirin.” dedi.

Rivayette yer alan raviler arasında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk bulunmadığından muttasıl bir senede sahiptir ve raviler sikadır. Bu sebeple rivayet sahih derecesindedir. Bu rivayet, diğer Evâil müellifleri tarafından nakledilmemiştir.

Evâil eserlerinde kible ile ilgili nakledilen diğer bir konu ise kibleye karşı gösterilmesi gereken saygıdır. Kâbe’nin Allah’ın evi olması ve kutsiyeti sebebiyle

⁵³⁹ Ahmet Özel, “Kible”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/365.

⁵⁴⁰ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu’l-Evâ’il*, 101.

⁵⁴¹ Seleme b. Şebîb en-Nisâbüri Ebû Abdurrahman el-Hacerî, İbn Ebî Hatim’e göre sadûk bir ravidir. Zehebî rivayetlerinin huccet olduğunu söylemiştir. İbn Hacer’e göre sika bir ravidir. Abdurrezzak b. Hemmam rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 4/164; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 11/284; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/453; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 4/146; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 247.

⁵⁴² Abdurrezzak b. Hemmâm. Bu ravi için bk. 184. Dipnot. Ma‘mer b. Râşid’den rivayet almıştır. İbn Şebîb, kendisinden rivayet alanlar arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 6/36; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 18/52.

⁵⁴³ Ma‘mer b. Râşid. Bu ravi için bk. 168. Dipnot. Zührî’den rivayet almıştır. Abdurrezzak b. Hemmâm, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/255; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 28/303.

⁵⁴⁴ Bu ravi için bk. 164. Ma‘mer b. Raşid kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Dipnot. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/71; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 26/419.

her zaman saygı gösterilmeli ve yapılan işlerde kibleye yönelirken dikkatli olunmalıdır. Alimler, idrar vs. yaparken kibleye dönmenin yasaklandığı hususunda ittifak etmişlerdir. Hz. Peygamber'e (sav) de bu konuda müslümanları uyarmıştır. İbn Ebî Âsım da bu konu hakkında şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، ثنا شَيْبَةُ، عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ جَزْءٍ، يَقُولُ: أَنَا أَوَّلُ مَنْ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ» وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ حَدَّثَ النَّاسَ بِهِ⁵⁴⁵

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (v. 235/850)⁵⁴⁶- Şebâbe (v. 204/819)⁵⁴⁷- el-Leys b. Sa'd (v. 175/792)⁵⁴⁸- Yezid b. Ebi Habib (v. 128/746)⁵⁴⁹- Abdullah b. el-Haris b. Cez' (v. 86/705)⁵⁵⁰ şöyle nakletmiştir: Allah Rasûlü'nün (sav) “*Hiçbiriniz kibleye karşı idrar yapmasın*” buyurduğunu ilk duyan ve bunu insanlara ilk anlatan benim.

Senedde yer alan Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî isimli ravi sadûk, hasenü'l-hadis bir ravidir. Diğer raviler sikadır ve aralarında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk yoktur. Bu sebeple rivayet muttasıl ve hasen derecesindedir. Bu

⁵⁴⁵ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 71.

⁵⁴⁶ Ebû Bekir b. Ebî Şeybe. Bu ravi için bk. 318. Dipnot. Şebêbe b. Sevvâr'dan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/34.

⁵⁴⁷ Şebêbe b. Sevvâr el-Fezârî Ebû Amr el-Medenî, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir ve hadisleri yazılır ancak delil olarak kullanılamaz. Ahmed b. Hanbel bu raviden hadis yazmadığını çünkü Mürcie görüşünü savunur. Hadisleri münkerdir. Zehebî, Iclî ve İbn Hacer de Mürcie'den ve hafız olduğunu nakletmişlerdir. Yahya b. Main'e göre ise sikadır. el-Leys b. Sa'd'dan rivayet almıştır. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/392; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/343; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/477; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/300; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 263.

⁵⁴⁸ el-Leys b. Sa'd. Bu ravi için bk. 329. Dipnot. Yezid b. Ebi Habib'den rivayet almıştır. Şebêbe b. Sevvâr, ondan rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/179; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/255.

⁵⁴⁹ Yezid b. Ebi Habib Süveyd el-Ezdi Ebû Raja' el-Mısri, Iclî ve Zehebî'nin naklettiğine göre sika bir ravidir. İbn Hacer ise sika, fakih bir ravi ancak irsal yaptığını söylemiştir. Abdullah b. el-Haris b. Cez rivayet aldığı hocaları arasındadır. el-Leys b. Sa'd kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/267; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/102; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/381; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 11/318; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 600.

⁵⁵⁰ Abdullâh b. el-Hâris b. Cez' b. Abdillâh b. Ma'dî Kerb b. Amr b. Asm b. Amr b. Ureyc b. Amr b. Zübeyd ez-Zübeydi Ebû'l-Haris, sahabidir ve sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/392.

rivayeti, İbn Ebî Şeybe de aynı sened ve metinle nakletmiştir.⁵⁵¹ Bu sebeple İbn Ebî Âsım'ın naklettiği bu rivayetin sıhhat derecesi teyit edilmiştir.

Allah Rasûlü (sav) her konuda olduğu gibi kibleye ve mescitlere karşı nasıl davranılacağına dair her zaman örnek olmuştur. İbadet edilen yerler her türlü kirden ve necasetten titizlikle temiz tutulmalıdır. Allah Rasûlü (sav) Müslümanların bunları benimsemesi için öncelikle kendisi mescidlerin temiz tutulması yönünde gerekli işleri yapmıştır. Mescidlerin temiz tutulması hususunda İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği rivayet şu şekildedir:

أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْهَاشِمِيِّ قَالَ: «أَوَّلُ مَا خُلِقَتِ الْمَسَاجِدُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى بِالْقِبْلَةِ نُخَامَةً فَحَكَّهَا، ثُمَّ أَمَرَ بِالْخُلُوقِ فَلَطَّخَ بِهِ مَكَانَهَا، فَخَلَقَ النَّاسُ الْمَسَاجِدَ»⁵⁵²

Ebû Muaviye (v. 194/810)⁵⁵³- Âsım (v. 142/760)⁵⁵⁴- Abbas b. Abdullah el-Haşimi (v. ?)⁵⁵⁵ şöyle nakletmiştir: “Mescitlere karşı saygı gösterilmesi konusunda ilk uygulanan şeylerden biri, Rasûlullah'ın (sav) kible tarafında bir tükürük görmesi ve onu kazımasıydı. Sonra halûk (güzel kokulu bir karışım) getirilmesini emretti ve onunla o yer silindi. Bunun üzerine insanlar da mescitleri güzel kokulandırmaya başladılar.”

Rivayetin senedindeki raviler, sadûk bir ravi olan Abbas b. Ubeydullah el-Haşimi hariç, sikadır. Aralarında hoca-talebe ilişkisi açısından bir kopukluk tespit edilmemiştir. Bu sebeple rivayet muttasıldır ve hasen derecesindedir. Bu rivayet

⁵⁵¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/250.

⁵⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/268.

⁵⁵³ Ebû Muaviye. Bu ravi için bk. 425. Dipnot. Âsım b. Süleyman'dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/246; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 25/123.

⁵⁵⁴ Âsım b. Süleyman b. el-Ahvel Ebû Abdurrahman el-Basri, İbn Ebî Hatim'e göre salihu'l-hadistir. Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Abbas b. Abdullah el-Haşimi'den rivayet almıştır. Ebû Muaviye kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/343; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 13/485; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/519; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 5/42; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 284.

⁵⁵⁵ Abbas b. Ubeydullah b. Abbas b. Abdulmuttalib el-Kuraşsi el-Haşimi, İbn Hacer'e göre sadûk, Zehebî'ye göre ise sika bir ravidir. Âsım b. Süleyman kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/211; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 14/230; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/535; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 5/123; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 293.

Sahîhayn'da⁵⁵⁶ da bulunmaktadır. Dolayısıyla rivayet, Sahîhayn rivayetlerinin teyidi ile sahih li-gayrihi derecesine yükselmiştir.

Sahih-i Buhârî'de geçen konu ile ilgili rivayette Abdullah b. Ömer (r.a) şöyle nakletmiştir: Allah Rasûlü (sav) namaz kılarken mescidin kıblesinde bir tükürük gördü ve onu eliyle kazıdı. Sonra öfkelenerek şöyle buyurdu: “*Sizden biri namaz kıldığı zaman, yüzünü döndüğü tarafa tükürmesin. Çünkü Allah, namaz kılarken yöneldiği taraftadır.*”⁵⁵⁷

Sahih-i Müslim'de ise Allah Rasûlü'nün şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*İnsan namaza durduğu zaman Rabbine yönelmiş olur. Rabbi ise ona lütfu ile kendisiyle kible arasındadır. O halde hiçbiriniz kibleye karşı tükürmesin. Mecbur kalınca sol tarafına veya ayağının altına tükürsün*” Sonra cübbesinin bir ucunu tuttu, içine tükürüp kumaşı katladı “*veya böyle yapsın.*” Sonra: “*Bana amber getirin*” dedi.⁵⁵⁸

İmam Nevevî “sol tarafına veya ayağının altına tükürsün” ifadesini mescid dışındaki durumlarda geçerli olacağı şeklinde yorumlamıştır. Mescidde namaz kılan kimsenin ihtiyaç halinde sadece elbisesine tükürmesi mümkündür. Kadı İyaz bu hususta mescide tükürmenin toprağa gömdüğü sürece yanlış olmadığını söylemiştir. Mescidin kumuna, taşına veya çakılına gömmede bir sakınca bulunmamaktadır.⁵⁵⁹ Eğer böyle bir imkân yoksa mescidin zemininde hasır vs. gibi bir malzeme kaplıysa mutlaka dışarı çıkılmalıdır. Böyle bir durumda mescide duyulması gereken saygıdan ötürü mescide tükürmek caiz değildir.⁵⁶⁰

Hız. Peygamber'in (sav) mescidin kıblesinde bir tükürük görmesi ve onu kazıması, tükürük ve diğer pisliklerin mescitten temizlenmesinin gerekliliğini

⁵⁵⁶ Buhârî, “Salât”, 34-36; Muslim, “Mesâcid”, 13.

⁵⁵⁷ Buhârî, “Salât”, 34-36.

⁵⁵⁸ Muslim, “Mesâcid”, 13.

⁵⁵⁹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Muslim* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392/1972), 5/39.

⁵⁶⁰ Ebû Abdullâh Moğultây b. Kilic el-Bekcerî Moğultây, *Şerhu Suneni İbn Mâce - el-İ'lâm bi Sunnetihi Aleyhi's-Selâm*, thk. Kâmil Avîda (Mısır: Dâr'u İbn Abbâs, 1419/1999), 5/517-518.

gösterir.⁵⁶¹ Temizlemek için de amber istemesi mescidlerde güzel kokuların kullanılmasının caiz olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶²

2.1.2.9. İlk Zekât

İslâm'ın beş şartından biri olan zekât hakkında ne zaman farz olduğuna dair alimler arasında ihtilaf vardır. Hicretin iki, beş veya dokuzuncu yılında farz kılındığı tartışma konusu olsa da kabul edilen görüşe göre zekât hicretin ikinci yılında farz olmuştur.⁵⁶³ Bu ihtilafın sebeplerinden biri Hz. Peygamber'in (sav) hicretin dokuzuncu yılında zekât memurlarını görevlendirmesidir ki bu devlet eliyle yapılan ilk zekât toplama faaliyetidir.⁵⁶⁴ Rasûlullah (sav), Adî b. Hâtim'i Esed kabilesinin zekatlarını toplamakla görevlendirmiştir.⁵⁶⁵

İbn Ebî Âsım, zekât ile ilgili şöyle bir rivayet aktarmıştır:

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، ثنا عَفَّانُ، ثنا أَبُو عَوَّانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: أَتَيْتُ عُمَرَ فِي نَاسٍ مِنْ قَوْمِي فَقَالَ لِي: «إِنَّ أَوَّلَ صَدَقَةٍ بَيَّضَتْ وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَجْهَ أَصْحَابِهِ صَدَقَةُ طَيِّبٍ جُنْتُ بِهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، فَذَكَرَهُ⁵⁶⁶

el-Hasan b. Ali (v. 242/857)⁵⁶⁷- Afvan (v. 220/835)⁵⁶⁸- Ebû Avâne (v. 176/793)⁵⁶⁹- Muğire (v. 136/754)⁵⁷⁰- Âmir (v. 102/721)⁵⁷¹- Adî b. Hâtim (v.

⁵⁶¹ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Muslim*, 5/39.

⁵⁶² Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Muslim*, 18/137.

⁵⁶³ Mehmet Erkal, “Zekât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197.

⁵⁶⁴ Adil Yavuz, *Hadislerde Mekkilik ve Medenilik* (Ankara: Atlas Yayınları, 2022), 170.

⁵⁶⁵ Adem Apak, “Tay (Benî Tay)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/187.

⁵⁶⁶ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 72. Nakledilen bu hadiste geçen “بَيَّضَتْ وَجْهَهُ” ifadesi, sevinç ve mutluluğun göstergesidir. Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idil-Muslim*, 7/561; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Muslim*, 16/77.

⁵⁶⁷ el-Hasan b. Ali. Bu ravi için bk. 203. Dipnot. Afvan b. Müslim'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/19; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 6/259.

⁵⁶⁸ Afvan b. Müslim. Bu ravi için bk. 444. Dipnot. el-Vaddah b. Abdullah'tan rivayet almıştır. el-Hasan b. Ali, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/30; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 20/160.

⁵⁶⁹ el-Vaddah b. Abdullah el-Yeşkuri Ebû Avane el-Vasiti el-Bezzar, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre yazdıkları sahihtir, eğer ezberinden hadis rivayet ederse çok hata yapardı. Ancak doğru sözlü ve güvenilirdir. Hammad b. Seleme'den daha hafızdır. Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir ve sika olduğunu söylemiştir. İclî, İbn Hacer, Zehebî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Muğire b. Muksim'den rivayet almıştır. Afvan b. Müslim kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/40; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 30/441; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 2/349; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 11/116; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzib*, 580.

68/688)⁵⁷² şöyle nakletmiştir: “Kendi kavmimden bir grupla Hz. Ömer’in yanına geldim. Bana dedi ki: “Şüphesiz Rasûlullah’ın (sav) ve ashâbının yüzünü güldüren ilk sadaka (zekât), senin Rasûlullah’a (sav) getirdiğin Tay kabilesinin sadakasıdır (zekât).”

Rivayetin senedine bakıldığında raviler arasında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk yoktur. Seneddeki raviler sikadır. Bu rivayet muttasıldır ve isnadı sahih derecesindedir. Bu rivayet aynı zamanda Sahih-i Müslim’de de geçmektedir.⁵⁷³ Bu rivayete benzer bir rivayeti İbn Ebî Şeybe de nakletmiştir.⁵⁷⁴ Üç yerde de nakledilen bu rivayetler lafızları açısından büyük benzerlik göstermektedir. İbn Ebî Âsım ve İbn Ebî Şeybe’nin naklettiği rivayetlerdeki sened zinciri aynıdır. Sahih-i Buhârî’de de yalnızca sondan iki ravi farklılık göstermektedir.

Hicret’in dokuzuncu yılında Hz. Peygamber’e (sav) gelen heyetlerin arasında Benî Uzre de bulunmaktaydı. Hz. Peygamber (sav) ile görüşüp İslâm hakkında bilgi aldıktan sonra Müslüman olup kendilerine verilen hediyelerle evlerine geri dönmüşlerdi. Verilen bu hediyeler arasında Hz. Peygamber’in (sav), Benî Uzre’nin reisi Cemre b. Nu‘mân’a Vâdilkurâ’dan verdiği bir iktâ toprağı da vardır.⁵⁷⁵ Cemre b. Nu‘mân ise Hicaz halkından kabilesinin zekâtını, Hz. Peygamber’e (sav) ilk getiren kişi olmuştur.⁵⁷⁶ Bu zekât hakkında Ebû Arûbe şöyle bir rivayet nakletmiştir:

⁵⁷⁰ el-Muğire b. Muksim ed-Dabiy Ebû Haşim el-Kûfi, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre sika bir ravidir. Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tedlis yaptığını söylemiştir. Nesâî, Iclî ve İbn Hacer sika bir ravi olduğunu ancak tedlis yaptığını aktarmıştır. Âmir b. Şürâhil, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ebû Avane kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/228; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 28/397; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/288; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 10/269; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 543.

⁵⁷¹ Âmir b. Şürâhil eş-Şa‘bî. Bu ravi için bk. 402. Dipnot. Adî b. Hâtim’den rivayet almıştır. Muğire, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 5/123; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 14/28.

⁵⁷² Ebû Tarîf Adî b. Hâtim b. Abdillâh et-Tâî, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 19/524. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

⁵⁷³ Bk. Muslim, “Fazâiliu’s-sahabe”, 196.

⁵⁷⁴ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannefi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/261.

⁵⁷⁵ Mehmet Ali Kapar, “Hz. Muhammed Döneminde İktâ Uygulamaları”, *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-* 22 (2019), 298.

⁵⁷⁶ Adnan Demircan, “Uzre (Benî Uzre)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/259.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْدَانَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُفْرِيُّ حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: «كَانَ أَوَّلَ حَيٍّ آدَوَا الصَّدَقَةَ مِنْ قَبْلِ أَنْفُسِهِمْ طَائِعِينَ بَنُو عَدْرَةَ بْنِ سَعْدِ بْنِ قِضَاعَةَ»⁵⁷⁷

Muhammed b. Ma'dan (v. 260/874)⁵⁷⁸- Ebû Abdurrahman el-Mukri' (v. 213/829)⁵⁷⁹- el-Mes'ûdî (v. 160/777)⁵⁸⁰- el-Kasım b. Abdurrahman (v. 116/734)⁵⁸¹ şöyle nakletmiştir: “Gönüllü olarak zekatını getiren ilk kişi Kudâa Kolundan Beni Uzre'dir.”

Senedde bulunan raviler sikadır ve hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. el-Mes'ûdî, vefat etmeden önceki yıllarda hafıza zayıflığı yaşamıştır. Bu sebeple rivayetlerinde ihtiyatlı olmakta fayda vardır. Ancak Yahya b. Main el-Mes'ûdî'nin el-Kasım b. Abdurrahman b. Abdullah'tan aldığı rivayetlerin sahih olduğunu söylemesi sebebiyle bu rivayetin senedi muttasıl ve isnadı sahihtir. Bu rivayetin bir benzerini İbn Ebî Şeybe de nakletmiş ve Benî Uzre'nin getirdiği zekât ile ilgili bilgiyi naklettiği diğer Evâil bilgilerinin arasında vermiştir.⁵⁸²

2.1.2.10. İlk Kumandan Tayini

Medine döneminde ticaret yolunu kontrol etmek, güvenliği sağlamak ve istihbarat toplamak gibi sebeplerle seriyyeler gönderilmiştir. Hicretin ikinci yılında keşif yapmak ve bilgi toplamak amacıyla gönderilen seriyyelerden birisi de Hz. Peygamber'in (sav) emriyle Abdullah b. Cahş'ın kumandan olduğu Batn-ı Nahle

⁵⁷⁷ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 105.

⁵⁷⁸ Muhammed b. Ma'dan. Bu ravi için bk. 353. Dipnot. Ebû Abdurrahman el-Mukri'den rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/482.

⁵⁷⁹ Ebû Abdurrahman el-Mukri'. Bu ravi için bk. 354. Dipnot. el-Mes'ûdî'den rivayet almıştır. Muhammed b. Ma'dan, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/201; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/318.

⁵⁸⁰ el-Mes'ûdî. Bu ravi için bk. 355. Dipnot. el-Kasım b. Abdurrahman'dan rivayet almıştır. Ebû Abdurrahman el-Mukri', kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/250; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 17/219.

⁵⁸¹ el-Kasım b. Abdurrahman. Bu ravi için bk. 356. Dipnot. el-Mes'ûdî, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/112; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/379.

⁵⁸² Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/251.

Seriyyesi'dir. Bu seriyyede ilk defa müslümanlar tarafından bir düşman öldürülmüş ve esir alıp ganimet ele geçirilmiştir.⁵⁸³

İbn Ebî Şeybe ilk kumandan Abdullah b. Caḥş ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ، وَكَانَ أَوَّلَ أَمِيرٍ أُمَرَ فِي الْإِسْلَامِ،⁵⁸⁴

Ebû Üsame (v. 201/817)⁵⁸⁵- Mücâlid (v. 144/762)⁵⁸⁶- Ziyad b. İlâka (135/753)⁵⁸⁷- Sa'd (55/675)⁵⁸⁸ şöyle nakletmiştir: “Allah Rasûlü (sav), Abdullah b. Caḥş'ı kumandan olarak atadı ve o, İslâm'da atanan ilk kumandan oldu.”

Bu rivayetin isnadı zayıftır çünkü Ziyad b. İlâka b. Malik es-Sa'lebi, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayet dinlememiştir. Ayrıca senedde zayıf bir hadis ravisi olan Mücâlid b. Said b. Bestam el-Hemedani de yer almaktadır. İbn Ebî Âsım da aynı rivayeti *el-Evâil* adlı eserinde aktarmıştır.⁵⁸⁹

2.1.2.11. Bedir Gazvesi'ndeki İlkler

Mekkeli müşrikler tarafından uygulanan baskı ve zulüm sebebiyle Medine'ye hicret eden Müslümanlar orada da rahat bırakılmamış ve müşrikler, Müslümanların mallarına el koymuştur. Müslümanlar da müşriklerin Suriye'den gelen ticaret

⁵⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 2/10-11; Mustafa Fayda, “Batn-ı Nahle Seriyyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/202-203; İsmail Lütfi Çakan, “Abdullah b. Caḥş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/89-90.

⁵⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/268.

⁵⁸⁵ Hammad b. Ebû Üsame. Bu ravi için bk. 242. Dipnot. Mücâlid b. Said b. Bestam, rivayet aldığı hocalarındandır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/217.

⁵⁸⁶ Mücâlid b. Said b. Bestam Ebû Amr el-Kufî el-Hemedani, İbn Ebi Hatim'e göre rivayetleri hüccet değildir. Ahmed b. Hanbel, İbn Hacer, Zehebi ve Yahya b. Main zayıf bir ravi olduğunu nakletmiştir. eş-Şa'bî rivayet aldığı hocaları arasındadır. Süfyan b. Uyeyne kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/200; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 27/219; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/239; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 10/39; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 109.

⁵⁸⁷ Ziyad b. İlâka b. Malik es-Sa'lebi Ebû Malik el-Kûfî, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Nesâî, Iclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayet almıştır. Mücâlid kendisinden rivayet alan öğrencilerindendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/540; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 9/498; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/412; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/380; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 220.

⁵⁸⁸ Sa'd b. Ebî Vakkas. Bu ravi için bk. 364. Dipnot. Ziyad b. İlâka, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10/309.

⁵⁸⁹ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 91.

kervanını ele geçirmek için yola çıkmışlar ama bunun haberini alan kervanın başındaki Ebû Süfyan, büyük bir ordu ile daha Mekke'ye ulaşamayan Müslümanların karşısına çıkmıştır. Muharebe meydana gelmeden önce Allah Teâlâ'nın "*Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam basturmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu*"⁵⁹⁰ buyurduğu gibi o gün şiddetli bir yağmur yağması sebebiyle iki taraf da hareket edememiştir. Bu yağmurdan sonra ise müslümanlara sakinlik verici, dinlendirici bir uyku hâli gelmiştir.⁵⁹¹ Yağmurdan dört-beş gün sonra ise sayıca daha çok askere ve güce sahip olan müşrik ordusu, müslümanlar tarafından hezimete uğratılmıştır. Bu savaşta Ebû Cehil başta olmak üzere birçok müşrik öldürülmüştür. Müslümanlardan ise daha küçük bir çocuk olan Harise b. Süraka, kendisine atılan bir okla Bedir'de şehit olan ilk kişi olmuştur.⁵⁹²

İbn Ebî Âsım, Hz. Peygamber (sav) ile Mekkeli müşrikler arasındaki ilk savaş olan Bedir gazvesi hakkında şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا دُحَيْمٌ، ثنا الوليدُ بنُ مُسَلِّمٍ، عَنِ ابْنِ لَهَيْعَةَ، عَنِ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «لَمَّا اتَّفَقْنَا يَوْمَ بَدْرٍ سَقَطَ عَلَيْنَا النُّعَاسُ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ اسْتَقَالَ مِنَ السُّكْنَةِ وَالنَّعْسَةِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»⁵⁹³

Duhaym (v. 245/860)⁵⁹⁴- Velid b. Müslim (v. 194/810)⁵⁹⁵- İbn Lehîa (v. 174/791)⁵⁹⁶- Ebû'l-Esved (v. 131/749)⁵⁹⁷- Urve b. Zübeyr (v. 94/713)⁵⁹⁸- Zübeyr b.

⁵⁹⁰ Enfal Suresi, 8/11.

⁵⁹¹ Ebû Muhammed Mahmûd b Ahmed Bedru'd-dîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî, 1431), 17/79; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1323), 6/244; Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/326.

⁵⁹² İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 97; Ali Toksarı, "Hârise b. Sürekâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/202-203; Ebû Süleymân Hamd b Muhammed Hattabî, *A'lâmu'l-hadis*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Adurrahmân (Mekke: Cami'atu Ümmü'l-Kurâ (Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî), 1988), 2/1362.

⁵⁹³ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 97.

⁵⁹⁴ Abdurrahman b. İbrahim b. Amr b. Meymun el-Kuraşi Ebû Said ed-Dimeşki (Duhaym), Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre zamamında Dimeşk'ta onun gibisi yoktur. Sika bir ravidir ve rivayetleri hüccettir. İbn Ebî Hatim, Nesâî, İclî ve İbn Hacer'e göre sika bir ravidir. Velid b. Müslim'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/211; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/495; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/619; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 6/131; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 335.

Avvam el-Esedî (v. 36/657)⁵⁹⁹ şöyle nakletmiştir: “Bedir günü karşılaştığımızda üzerimize bir uyku hali çöktü. Bu sakinlik ve uykudan ilk uyanan ise Allah’ın Rasûlü (sav) oldu.”

Bu rivayetin senedinde bulunan raviler zayıf bir ravi olan Abdullah b. Lehîa el-Hadramî hariç sîkadır. Senedde zayıf bir ravinin bulunması sebebiyle bu rivayet zayıftır. Bu konu ile ilgili rivayetler Sahîhayn’da⁶⁰⁰ da yer almaktadır. Ancak Allah’ın Rasûlü’nün (sav) uykudan uyanması gibi bir ifade bulunmamaktadır. Sadece Bedir günü Ebû Talha’nın uyuklaması sebebiyle elinden kılıcının birçok kere düştüğü nakledilmiştir. Dolayısıyla İbn Ebî Âsım’ın naklettiği bu rivayet, Sahîhayn’daki rivayetlerle hasen li-gayrihi seviyesine yükselmiştir.

2.1.2.12. Uhud Gazvesi’nde Uygulanan İlk Taktik ve Hz. Peygamber’i (sav) İlk Gören Kişi

Bedir Gazvesi’nde yenilgiye uğrayan müşrikler, Yahudiler ile el altından iş birliği yaparak Müslümanlara savaş açmak üzere hazırladıkları büyük bir ordu ile Uhud dağına geldiler. Allah Rasûlü ile istişare edip savunma kararını alan Müslüman ordusu ise müşriklerin karışışına çıkarak yüzleri Medine’ye bakacak şekilde Uhud dağının önünde durdular. Arkadan saldırıyı önlemek için de Abdullah b. Cübeyr

⁵⁹⁵ Velid b. Müslim. Bu ravi için bk. 410. Dipnot. Abdullah b. Lehîa’dan rivayet almıştır. Duhaym, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9/16; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 31/86.

⁵⁹⁶ Abdullah b. Lehîa b. Akabe b. el-Hadramî, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre zayıf bir ravidir. Rivayetleri yazılır ancak itibar edilmez. İbn Hacer sadûk bir ravi olduğunu ve kitapları yandıktan sonra rivayetlerini karıştırdığını nakletmiştir. Ebû’l-Esved’den rivayet almıştır. İbn Lehîa kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/145; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 15/487; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/590; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 5/373; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 319.

⁵⁹⁷ Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel el-Esved, İbn Ebî Hâtim’in naklettiğine göre sika bir ravidir. Nesâî, İclî ve İbn Hacer’e göre sika bir ravidir. Urbe b. Zübeyr’den rivayet almıştır. İbn Lehîa, kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/321; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 25/645; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/194; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 9/307; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 493.

⁵⁹⁸ Urve b. Zübeyr. Bu ravi için bk. 170. Dipnot. Zübeyr b. Avvam el-Esedî’den rivayet almıştır. Ebû’l-Esvedî kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 20/11.

⁵⁹⁹ Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî el-Esedî, sahabidir ve sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 9/319.

⁶⁰⁰ Bk. Buhârî, “Megâzî”, 21; “Tefsîru’l-Kur’ân”, 3/11; Muslim, “Cihâd”, 136.

kumandasında Ayneyn geçidine okçular yerleştirildi. Uygulanan bu taktik müşrik ordusuna büyük bir zâfiyet verdi ve Müslümanlar üstünlük sağladı.⁶⁰¹

İbn Ebî Şeybe'nin Uhud gazvesinde uygulanan taktik ile ilgili naklettiği rivayet şu şekildedir:

جَرِيرٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: "مَكَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ بِالْمُشْرِكِينَ فَكَانَ ذَلِكَ أَوَّلَ مَكْرٍ فِيهِ"⁶⁰²

Cerir (v. 188/804)⁶⁰³ - Atâ' b. es-Sâib (v. 136/754)⁶⁰⁴ - eş-Şa'bi (v. 102/728)⁶⁰⁵ şöyle nakletmiştir: "Allah Rasûlü (sav), Uhud günü müşriklere karşı bir taktik uyguladı ve bu, savaşta uygulanan ilk taktikti."

Rivayetin senedinde bulunan sadûk ve hasenü'l-hadis olan Ata b. es-Saib es-Sekafi dışındaki raviler sikadır. Raviler arasında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk da bulunmamaktadır. Bu sebeple muttasıl ve hasen bir rivayettir.

Okçular savaşta galip geldiklerini düşünüp Uhud tepesini terk ettikten sonra Halid b. Velid komutasındaki bir birlik bunu fırsat bilerek Müslümanlara arkadan saldırmış ve Hz. Peygamber'in (sav) yaralanmasına bile yol açacak büyük bir karışıklığa sebep olmuştur.⁶⁰⁶ Bu esnada Hz. Peygamber'in (sav) vefat ettiği yönünde bir yalan haber yayılmıştır. Zaten panik halinde olan Müslümanlar büyük bir üzüntüye kapılarak ne yapacaklarını bilmez hale geldiklerinden savaşı bırakmayı

⁶⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 2/36-41.

⁶⁰² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/259.

⁶⁰³ Cerir b. Abduhamîd b. Kurt ez-Zabiy Ebû Abdullah er-Râzî el-Kâdî, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sika ve sadûk bir ravi olup rivayetleri hüccettir. Ebû Dâvûd'a göre şii görüşünü benimseme konusunda aşırılağa kaçmıştır. Ahmed b. Hanbel ise zeki olmadığını ve farklı iki ravinin rivayetlerini karıştırıp ancak başka bir ravi uyardığında düzeltildiğini söylemiştir. Nesâî ve İclî'ye göre sika bir ravidir. İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir ancak vefat etmeden önce ihtilat yaşamıştır. Atâ' b. es-Sâib'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/505; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 4/540; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/191; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 2/75; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 139.

⁶⁰⁴ Atâ' b. es-Sâib. Bu ravi için bk. 438. Dipnot. Âmir b. Şürâhil eş-Şa'bi'den rivayet almıştır. Cerir b. Abduhamîd, ondan rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/332; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 20/86.

⁶⁰⁵ Âmir b. Şürâhil eş-Şa'bi. Bu ravi için bk. 402. Dipnot. Atâ' b. es-Sâib, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/123; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 14/28.

⁶⁰⁶ Hz. Peygamber'in (sav) yaralanması ile ilgili rivayet için bk. Buhârî, "Cihâd", 85.

hatta teslim olmayı düşünmüşlerdir.⁶⁰⁷ Ashab, Hz. Peygamber'i (sav) buluncaya kadar onu aramayı bırakmamıştır. İbn Ebî Âsım Hz. Peygamber'in (sav) bulunması ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَيْبَةَ، ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَحْيَى بْنِ هَانِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، وَعَاصِمِ بْنِ عَمْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: «أَنَا أَوَّلُ مَنْ عَرَفَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَيْنَيْهِ مِنْ تَحْتِ الْمِعْفَرِ»⁶⁰⁸

Abdullah b. Şebib (v. ?)⁶⁰⁹- İbrahim b. Yahya b. Hâni' (v. ?)⁶¹⁰- (Babası) Yahya b. Hâni' (v. ?)⁶¹¹- İbn İshak (v. 150/767)⁶¹²- İbn Şihab (v. 124/742)⁶¹³- Âsım b. Ömer (v. 126/744)⁶¹⁴- Abdullah b. Ka'b b. Malik (v. 97/716)⁶¹⁵- Ka'b b. Malik (v.

⁶⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 2/42.

⁶⁰⁸ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 71.

⁶⁰⁹ Abdullah b. Şebib b. Halid el-Absî el-Basrî Ebû Said, İbn Hibban'ın naklettiğine göre rivayetleri karıştıran, başka ravilerin rivayetlerini kendisininmiş gibi gösteren ve güvenilir ravilere muhalefet eden bir ravidir. Yanlış ezberleyip teferrüd ettiği rivayetler bulunmaktadır. Fadlak er-Râzî, onun boynunun vurulmasının gerektiğini söyleyerek zayıf bir ravi olup rivayetlerinin terk edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. İbrahim b. Yahya b. Hâni'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/83; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn li İbn Hibbân*, 2/11; İbn Adî, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/430.

⁶¹⁰ İbrahim b. Yahya b. Muhammed b. İbad b. Hêni' eş-Şeceri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre zaifü'l-hadis bir ravidir. İbn Hacer leyyinü'l-hadis olduğunu nakletmiştir. Makbûl bir ravidir. Babası Yahya b. İbas eş-Şeceri'den rivayet almıştır. Abdullah b. Şebib kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/147; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 2/230; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/176; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzib*, 95.

⁶¹¹ Yahya b. Muhammed b. İbad b. Hâni', İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre zaifü'l-hadistir. İbn Hacer, zayıf bir ravi olduğunu ve âmâ olduğu için rivayetleri telkinle almıştır. Ebî İshak'tan rivayet almıştır. Oğlu İbrahim b. Yahya b. Hêni' kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/185; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 31/520; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/375; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 11/273; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzib*, 596.

⁶¹² Bu ravi için bk. 163. Dipnot. İbn Şihân ez-Zührî'den rivayet almıştır. Yahya b. 'İbâd eş-Şeceri, kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/191; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/405.

⁶¹³ İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. Âsım b. Ömer'den rivayet almıştır. İbn İshak, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/71; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/419.

⁶¹⁴ Âsım b. Ömer b. Katade b. en-Niâm b. Zeyd b. Âmir b. Sevvad b. Ka'b, İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir ve megâzî konusunda alimdir. Nesâî ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Abdullah b. Ka'b b. Malik'ten rivayet almıştır. Yahya b. Muhammed b. Hâni' kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/346; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 13/528; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/520; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 5/53; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzib*, 286.

⁶¹⁵ Abdullah b. Ka'b b. Malik. Bu ravi için bk. 421. Dipnot. Ka'b b. Malik'ten rivayet almıştır. Âsım b. Ömer, ondan rivayet alanlar arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/142; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 15/473.

50/670)⁶¹⁶ şöyle nakletmiştir: “Ben, Rasûlullah’ı (sav) miğferinin altından gözlerinden tanıyan ilk kişiyim.”

Abdullah b. Şebib’in metrukü’l-hadis bir ravi olması sebebiyle bu rivayet şiddetli derecede zayıftır. Bu rivayeti başka bir Evâil müellifi de nakletmemiştir.

Hız. Peygamber’in (sav) yakınında olup savaşta direnen sahabilerden biri olan Ka’b b. Malik ise miğferinin altından Hız. Peygamber’in (sav) gözlerini tanımış ve yüksek sesle yaşadığını ümitsizliğe düşen ashâba bildirmeye çalışmıştır. Müslümanların üstünlüklerini kaybetmesi neticesinde savaşta birçok müslüman şehit oldu ve ağır kayıplar yaşanmıştır. Müşrikler de kesin bir zafere ulaşamayıp Bedir’in intikamını almak ve Müslümanları ortadan kaldırmak gibi amaçlarını gerçekleştirememişlerdir.⁶¹⁷

2.1.2.13. Mirasa Hukukuna Dair İlkler

Mekke devrinde miras konusunda İslâmi hükümler yoktu, Arap adetleri uygulanmaktaydı. Medine’ye hicretle kurulan ensar-muhacir kardeşliği ilk zamanlar miras sebebi sayılmaktaydı. Daha sonrasında nazil olan “*Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir.*”⁶¹⁸ ayeti, Hız. Peygamber’in (sav) tatbikatı ve sahabe içtihatlarıyla İslâm miras hukuku ana hatlarıyla Medine döneminde uygulanmaya başladı.⁶¹⁹

İslâm hukukunda çocuklar, anne, baba ve eş her zaman mirasçıdır. Bunların yokluğunda torun, kardeş, dede, nine gibi akrabalar mirasçı olabilir. Anne olmadığında nine onun yerini alır. Kur’an’da Nisa Suresi’nin 11. 12. Ve 176.

⁶¹⁶ Ka’b b. Malik. Bu ravi için bk. 422. Dipnot. Abdullah b. Ka’b b. Malik, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 24/193.

⁶¹⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, 2/46-49. Konu ile ilgili rivayet için bk. Buhârî, “Cihâd”, 161.

⁶¹⁸ Enfâl, 8/75.

⁶¹⁹ Yavuz, *Hadislerde Mekkilik ve Medenilik*, 171.

ayetlerinde mirasçılarının payları açıkça belirtilmişken, dede ve ninenin payları sünnetle belirlenmiştir. Dolayısıyla ninenin mirasçılığı sünnete dayanmaktadır.⁶²⁰

Nineye miras kalacağına dair açık bir ayet olmamasına rağmen, Hz. Peygamber'in (sav) uygulaması, sahabenin ve İslâm hukukçularının ittifak etmesiyle hükmü kesinleşmiştir. Bu konudaki rivayetlerden biri şöyledir: Kabîsa b. Zueyb'den nakledilen bir rivayete göre bir gün bir nine Hz. Ebû Bekir'e gelerek, ölen torunlarından kalan mirastan hakkı olduğunu ve Kur'an'da da bununla ilgili bilgi olduğunu söylemiştir. Hz. Ebû Bekir, Kur'an'da ninenin miras payına dair bir hüküm görmediğini ve Hz. Peygamber'in (sav) de bu konuda bir pay verdiğini duymadığını belirtip konuyu araştıracağını söylemiştir. Yaptığı araştırmada Muğîre b. Şu'be, Hz. Peygamber'in (sav) nineye altıda bir miras verdiğine şahitlik etmiş ve Hz. Ebû Bekir'in, isteği ile Muhammed b. Mesleme'ye de doğrulatmasının ardından, nineye altıda bir miras payı verilmesine hükmetmiştir.⁶²¹ İbn Ebî Şeybe, nineye verilmesi gereken miras ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ: "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَطْعَمَ جَدَّةَ مَعَ ابْنِهَا السُّدْسَ، وَكَانَتْ أَوْلَ جَدَّةٍ وَرَثَتْ فِي الْإِسْلَامِ"⁶²²

Vekî' (v. 196/812)⁶²³- Eş'as (v. 136/754)⁶²⁴- İbn Sirin (v. 110/729)⁶²⁵ şöyle rivayet etmiştir: "Peygamber Efendimiz (sav), bir nineye oğluyla birlikte altıda bir miras payı verdi. Bu, İslâm'da mirasçı olan ilk ninedir."

⁶²⁰ Alparslan Alkış, "İslâm Hukukunda Miras Hisselerin Şer'i Dayanakları", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 342.

⁶²¹ Alkış, "İslâm Hukukunda Miras Hisselerin Şer'i Dayanakları", 356. Konu ile ilgili rivayetler için bk. Tirmizî, "Ferâiz", 10; İbn Mâce, "Ferâiz", 3, 4; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 5.

⁶²² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/250.

⁶²³ Vekî' b. el-Cerrah. Bu ravi için bk. 224. Dipnot. Eş'as'tan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/37; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/462.

⁶²⁴ Eş'as b. Sevvar el-Kindî en-Neccar el-Kûfî el-Efrak, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre zayıf bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbn Hacer de bu görüştedir. İclî, bir yerde zayıf, hadisleri yazılmaz derken başka bir yerde "lâbe'se bihi" demiştir. İbn Sirin'den rivayet almıştır. Süfyan es-Sevri kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/271; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 3/264; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/253; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/352; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 113.

⁶²⁵ Muhammed b. Sirin el-Ensârî Ebû Bekir b. Ebû Umre el-Basri, Ahmed b. Hanbel'in naklettiğine göre sika ravilerdendir. İbn Hacer, sika, güvenilir, âbid ve itibarlı biridir. Rivayeti lafzî manasıyla değil de mana ile rivayeti caiz görmezdi. Yahya b. Main'in aktardığına göre sika bir ravidir. Hz. Âişe

Rivayetin senedinde zaîfü'l-hadis bir ravi olan Eş'as b. Sevvar hariç diğer raviler sikadır. Zayıf olan bu ravi sebebiyle rivayetin derecesi zayıf hükmündedir. Benzer bir rivayeti İbn Ebî Âsım da nakletmiştir.⁶²⁶ Rivayetteki lafızlar büyük oranda birbirine benzemektedir ancak senedi farklıdır.

Miras ile ilgili başka bir rivayette ise bir kişi, Hz. Peygamber'e gelerek kendisinde bir adamın mirası olduğunu ve bu mirası Ezd kabilesinden birine vermesi gerektiğini ancak kimseyi bulamadığını söylemiştir. Hz. Peygamber (sav) ona bir yıl boyunca o kabileden birini aramasını söyler. Adam arar fakat bulamaz. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) ona mirası ilk karşılaştığı Huzâa kabilesinden birine vermesini emreder. Adam arkasını dönüp giderken Hz. Peygamber (sav) onu tekrar çağırır ve kendisine “*Git ve onu Huzâa'nın en büyüğüne ver*” buyurmuştur.⁶²⁷ Söz konusu bu miras hakkında İbn Ebî Âsım şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ، ثنا عَبَادُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ أَحْمَرَ، عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: “انْطَلِقْ فَادْفَعْهُ إِلَى أَوْلَى خُرَاعِي تَلْفَأَهُ” فِي مِيرَاثِ رَجُلٍ مِنَ الْأَزْدِ وَلَمْ يُوجَدْ أَرْدِيٌّ،⁶²⁸

Ebû Bekir (v. 235/850)⁶²⁹- Abbad b. el-Avvam (v. 187/803)⁶³⁰- Ebû Bekir b. el-Cemelî (v. ?)⁶³¹- İbn Büreyde (v. 115/734)⁶³²- Babası (Büreyde b. el-Husayb) (v.

(r.a), İbn Abbas ve İkrime'den hadis işitmemiştir. Enes b. Malik'ten rivayet almıştır. Hişam b. Hassan kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 25/344; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/214; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 483.

⁶²⁶ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 78.

⁶²⁷ Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 8; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Hasen Abdulmunîm (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), c. 6/128.

⁶²⁸ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 101.

⁶²⁹ Ebû Bekir b. Ebî Şeybe. Bu ravi için bk. 318. Dipnot. Abbad b. el-Avvam'dan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 16/34.

⁶³⁰ Abbad b. el-Avvam b. Ömer b. Abdullah b. el-Münzir b. Mus'ab b. Cendel el-Kilabi Ebû Sehl el-Vâsiti, İbn Ebi Hatim, Ebû Dâvûd, Nesai, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Husayn b. Abdurrahman riaveyt aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/83; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 14/140; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/531; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 5/99; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 290.

⁶³¹ Cibril b. Ahmar Ebû Bekir el-Cemelî el-Kûfî, İbn Hacer'in naklettiğine göre sadûk ancak vehmeden bir ravidir. Nesâî, hakkında “leyse bi kaviyyin” demiştir. Yahya b. Main'e göre ise sikadır. İbn Büreyde rivayet aldığı hocaları arasındadır. Abbad b. el-Avvam kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/549; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 4/496; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/289; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 2/60; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 138.

⁶³² Abdullah b. Büreyde b. el-Husayb el-Eslemi Ebû Sehle el-Mervezi, Ahmed b. Hanbel'in naklettiğine göre Hüseyin b. Vâkîd'dan aldığı hadisler güvenilir kabul edilmektedir. İclî, Zehebî ve Yahya b. Main'in görüşüne göre bu ravi sikadır. İbn Hacer de sika olduğunu söylemiş ve Ahmed b.

63/683)⁶³³ şöyle rivayet etmiştir: Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurdu: “*Git ve onu karşılaştığın ilk Huzâî’ye ver.*” Bu olay, Ezd kabilesinden bir adamın mirasıyla ilgiliydi ve Ezd kabilesinden hiç kimse bulunamamıştı.

Rivayetin senedinde bulunan sadûk, hasenü’l-hadis bir ravi Ebû Bekir b. el-Cemelî dışındaki raviler sikadır ve aralarında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. Bu sebeple rivayet muttasıl ve hasen derecesindedir. Bu rivayet, diğer Evâil eserlerinde yer almamaktadır. Ebû Dâvud bu konu ile ilgili bir rivayet nakletmiş ve daha ayrıntılı bilgi vermiştir.⁶³⁴

Rivayette görüldüğü üzere Hz. Peygamber (sav) varisi bulunmayan bir mirasın akıbeti hakkında bir hüküm vermiştir. Yine Ezd kabilesinde yaşanan bir olayda mirasın varisi bulunamamış ve Hz. Peygamber (sav) mirasın Beytü’l-mâl’e konulmasını uygun görmüştür.⁶³⁵ Yukarıdaki rivayette ise Hz. Peygamber (sav) durumu şartlara göre değerlendirip maslahatı gözeterek özel bir çözüm üretmiştir.⁶³⁶

2.1.2.14. Muhâlea Yoluyla İlk Boşanma

Hul‘, İslâm hukukunda kadının ayrılmak için belli bir bedel ödeyip karşılığında da kocanın ayrılmayı kabul etmesiyle evliliğin sona ermesidir. Yapılan bu karşılıklı anlaşmaya ise muhâlea denmektedir.⁶³⁷

Abdullah’ın b. Übey’in kız kardeşi Cemîle bint Übey b. Selûl, İslâm’da kocasını boşayan ilk kadın olarak bilinmektedir. Sâbit b. Kays b. Şemmâs ile evli olan Cemîle, kocasıyla anlaşamayıp bu evliliği bitirmek istediğinde Hz. Peygamber’e (sav) gitti. Cemîle kocasından aldığı mehri geri vermeyi kabul edince Hz.

Hanbel’in bu raviyi zayıf gördüğüne dair kesin bir kanıt yoktur. Ancak irsal yapması sebebiyle eleştirilmiştir. Babası Amir b. el-Husayb rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ebû Bekir b. Ahmar kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 5/13; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 14/328; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/540; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 5/157; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, 275.

⁶³³ Ebû Abdillâh Büreyde b. el-Husayb b. Abdillâh el-Eslemî, sahabidir ve sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Bk. Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 4/53.

⁶³⁴ Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 8.

⁶³⁵ Tirmizî, “Ferâiz”, 14.

⁶³⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 5/373.

⁶³⁷ Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397.

Peygamber, (sav), Sâbit'e boşanmasını önermiştir.⁶³⁸ Bu şekilde muhâlea yaparak evliliklerine son vermişlerdir. Bu konuda Ebû Arûbe'nin aktardığı rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا الْأَزْهَرِيُّ بْنُ جَمِيلٍ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى الْفَضِيلِ عَنْ أَبِي حَرِيرٍ أَنَّهُ سَأَلَ عِكْرِمَةَ هَلْ كَانَ لِلْخُلَعِ أَصْلٌ؟ . قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: «إِنَّ أَوَّلَ خُلَعٍ كَانَ فِي الْإِسْلَامِ أَخْتُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي، أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا يَجْمَعُ رَأْسِي وَرَأْسَهُ شَيْءٌ أَبَدًا. وَرَفَعَتْ جَانِبَ الْخِباءِ فَرَأَيْتَ أَتَدَّهَمُ سُودًا، وَأَقْصَرَهُمْ قَامَةً، وَأَقْبَحَهُمْ وَجْهًا. قَالَ رَوْحُهَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أُعْطِيْتُهَا أَفْضَلَ مَالِي حَدِيقَةً لِي فَإِنْ رَدَّتْ عَلَيَّ حَدِيقَتِي. قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : رُدِّي عَلَيْهِ. قَالَتْ: إِنْ شَاءَ رَدَدْتُهَا.» قَالَ: فَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا⁶³⁹

el-Ezher b. Cemil (v. 251/865)⁶⁴⁰- Mu'temir (v. 187/803)⁶⁴¹- şöyle dedi: Fudayl'im (v. ?)⁶⁴²- Ebû Hariz'den (v. ?)⁶⁴³- rivayetine göre o, İkrime'ye (v. 104/723)⁶⁴⁴ hul'un aslının olup olmadığını sormuş. İkrime şöyle cevap verdi: İbn Abbas (v. 68/688)⁶⁴⁵ şöyle dedi: “İslâm'daki ilk hul', Abdullah b. Übey'in kız kardeşinin başına geldi. O, Rasûlullah'a (sav) geldi ve dedi ki: “Ey Allah'ın Rasûlü! Benim başım ve onun başı asla bir araya gelmeyecek.” Ve çadırın bir kenarını kaldırdı, ben de onların en siyah tenli olanını, en kısa boylu olanını ve en çirkin yüzlü

⁶³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/400.

⁶³⁹ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 94.

⁶⁴⁰ Ezher b. Cemil b. Cenah el-Haşimi, İbn Hacer'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir Nesâî ise hakkında “lâ be'se bih” demiş ve sika olduğunu nakletmiştir. El-Mu'temir'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/315; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 2/320; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/231; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/200; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 97.

⁶⁴¹ Mu'temir b. Süleyman. Bu ravi için bk. 507. Dipnot. Fudayl b. Meysera'dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/402.

⁶⁴² Fudayl b. Meysera el-Ezdi el-Ukayli Ebû Muaz el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre şeyh ve salihu'l-hadistir. Ahmed Hanbel, hakkında “leyse bihi be'sün ” demiştir. Nesâî ise “lâ be'se bihi” demiştir. İbn Hacer'e göre sadûk bir ravidir. Yahya b. Main, sika bir ravi olduğunu aktarmıştır. Ebû Hariz rivayet aldığı hocaları arasındadır. Mu'temi ise kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/75; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 23/310; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/152; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 8/300; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 448.

⁶⁴³ Abdullah b. el-Hüseyin el-Ezdi Ebû Hariz el-Basri, Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre zayıf bir ravidir ve rivayetleri bir şey ifade etmez. Ahmed b. Hanbel de hadislerinin münker olduğunu söylemiştir. Nesâî de bu görüştedir. İbn Ebî Hatim ise zayıf olmadığını ve hadislerine itibar edilebileceğini söylemiştir. İbn Hacer'e göre hata yapan sadûk bir ravidir. Yahya b. main bir yerde zayıf derken başka bir yerde sikadır demiştir. İkrime'den rivayet almıştır. Fudayl kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/34; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 14/420; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/545; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 5/187; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 300.

⁶⁴⁴ İkrime el-Kuraşî. Bu ravi için bk. 206. Dipnot. İbn Abbas'tan rivayet almıştır. Ebû Hariz, ondan rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/7; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 20/264.

⁶⁴⁵ İbn Abbas. Bu ravi için bk. 207. Dipnot. İkrime el-Kuraşî, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 15/154.

olanını gördüm.” Kocası dedi ki: “Ey Allah’ın Rasûlü! Ben ona en değerli malımı, bir bahçemi verdim. Eğer bahçemi bana geri verirse boşanmaya razıyım.” Nebi (sav) buyurdu ki: “*Ona bahçeyi geri ver.*” Kadın da şöyle dedi: “İsterse geri veririm.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) ikisinin nikahını sonlandırıp birbirinden ayırdı.

Senedde bulunan raviler sika veya sadûktur. Hasen olan bu rivayet Sahih-i Buhârî, Sünen-i İbn Mâce ve Sünen-i Nesâî’de nakledilen mütabi ve şahid rivayetlerle sahih li gayrihi derecesine çıkmıştır.⁶⁴⁶ Bu rivayetler farklı senedlerle ve benzer lafızlarla nakledilmiştir. Böyle bir rivayete diğer Evâil eserlerinde yer verilmemiştir.

Rivayette ismi geçen kadın, farklı kaynaklara göre Habîbe bint Sehl’dir.⁶⁴⁷ Başka bir görüşe göre Sâbit’in ikinci hanımıdır. Üçüncü bir ihtimalde ise Sâbit, iki hanımından da aynı şekilde boşanmıştır.⁶⁴⁸

Bu rivayet hul’un aslıdır ve fakihlerin çoğunluğu bu görüştedir. İmam Malik bu konuda şöyle demiştir: Alimler arasında ittifak edilen görüşe göre eğer koca kadına zarar vermezse, ona kötü davranmazsa ve kusur ondan kaynaklanmazsa ve kadın ondan ayrılmayı isterse, kocanın verdiği mehri geri alması caizdir, tıpkı Hz. Peygamber’in (sav) Sâbit’in karısı hakkında yaptığı gibi. Eğer nüşûz (geçimsizlik) kocadan kaynaklanırsa, yani ona zarar verir ve onu sıkıntıya sokarsa, kadından mehrini geri alması caiz değildir.⁶⁴⁹

2.1.2.15. Şehid Edilen İlk Tebliğ Heyeti: Bi’ri Maûne Seriyyesi

Âmir b. Sa‘asa kabilesinden Ebû Berâ Âmir b. Mâlik, Hz. Peygamber’in (sav) yanına gelmiş ve İslâmiyet hakkında bilgi almış ancak müslüman olmamıştır. Bu rağmen Hz. Peygamber’den (sav) kabilesine Kur’an-ı Kerim’i öğretecek ve İslâm’ı anlatacak kişiler istemiştir. Hz. Peygamber (sav), Ebû Berâ’dan can güvenliği

⁶⁴⁶ Mutabi ve şahid rivayetler için bk. Buhârî, “Talâk”, 12; İbn Mâce, “Talâk”, 22; Nesâî, *es-Sunenu l-Kubrâ*, 5/277.

⁶⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/18.

⁶⁴⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi l-Buhârî*, 7/420; Mücteba Uğur, “Cemile bint Übey b. Selûl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/329.

⁶⁴⁹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi l-Buhârî*, 7/419-421.

garantisini aldıktan sonra başlarında Münzir b. Amr el-Hazrecî olmak üzere yetmiş kişiyi seçti. Haram b. Milhan'ı ise yazdığı mektubu kabile reisine ulaştırması için görevlendirdi. Ebû Berâ'nın öldüğüne dair bir haber yayılınca yeğeni Âmir b. Tufeyl, Haram b. Milhan'ın getirdiği mektubu okumadan Haram'ı mızrakla öldürdü ve İslâm düşmanı diğer kabilelerle anlaşarak yetmiş kişiye saldırıp şehit ettiler. Bu acı olaya çok üzülen Hz. Peygamber (sav), günlerce bu olaya sebep olan kabilelere beddua etmiştir.⁶⁵⁰ Bi'ri Maûne'de şehit düşenler ile ilgili İbn Ebî Âsım şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَرْزُوقٍ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ، ثنا أَبِي، عَنْ ثُمَامَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ نَاسًا، مِنْ قَيْسِ أَتْوَا النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلُوهُ عَنْ أَنْ يَبْعَثَ مَعَهُمْ نَاسٌ يُعَلِّمُوهُمْ الْقُرْآنَ، فَبَعَثَ مَعَهُمْ سَبْعِينَ رَجُلًا فِيهِمْ حَرَامُ بْنُ مِلْحَانَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فَغَدَرُوا بِهِمْ فَفَتَلَوْهُمْ وَكَانَ حَرَامٌ أَوَّلَ مَنْ طُعِنَ،⁶⁵¹

Muhammed b. Merzuk (v. 248/862)⁶⁵²- Muhammed b. Abdullah el-Ensari (v. 212/828)⁶⁵³- Babası (Abdullah b. el-Müsenna el-Ensari) (v. ?)⁶⁵⁴- Sümâme (v. 111/730)⁶⁵⁵- Enes b. Malik (v. 93/712)⁶⁵⁶ şöyle rivayet etmiştir: “Kays kabilesinden

⁶⁵⁰ Bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 2/52, 3/514; Ebû Abdullâh Mhhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî Vâkîdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409/1989), 1/347; Ahmet Önkal, “Bi'rîmaûne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/195-196.

⁶⁵¹ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 100.

⁶⁵² Muhammed b. Muhammed b. Merzuk b. Bükeyr, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. İbn Hacer sadûk bir ravi olup vehmettiğini nakletmiştir. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/374; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/386; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/215; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/431; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 505.

⁶⁵³ Muhammed b. Abdullah el-Müsenna b. Abdullah b. Enes b. Malik el-Ensârî Ebû Abdullah el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk, sika bir ravidir. Nesâî, hakkında “leyse bihi be'sün” demiştir. İbn Hacer sika bir ravi ve Buhârî'nin hocalarından biri olduğunu nakletmiştir. Yahya b. Main de sika bir ravi olduğu görüşündedir. Babası Abdullah b. el-Müsenna el-Ensârî'den rivayet almıştır. Muhammed b. Merzuk kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/305; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/539; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/189; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/274; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 490.

⁶⁵⁴ Abdullah b. el-Müsenna b. Abdullah b. Enes b. Malik el-Ensârî Ebû'l-Müsenna el-Basri, Tirmizi'ye göre sika bir ravidir. Ahmed b. Hanbel şeyh ve salih olduğunu söylemiştir. Nesâî, hakkında “leyse bi'l-kaviyy” demiştir. İbn Ebî Hatim bu raviden hadis tahrir etmediğini söylemiştir. Iclî'ye göre sika bir ravidir. Yahya b. Main bir yerde sadûk olduğunu söylerken başka bir yerde “leyse bi şey” demiştir. Semâme rivayet aldığı hocaları arasındadır. Oğlu Muhammed b. Abdullah el-Müsenna kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/177; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/25; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/592; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/387; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 320.

⁶⁵⁵ Sümâme b. Abdullah b. Enes b. Malik el-Ensârî el-Basri, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Iclî ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir. İbn Hacer'e göre ise sadûk bir ravidir. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/466; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 4/405; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/285; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/28; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 134.

bazı, insanlar Hz. Peygamber'e (sav) geldiler ve onlara Kur'an'ı öğretecek bazı kimseleri kendileriyle göndermesini istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) onlarla birlikte yetmiş adam gönderdi. Onların arasında Haram b. Milhan da vardı. Enes b. Malik şöyle dedi: Kays kabilesi gönderilen yetmiş kişiye ihanet ettiler ve onları öldürdüler. Haram, ilk mızraklanan kişiydi.”

Rivayetin senedinde bulunan sadûk ve çok fazla hataları bulunan Muhammed b. Abdullah el-Ensari isimli ravi dışındaki raviler sikadır. Raviler arasında hocatalebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk bulunmadığından muttasıl bir rivayettir ve hasen hükmündedir. Bu rivayet Sahîhayn'da⁶⁵⁷ da nakledildiği için sahih li-gayrihi derecesine yükselmiştir. Buhârî'den geçen rivayette Enes b. Malik şöyle nakletmiştir: “Bi'r-u Ma'ûne günü, dayısı Harâm b. Milhân mızraklandığında, kanla şöyle yaptı (elini kana buladı) ve yüzüne ve başına serpti. Sonra da: “Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun ki, kurtuldum!” dedi.”⁶⁵⁸ Müslim'de geçen rivayette ise Bi'ru Ma'ûne'de yetmiş kişinin şehit edildiği nakledilmiştir. Enes b. Malik (r.a), Hz. Peygamber'in (sav), bu kadar şehit edilen başka hiçbir birlik için ağladığını görmediğini ve bir ay boyunca onların katillerine beddua ettiğini söylemiştir.⁶⁵⁹

2.1.2.16. Öldürülmeden Önce İki Rekât Namaz Kılan İlk Sahabi

Adal ve Kâre kabilesinden bir heyet Hz. Peygamber'e (sav) gelerek kendilerine İslâm'ı anlatacak ve Kur'an-ı Kerim'i öğretecek kimseler göndermesini istediler. Hz. Peygamber (sav) bu kabileye güvenerek onlara başlarına Medineli ilk Müslümanlardan olan Âsım b. Sabit'i komutan olarak atadığı altı ya da on kişilik bir grup gönderdi. Adal ve Kâre kabileleri, Abdullah b. Üneys'in öldürdüğü Süfyan b. Halid'in intikamını almak için Benî Lihyan kabilesi ile birlik olup Mekke ile Usfân arasındaki Reci' suyuna ulaşan sahabilere suikast düzenledi. Âsım b. Sâbit beraberindeki yedi kişi ile birlikte orada şehit edildi. Zeyd b. Desinne, Hubeyb b. Adî

⁶⁵⁶ Enes b. Malik. Bu ravi için bk. 510. Dipnot. Sümâme b. Abdullah, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 3/350. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 3/350.

⁶⁵⁷ Bk. Buhârî, “Megâzî”, 30; Muslim, “Mesâcid”, 297.

⁶⁵⁸ Buhârî, “Megâzî”, 30.

⁶⁵⁹ Bk. Muslim, “Mesâcid”, 297.

ve Abdullah b. Tarık da esir alınıp Mekke'li müşriklere satılıp orada şehit edildiler. Hubeyb b. Adî, öldürülmeden önce müşriklerden iki rek'at namaz kılmak için izin istedi ve hızlıca namazını kıldıktan sonra şehit düştü. Kureyşliler daha sonra Âsım b. Sâbit'in Bedir günü onların büyüklerinden birini öldürmesi sebebiyle cesedinden bir uzuv kesmek istediler ancak Allah Teâlâ Âsım'ın üzerine arılardan bir bulut gönderdi ve böylece ona ulaşamadılar.⁶⁶⁰ İbn Ebî Âsım, Recî' Vakası ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

ثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، ثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي سُفْيَانَ التَّقْفِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: "بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَيْنًا وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْهِمُ عَاصِمَ بْنَ ثَابِتِ بْنِ الْأَقْلَحِ قَالَ خُبَيْبٌ: دَعُونِي أَصْلِي رَكْعَتَيْنِ قَالَ: وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ سَنَّ الرَّكْعَتَيْنِ عِنْدَ الْقَتْلِ"⁶⁶¹

İbn Ebî Ömer (v. 243/858)⁶⁶²- Abdurrezzak (v. 211/827)⁶⁶³- Ma'mer (v. 154/771)⁶⁶⁴- Zührî (v. 124/742)⁶⁶⁵- Amr b. Ebî Süfyan es-Sekafî (v. ?)⁶⁶⁶- Ebû Hureyre (v. 57/677)⁶⁶⁷ şöyle rivayet etmiştir: "Rasûlullah (sav) bir gözcü birliği gönderdi ve başlarına Asım b. Sabit b. el-Eklah'ı tayin etti. Hubeyb dedi ki: "Bırakın iki rekât namaz kılayım." Öldürülmeden önce iki rekât namaz kılmayı ilk başlatan kişi odur."

⁶⁶⁰ Bk. Buhârî, "Megâzî", 10, 30; Bedru'd-dîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kâri*, 17/99, 167.

⁶⁶¹ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 93.

⁶⁶² Muhammed b. Yahya b. Ebî Ömer el-Adeni Ebû Abdullah, İbn Ebî Hatim'e göre hataları olan bir ravidir. İbn Uyeyne'den aktardığı mevzu bir rivayet bulunmaktadır. Ancak sadûk bir ravi olduğunu söylemiştir. Zehebî onun için hafızdır demiştir. İbn Hacer'e göre ise sika bir ravidir. Abdurrezzak b. Hemmam rivayet aldığı bir hocasıdır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/124; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/639; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/230; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/518; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 513.

⁶⁶³ Abdurrezzak b. Hemmâm. Bu ravi için bk. 184. Dipnot. Ma'mer b. Râşid'den rivayet almıştır. İbn Ebî Ömer, kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/36; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 18/52.

⁶⁶⁴ Ma'mer b. Râşid. Bu ravi için bk. 168. Dipnot. Zührî'den rivayet almıştır. Abdurrezzak b. Hemmâm, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/255; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/303.

⁶⁶⁵ İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. Amr b. Ebî Süfyan es-Sekafî, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ma'mer b. Râşid, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/71; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/419.

⁶⁶⁶ Amr b. Ebî Süfyan b. Üseyd b. Cariye es-Sekafi el-Medenî, İbn Hacer ve Zehebî'nin naklettiğine göre sika bir ravidir. Ebû Hureyre'den rivayet almıştır. Zührî kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/234; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 22/44; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/77; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 8/41; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 422.

⁶⁶⁷ Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî, sahabidir ve sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 34/366.

Seneddeki raviler sikadır ve hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk yoktur. Bu sebeple muttasıl ve sahih bir rivayettir. Bu rivayet uzun ve ayrıntılı bir şekilde Sahih-i Buhârî’de Ebu Hureyre tarafından nakledilmiştir. Benzer bir rivayeti Ebû Arûbe ve İbn Ebî Şeybe de kısaca nakletmiştir.⁶⁶⁸

Büyük bir üzüntü ve acı sebebi olan bu olaydan iki yıl sonra Hz. Peygamber (sav) Benî Lihyan kabilesini cezalandırmak amacıyla Benî Lihyan (Usfan Gazvesi) üzerine bir sefer düzenlemiştir. Ancak Benî Lihyan halkı bunu duyup saklanmıştır. Usfan denilen bölgede iki gün konakladıktan sonra geri dönmüştür.⁶⁶⁹ Cabir b. Abdullah, Hz. Peygamber’in (sav) geri dönerken şöyle söylediğini nakletmiştir: “Dönerler, tövbe edenler, ibadet edenler, Rabbimize hamd edenler!”⁶⁷⁰

2.1.2.17. İlk Gazve

İbn Ebî Âsım, Recî vakasından sonra gerçekleşen ilk gazve Usfan gazvesi ile ilgili şöyle bir rivayet aktarmıştır:

حَدَّثَنَا سَلْمَةُ بْنُ شَيْبٍ، ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَقِيلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «أَوَّلُ عَزَاةٍ عَزَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُسْفَانُ»،⁶⁷¹

Seleme b. Şebib (v. 247/862)⁶⁷²- İsmail b. Abdulkerîm (v. 210/826)⁶⁷³- İbrahim b. Akîl (v. ?)⁶⁷⁴- Babası (Akîl b. Ma’kıl) (v. ?)⁶⁷⁵-Vehb b. Münebbih (v.

⁶⁶⁸ Benzer bir rivayet için bk. Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu 'l-Evâ'il*, 104; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu 'l-Musannefi 'l-Ehâdis ve 'l-Âsâr*, 7/273.

⁶⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu 'l-Kubrâ*, 2/78-80.

⁶⁷⁰ Muslim, “Hac”, 76.

⁶⁷¹ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 80, 113.

⁶⁷² Seleme b. Şebib. Bu ravi için bk. 628. Dipnot. İsmail b. Abdulkerîm’den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, 4/164; Mizzî, *Tehzibu 'l-Kemâl*, 11/284; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/453; İbn Hacer, *Tehzibu 't-Tehzîb*, 4/146; İbn Hacer, *Takrîbu 't-Tehzîb*, 247.

⁶⁷³ İsmail b. Abdu'l-Kerim b. Ma’kıl b. Münebbih b. Kâmil el-Yemani Ebû Hişam es-San’âni, İbn Hacer ve Yahya b. Main’in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. İbrahim b. Akîl’den rivayet almıştır. Seleme b. Şebib kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, 2/187; Mizzî, *Tehzibu 'l-Kemâl*, 3/138; Zehebî, *el-Kâşif*, 17247; İbn Hacer, *Tehzibu 't-Tehzîb*, 1/315; İbn Hacer, *Takrîbu 't-Tehzîb*, 108.

⁶⁷⁴ İbrahim b. Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih Kâmil b. Seyc el-Yemani es-San’âni, İbn Hacer’in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. İclî, Yahya b. Main ve Zehebî ise sika bir olduğunu söylemiştir. Babası Akîl b. Ma’kıl’den rivayet almıştır. İsmail b. Abdu'l-Kerim kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, 2/121; Mizzî, *Tehzibu 'l-Kemâl*, 2/154; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/219; İbn Hacer, *Tehzibu 't-Tehzîb*, 1/146; İbn Hacer, *Takrîbu 't-Tehzîb*, 92.

⁶⁷⁵ Akîl b. Ma’kıl b. Münebbih el-Yemani, İbn Hacer’in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main ise sika olduğunu aktarmıştır. Vehb b. Münebbih rivayet aldığı hocaları

110/722)⁶⁷⁶ - Cabir Abdullah (v. 78/689)⁶⁷⁷ şöyle rivayet etmiştir: “Allah Rasûlü’nün (sav) yaptığı ilk gazve, Usfan’dır.”

Seneddeki raviler sikadır ve hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk yoktur. Bu sebeple muttasıl ve sahih bir rivayettir. Diğer Evâil eserlerinde bu konu ile ilgili bir rivayet nakledilmemiştir. Bu rivayette ilk gazvenin Usfan olduğu nakledilse de aslında ilk gazve Ebvâ Gazvesi’dir.⁶⁷⁸ İbn Ebî Âsım’ın naklettiği bu rivayetin sahih olması sebebiyle Usfan Gazvesi’nin Recî vakasından sonra gerçekleşen ilk gazve olarak değerlendirilmesi mümkündür.

2.1.2.18. İlk Recm Cezası

Hz. Peygamber’in (sav) hadisleri ve uygulamalarına dayanan recm, rivayetlerde nakledildiğine göre hem Müslümanlara hem de Yahudilere uygulanmıştır. Hz. Peygamber’e (sav) getirilen zina etmiş bir kişi hakkında verilen hüküm İslâmî dönemde ilk recm uygulamasıdır.⁶⁷⁹ Alimlerden bir kısmına göre Hz. Peygamber’e (sav) Yahudilerin böyle bir kişiyi getirmelerinin sebebi recmden daha az bir ceza vermesini istemelerindedir. Ancak Hz. Peygamber (sav), Tevrat’ta da bulunan recm hükmünün uygulanması gerektiğini söylemiştir.⁶⁸⁰ İbn Ebî Âsım, recm hakkında şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ، ثنا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ، عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ مَرَّ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَهُودِيٍّ مَجْلُودٍ قَالَ فَدَعَاهُمْ فَقَالَ: «هَكَذَا تَجِدُونَ حَدَّ الرَّائِي فِي كِتَابِكُمْ؟» فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: لَا، نَجِدُهُ الرَّجْمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَوَّلُ مَنْ أَحْيَا أَمْرَكَ إِذْ أَمَاتُوهُ» فَأَمَرَ بِهِ فَرَجِمَ⁶⁸¹

arasındadır. Oğlu İbrahim b. Akîl kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/219; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 20/240; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/31; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 7/255; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 396.

⁶⁷⁶ Vehb b. Münebbih b. Kâmil b. Seyc b. Zi Kibar, Ahmed b. Hanbel’in naklettiğine göre Kaderî ve Mürcî olmakla itham edilmiştir. Nesâî, İclî ve İbn Hacer’e göre sika bir ravidir. Cabir b. Abdullah’tan rivayet almıştır. Akîl b. Ma’kûl kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/24; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 31/140; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/358; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 11/166; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 585.

⁶⁷⁷ Cabir b. Abdillâh. Bu ravi için bk. 219. Dipnot. Vehb. b. Münebbih, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 4/443.

⁶⁷⁸ Mustafa Fayda, “Ebvâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/378.

⁶⁷⁹ Hüseyin Esen, “Zina”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/443.

⁶⁸⁰ Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idil-Muslim*, 5/532-533.

⁶⁸¹ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 99.

Ebû Bekir (v. 235/850)⁶⁸²- Ebû Muaviye (v. 194/810)⁶⁸³- A‘meş (v. 148/766)⁶⁸⁴- Abdullah b. Murra (v. 99/718)⁶⁸⁵- Berâ‘ (v. 71/691)⁶⁸⁶ şöyle rivayet etmiştir: “Hz. Peygamber’in (sav) yanından kırbaçlanmış, dövülmüş bir Yahudi geçirildi ve Hz. Peygamber (sav) onları çağırdı ve şöyle dedi: “*Kitabınızda zina yapanın cezasını böyle mi geçiyor?*” İçlerinden biri şöyle dedi: Hayır, biz onu recmediyoruz. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “*Allah’ım! Onların terk ettiği emri ilk defa ben ihya ettim.*” O Yahudi’nin recmedilmesini emretti ve recmedildi.”

Seneddeki raviler sikadır ve hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk yoktur. Bu sebeple muttasıl ve sahih bir rivayettir. Diğer Evâil kitaplarında böyle bir rivayet nakledilmemiştir. Ancak Sahîhayn’da⁶⁸⁷ yukarıda recm konusunun girişinde anlatıldığı gibi ayrıntılı bir şekilde bu olayın mahiyeti aktarılmıştır.

Cabir b. Semura’nın naklettiğine göre Ma‘iz b. Malik, Hz. Peygamber’e (sav) gelerek zina yaptığına dair itirafta bulunmuştur. Hz. Peygamber (sav), ona yüzünü çevirmiş ancak Ma‘iz b. Malik, birkaç kere daha bu konuda ısrarcı olunca Hz. Peygamber (sav) onun recmedilmesini emretmiştir ve recmedilmiştir. Sonra recmedildiği haberi verilince Hz. Peygamber (sav), kalkıp Allah’a hamdü sena etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Biz Allah yolunda her savaşa gidişimizde, arkada teke melemesi gibi meleyen birisi kalır. Kadınlardan birine biraz süt verir (ve onunla zina

⁶⁸² Ebû Bekir b. Ebî Şeybe. Bu ravi için bk. 318. Dipnot. Ebû Muaviye’den rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 16/34.

⁶⁸³ Ebû Muaviye. Bu ravi için bk. 425. Dipnot. A‘meş’ten rivayet almıştır. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/246; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 25/123.

⁶⁸⁴ A‘meş. Bu ravi için bk. 426. Dipnot. Abdullah b. Murra’dan rivayet almıştır. Ebû Muaviye, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 4/146; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 12/76.

⁶⁸⁵ Abdullah b. Murra el-Hemedânî el-Hârîfî el-Kûfî, Nesâî, İclî, İbn Hacer ve Zehebi’nin naklettiğine göre sika bir ravidir. Berâ‘, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/165; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 16/114; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/596; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 6/24; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 322.

⁶⁸⁶ Berâ‘ b. Âzîb. Bu ravi için bk. 447. Dipnot. Abdullah b. Murra, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 4/34.

⁶⁸⁷ Bk. Buhârî, “Hudûd”, 24; Muslim, “Hudûd”, 28.

eder). Eğer Allah onlardan birini elime düşürürse onu mutlaka cezalandırırım.”⁶⁸⁸

Ebû Arûbe ilk recmedilen kişi ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا حَوْثَرَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُنْفَرِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا مُجَالِدُ بْنُ سَعِيدٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: «أَوَّلَ مَنْ رَجَمَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا عَزَّ بِنَ مَالِكٍ»⁶⁸⁹

Havsera b. Muhammed el-Minkarî (v. 256/870)⁶⁹⁰- Ebû Üsame (v. 201/817)⁶⁹¹- Mücâlid b. Said (v. 144/762)⁶⁹²- eş-Şa‘bi (v. 102/721)⁶⁹³- Cabir b. Abdullah (v. 78/689)⁶⁹⁴ şöyle rivayet etmiştir: “Rasûlullah’ın (sav) ilk recmettiği kişi Ma‘iz b. Malik’tir.”

Seneddeki ravilerden Mücalid b. Said’in zayıf olması sebebiyle bu rivayet zayıf derecesindedir. Ancak Ma‘iz b. Malik’in recmedildiğine dair rivayetler Sahîhayn’da da yer almaktadır. Yukarıda aktarılan bilgilerde de görüldüğü üzere bu olay ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde nakledilmiştir. Bununla beraber Sahih-i Müslim’de nakledilen rivayetlerde Ma‘iz b. Malik’in recmedilmesinden sonra Gâmidîyyeli bir kadının da recmedildiğine dair bir olay nakledilmiştir.⁶⁹⁵

Ma‘iz b. Malik, Hz. Peygamber’e (sav) gitmeden önce Hz. Ebûbekir’e zina ettiğini söylemiştir. Hz. Ebûbekir ise “Allah’ın örtüsüyle örtün ve Allah’a tövbe et. Çünkü insanlar ayıplar ama değiştirmezler. Allah ise kullarının tövbesini kabul eder” demiştir. Ancak vicdanı rahat etmeyen Ma‘iz, Hz. Ömer’e gitmiş ve ondan aynı cevabı almıştır. Nefsine ağır gelen bu durum sebebiyle en son Hz. Peygamber’e (sav) gitmiştir. Hakkında recmedilmesi kararı verilip uygulanmaya başlayınca Ma‘iz

⁶⁸⁸ Bk. Muslim, “Hudûd”, 17, 20, 22, 23; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 7, 8, 23; İbn Mâce, “Hudûd”, 9.

⁶⁸⁹ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu’l-Evâ’il*, 99.

⁶⁹⁰ Hevresa b. Muhammed b. Kudeyd, İbn Hacer’in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Zehebî ise sika olduğunu söylemiştir. Ebû Üsame rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/283; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 7/460; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/359; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 3/65.

⁶⁹¹ Hammad b. Ebû Üsame. Bu ravi için bk. 242. Dipnot. Mücalid b. Said b. Bestam, rivayet aldığı hocalarındandır. Havsera b. Muhammed el-Minkarî, kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 7/217.

⁶⁹² Mücâlid b. Said. Bu ravi için bk. 573. Dipnot. eş-Şa‘bi’den rivayet almıştır. Ebû Üsame, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 2/200; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 27/219.

⁶⁹³ Âmir b. Şürâhil eş-Şa‘bi. Bu ravi için bk. 402. Dipnot. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 5/123; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 14/28.

⁶⁹⁴ Cabir b. Abdillâh. Bu ravi için bk. 219. Dipnot. eş-Şa‘bi, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 4/443.

⁶⁹⁵ Bk. Muslim, “Hudûd”, 5.

kaçmaya çalışmış ancak yakalanıp ölünceye kadar recmedilmiştir. Bu hükmün uygulanmasındaki en büyük etken Ma‘iz’in evli olmasıdır. Dolayısıyla bu hadis, fıkhi açıdan evli olanların recmedilmesi bekar olanların da kırbaçlanması gerektiğine delalet etmektedir.⁶⁹⁶

2.1.2.19. Arş’ın Kendisi İçin Titrediği İlk Kişi

Mekkelilerin son saldırısı Medinelilerin son savunması olan bu gazvede altı müslüman şehid olmuştur. Bunların arasında savaşta önemli görevleri üstlenen Sa‘ b. Muaz da vardı. Savaşın sonlarına doğru koluna atılan bir ok sebebiyle şehit düşmüştür.⁶⁹⁷ İbn Ebî Şeybe’nin Sa‘d b. Muaz ile ilgili naklettiği rivayet şu şekildedir:

يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ رَاشِدٍ، عَنِ امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهَا أَسْمَاءُ بِنْتُ يَزِيدَ بْنِ السَّكَنِ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأُمِّ سَعْدٍ: «أَلَا يَزِقُّكَ دَمْعُكَ وَيَذْهَبُ حُزْنُكَ فَإِنَّ ابْنَكَ أَوَّلُ مَنْ ضَجَّكَ اللَّهُ لَهُ وَاهْتَرَّ لَهُ الْعَرْشُ»،⁶⁹⁸

Yezid (v. 206/822)⁶⁹⁹- İbn Ebî Halid (v. 146/764)⁷⁰⁰- İshak b. Raşid (v. ?)⁷⁰¹- Ensardan, Esmâ bint Yezid b. es-Seken (v. ?)⁷⁰² denilen bir kadından rivayet edildiğine göre: Hz. Peygamber (sav), Sa‘d’ın annesine şöyle buyurdu: “*Gözyaşın dinmiyor mu ve hüznün gitmiyor mu? Şüphesiz ki oğlun, Allah’ın kendisine güldüğü (razı olduğu) ve Arş’ın kendisi için titrediği ilk kişidir.*”

⁶⁹⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 8/439-440, 444.

⁶⁹⁷ Mehmet Efendioğlu, “Sa‘ b. Muaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/374-375.

⁶⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/266.

⁶⁹⁹ Yezid b. Harun b. Zâdî İbn Zâzân b. Sabit es-Sülemi Ebû Halid el-Vasîti, İbn Evi Hatim’in naklettiğine göre sika bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, hadiste hafız ve mitkın olduğunu söylemiştir. İclî, sika ve hadiste güvenilir olduğunu nakletmiştir. İbn Hacer de sika mütkın olduğunu nakletmiştir. İbn Ebî Halid, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/295; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/261; Zehbî, *el-Kâşif*, 2/391; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 11/366; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 606.

⁷⁰⁰ İbn Ebî Halid. Bu ravi için bk. 362. Dipnot. İshak b. Raşid’den rivayet almıştır. Yezid b. Harun kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/174; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 3/69.

⁷⁰¹ İshak b. Raşid, İbn Hacer’in naklettiğine göre makbûl bir ravidir. Kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece Esmâ bint Yezid’den rivayet almıştır. Kendisinden rivayet alan tek kişi ise İbn Ebî Halid’dir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/231; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 100.

⁷⁰² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 35/128.

Bu rivayetin isnadı zayıftır ancak mütabi ve şahitlerle⁷⁰³ hasen li gayrihi derecesine ulaşmıştır. Makbûl bir ravi olan İshak b. Raşid dışındaki raviler ise sikadri ve aralarında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmadığından muttasıldır. Sahîhayn'da geçen rivayetleri ile İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği rivayeti teyit etmektedir. Bu sebeple bu rivayetler İbn Ebî Şeybe'nin aktardığı rivayetin sıhhat derecesini yükseltmiştir.

Sa' b. Muaz'ı şehit olmasıyla annesi cenazesinde feryat edip ağlamıştır. Allah Rasûlü (sav) de üzüntüsünün geçmesi ve teselli olması için de bu sözü söylemiştir. Alimler arasında arş ile neyin kastedildiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Arş ile üzerine taşındığı taht kastedilmiş olabilir. Sarsılmanın anlamı ise hareket ve çalkantıdır. Bu, tıpkı Hira Dağı'nın sallanması ve hareketinin üzerindeki için bir fazilet olması gibi, onun için de bir faziletti. İkinci görüşte ise kastedilenin Allah'ın Arşı ve sarsılmanın anlamının Arş'ı taşıyan melekler olmasıdır. Sarsılmanın anlamı ise sevinç ve müjdedir. Nitekim bitkinin güzelleşip yeşermesi de "ihtizaz" kökündendir. Aynı şekilde Allah'ın şu sözünde geçen yeryüzünün sarsılması da böyledir: *"Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, o harekete geçer ve kabarır."*⁷⁰⁴

2.1.2.20. Tesettür Konusunda Nazil Olan İlk Ayet

Ahzab Suresi 53. ayette Peygamber hanımlarından bir şey isteneceğinde perde arkasından istemeleri emredilmiştir. Bu ayet müslüman kadınların örtünme ve mahremiyetini koruma hususunda yol göstericidir. Allah'ın bu emrine uymak ve mahremiyeti korumak amacıyla Hz. Ömer (r.a) Zeyneb'in vefatında naaşı üzerine tabuta benzeyen kubbe yaptırmıştır.⁷⁰⁵ Örtünme ayeti ile ilgili İbn Ebî Âsım şöyle bir rivayet nakletmiştir:

⁷⁰³ Mütabi ve şahid rivayetler için bk. Buḥârî, "Menâkibu'l-ensar", 12; Muslim, "Fazâilu's-sahabe", 123, 124.

⁷⁰⁴ Fussilet, 41/39. Hattabî, *A'lâmu'l-hadîs*, 3/1647-1651.

⁷⁰⁵ Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idî'l-Muslim*, 7/56-57. Evâil kitaplarında da Hz. Zeynep için tabut yapıldığı ve bunun ilk olduğu nakledilmiştir. Rivayetler için bk. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 1/555; Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 146; İbrâhîm el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*, 162.

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مَهْرَانَ، ثنا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، ثنا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ قَالَ: "أَتَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِزَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَبِعَنْبِي دَاعِيًا عَلَى الطَّعَامِ فَدَعَوْتُ فَيَجِيءُ الْقَوْمُ فَيَأْكُلُونَ وَيَخْرُجُونَ ثُمَّ يَجِيءُ الْقَوْمُ فَيَأْكُلُونَ ثُمَّ يَخْرُجُونَ فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ قَدْ دَعَوْتُ حَتَّى مَا أَجِدُ أَحَدًا أَدْعُوهُ فَقَالَ: "ارْفَعُوا طَعَامَكُمْ" وَإِنَّ زَيْنَبَ لَجَالِسَةٌ فِي تَاجِيَةِ الْبَيْتِ، وَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْطَلِقًا نَحْوَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ فَقَالَ: "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ" قَالُوا: وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ وَجَدْتِ أَهْلَكَ؟ فَأَتَى حُجْرَةَ نِسَائِهِ فَقُلْنَ مِثْلَ مَا قَالَتْ عَائِشَةُ فَرَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا الثَّلَاثَةُ يَتَحَدَّثُونَ فِي الْبَيْتِ، وَكَانَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَدِيدَ الْحَيَاءِ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْطَلِقًا نَحْوَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ قَالَ: فَمَا أَذْرِي أُخْبِرْتُهُ أَوْ أُخْبِرَ أَنَّ الرَّهْطَ قَدْ خَرَجُوا، فَرَجَعَ حَتَّى إِذَا وَضَعَ رِجْلَهُ فِي أُسْكُفَةٍ دَاخِلَةَ الْبَيْتِ وَالْأُخْرَى خَارِجَةً، أَرَحَى السِّتْرَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ وَأُنزِلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ،⁷⁰⁶

Ca'fer b. Mihran (v. 231/846)⁷⁰⁷- Abdu'l-Vâris b. Said (v. 180/797)⁷⁰⁸- Abdu'l-Aziz b. Suheyb (v. 130/748)⁷⁰⁹- Enes (v. 93/712)⁷¹⁰ şöyle rivayet etmiştir: "Rasûlullah (sav) Zeyneb bint Cahş ile evlendiğinde beni insanları yemeğe davet etmek üzere gönderdi. Ben de davet ettim ve insanlar gelip yediler ve gittiler. Sonra başka insanlar gelip yediler ve gittiler. Allah Rasâlü'ne o kadar çok kişi davet ettim ki, artık davet edecek kimse bulamıyorum dedim. O da "yemeği kaldırın" buyurdu. Zeynep de evin bir köşesinde oturuyordu. Allah Rasulü, Hz. Âişe'nin (r.a) hücresine doğru gitti ve şöyle buyurdu: "Selam olsun size ey Ev halkı." Dediler ki: Selam sana ey Allah'ın Rasûlü, aileni nasıl buldun? Daha sonra diğer eşlerinin odalarına geldi ve onlar da Aişe'nin söylediklerinin aynısını söylediler. Bunun üzerine Peygamber (sav) geri döndüğünde üç kişiyi evde konuşurken buldu. Allah'ın Peygamberi (sav) çok utangaçtı, Hz. Peygamber (sav) bu yüzden dışarı çıktı ve Aişe'nin odasına doğru

⁷⁰⁶ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 99.

⁷⁰⁷ Ca'fer b. Mihran es-Sibâk el-Basri, sadûk çok hata yapan bir ravidir. Abdu'l-Vâris b. Said'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/491.

⁷⁰⁸ Abdü'l-varis b. Said b. Zekvan et-Temimi el-Anbari, Nesai, Iclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Muhammed b. Cühâd rivayet aldığı hocalarındandır. Abdü'l-varis b. Said kendisinden rivayet alan öğrencilerindendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/75; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 18/478; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 6/441; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 367.

⁷⁰⁹ Abdu'l-Aziz b. Suheyb el-Bennânî Ebû Hamza el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Hacer ve Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. Enes b. Malik'ten rivayet almıştır. Abdu'l-Vâris b. Said kendisinden rivayet alanlar arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/384; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 18/147; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/656; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 6/341; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 357.

⁷¹⁰ Enes b. Malik. Bu ravi için bk. 510. Dipnot. Abdu'l-Aziz b. Suheyb, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 3/350.

yöneldi. Enes b. Malik şöyle dedi: Ben mi söyledim, yoksa kendisine evdekilerin gittiği bilgisi mi verildi bilmiyorum geri döndü. Sonra bir ayağını evin eşiğine içeri, diğer ayağını da dışarıya doğru yere koyunca kendisiyle benim aramdaki perde indirdi ve örtünme ayeti nazil oldu.”

Rivayetin senedinde bulunan sadûk ve çok hata yapan Ca‘fer b. Mihran es-Sibak dışındaki raviler sikadır ve aralarında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. Bu sebeple rivayet muttasıl ve zayıftır. Bu rivayet Sahih-i Buhârî’de de geçmektedir.⁷¹¹ Sahih bir rivayet ile desteklenen bu rivayet hasen li-gayrihi derecesine yükselmiştir. Örtünme ayetinin nazil olduğu ortam ve yaşanan olaylar Ahzâb suresi babında sırayla anlatılmıştır. Aynı zamanda Nikâh bölümünde de konu ile ilgili benzer bir rivayet bulunmaktadır.⁷¹² İbn Ebî Âsım örtünme ayeti hakkında iki rivayet daha nakletmiştir.⁷¹³ Rivayetlerde Ahzâb suresi 53. ayetin Hz. Peygamber’in (sav) Zeynep bint Cahş ile evleneceği gece nazil olduğu ifade edilmiştir.

Rivayette geçtiği üzere nazil olan ayet şu şekildedir: *“Ey iman edenler! Size izin verilmedikçe Peygamberin evlerine girip de yemeğin hazırlanmasını beklemeyin; fakat yemeye çağırıldığınızda girin, yemeğinizi yiyince de hemen dağılın, söze dâhıp oturmayın. Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygundur. Rasûlullah’ı üzme hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahdır.”*⁷¹⁴

Hz. Peygamber (sav) yemekten sonra oturup sohbete dalan kişilere kalkın, gidin demekten hayâ etmiştir. Allah’ın emirleri dışında başka hiçbir konuda açıkça

⁷¹¹ Buhârî, “Tefsîr”, 33/8.

⁷¹² Bk. Buhârî, “Nikâh”, 68.

⁷¹³ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 87, 101.

⁷¹⁴ Ahzâb, 33/53.

konuşmazdı. Bu sebeple Allah (c.c.), Hz. Peygamber'e eziyet vermeyi insanlara haram kıldığı bu ayeti indirmiştir.⁷¹⁵

İnsanların evlerine izinsiz girilmesi uygun değildir. İzin dahilinde olsa da başka birinin evinde bulunduğu zaman orada olması sebebinin gerçekleştirip aile fertlerine eziyet vermemek için vaktinde oradan kalkmak ve uzun süre oturmamak gerekir. Aynı zamanda bir kimse başkasının evinde gereğinden fazla oturursa ev sahibinin misafirlerin gitmesini istediğini belli edecek davranışlarda bulunması caizdir.⁷¹⁶

2.1.2.21. Savaştan Kaçmamak Üzere İlk Biat

Hudeybiye'de Hz. Peygamber (sav), Mekke'ye girmelerine izin vermemeleri sebebiyle savaşmak için değil umre yapmak için geldiklerine dair niyetini bildirmek üzere Hz. Osman'ı Kureyş'e yolladı. Osman'ın beklenenden uzun süre dönmemesi üzerine, Müslümanları bir ağacın altında toplayıp savaşmaya ve kaçmamaya dair biat aldı. Osman'ın öldürüldüğü haberi gelince, Hz. Peygamber (sav) ashâbını tekrar biata çağırdı ve onun için de biat aldı. Daha sonra Hz. Osman'ın dönmesiyle bu haberin yanlış olduğu anlaşıldı. Rivayetlerden bazılarına göre Müslümanlar savaştan kaçmamak üzerine veya ölüm üzerine biat etmişlerdir. Maksatları ölümün mutlaka vuku bulması değil, ölseler bile savaştan kaçınmaktır. Bu biatta Hz. Peygamber'e (sav) biat eden ilk kişi ise Ebû Sinan el-Esedî'dir.⁷¹⁷ Ebû Arûbe el-Harrânî, Rıdvan ağacı altında ilk biat eden kişi hakkında şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ عَامِرٍ قَالَ: «كَانَ أَوَّلَ مَنْ بَايَعَ بَيْعَةَ الرَّضْوَانَ أَبُو سِنَانِ الْأَسَدِيِّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ بَايِعْنِي. قَالَ: «عَلَى مَاذَا؟» قَالَ: عَلَى مَا نَفْسِي. قَالَ: «مَا فِي نَفْسِكَ؟» قَالَ: الْفَتْحُ أَوْ الشَّهَادَةُ. فَبَايَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَجَاءَ النَّاسَ فَجَعَلُوا يَقُولُونَ: نُبَايِعُكَ عَلَى بَيْعَةِ أَبِي سِنَانَ»⁷¹⁸

⁷¹⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 9/54.

⁷¹⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 9/54.

⁷¹⁷ Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 5/120.

⁷¹⁸ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 86.

Ali b. el-Münzir (v. 256/870)⁷¹⁹- Muhammed b. Fudayl (v. 195/811)⁷²⁰- Âsım (v. 142/760)⁷²¹- Âmir (v. 102/721)⁷²² şöyle rivayet etmiştir: “Rıdvan Biatı’nda ilk biat eden Ebû Sinan el-Esedî oldu. Dedi ki: “Ey Allah’ın Rasûlü, elini ver sana biat edeyim.” Rasûlullah (sav) buyurdu: “*Ne üzerine biat edeceksin?*” Ebû Sinan dedi ki: “Canım üzerine.” Rasûlullah (sav) buyurdu: “*Canında ne var?*” Ebû Sinan dedi ki: “Ya fetih veya şehadet.” Bunun üzerine Rasûlullah (sav) onun biatını kabul etti. Sonra insanlar geldi ve şöyle diyerek biat ettiler: “Sana Ebû Sinan’ın biatı üzere biat ediyoruz.”

Rivayetin senedi zayıftır çünkü Âmir isimli ravinin irsal yapması sebebiyle inkıta bulunmaktadır. Geri kalan raviler ise sadûk ve şii olmakla itham edildiği bilenen bir ravi olan Muhammed b. el-Fudayl ed-Dabiy hariç, sikadır. Bu sebeple rivayetin derecesi zayıftır. İbn Ebî Şeybe Ebû Sinan el-Esedî hakkında dört tane rivayet nakletmiştir ve benzer lafızlarla onun Rıdvan ağacı altında ilk biat eden kişi olduğunu bildirmiştir.⁷²³

2.1.2.22. İlk Zihâr ve Cezası

Bir erkeğin karısına “senin sırtın benim için anamın sırtı gibidir” cümleler söyleyerek onu kendisine haram etmesine zihâr denmektedir. Cahiliye döneminde böyle bir durum yaşandığında, sonucu boşanma olmaktadır. Ancak İslâm hukukuna göre ise bu durumda boşanma değil köle azat etme, iki ay oruç tutma veya altmış

⁷¹⁹ Ali b. el-Münzir b. Zeyd el-Evdi Ebû'l-Hasan el-Kûfi, İbn Ebî hatim'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Nesâî ve İbn Hacer'e göre sikadır ancak Şia mezhebine meyilli bir ravidir. Muhammed b. Fudayl'dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/206; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/145; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/386.

⁷²⁰ Muhammed b. Fudayl b. Gazvan b. Cerir el-Kûfi, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre güvenilir bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, hasenü'l-hadis olup şii mezhebine meyli olduğunu nakletmiştir. Nesâî, hakkında “leyse bihi be's” demiştir. İclî ise sika olduğunu ve şii mezhebine meylettiğini söylemiştir. İbn Hacer'e göre de sikadır ve şii mezhebine mensup olmakla itham edilen bir ravi olarak bilinmektedir. Âsım b. Süleyman rivayet aldığı hocaları arasındadır. Muhammed b. Fudayl kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/57; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/293; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/211; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/405; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 502.

⁷²¹ Âsım b. Süleyman. Bu ravi için bk. 541. Dipnot. Âmir b. Şürâhil eş-Şa'bi, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/343; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/485.

⁷²² Âmir b. Şürâhil eş-Şa'bi. Bu ravi için bk. 402. Dipnot. Âsım b. Süleyman, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 5/123; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/28.

⁷²³ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/250, 251, 254, 263.

fakiri doyurma gibi cezalar uygun görülmektedir. Hz. Peygamber (sav) döneminde Evs b. Sâmit, hanımı Havle bint Sa'lebe'ye zihâr uygulamıştır. Bu olaydan sonra ise “Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakın olan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır. Karılarına zihâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah’a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah’ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir”⁷²⁴ ayetleri nazil olmuştur.⁷²⁵ Ebu Arûbe el-Harrânî konu ile ilgili şu rivayeti eserine almıştır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ وَهْبٍ وَأَحْمَدُ بْنُ بَكَّارٍ قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْظَلَةَ عَنْ يُوسُفَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ حَدَّثَنِي خُوَيْلَةُ بْنُ ثَعْلَبَةَ قَالَتْ: كُنْتُ عِنْدَ أُوسَ بْنِ الصَّامِتِ أَجِي عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ فَدَخَلَ عَلَيَّ ذَاتَ يَوْمٍ فَكَلَّمَنِي بِشَيْءٍ هُوَ فِيهِ كَالضَّجْرِ فَرَادَدْتُهُ فَعَضِبَ فَقَالَ: أَنْتِ عَلَيَّ كَطَهْرٍ أُمِّي، ثُمَّ خَرَجَ فَجَلَسَ فِي نَادِي قَوْمِهِ، ثُمَّ رَجَعَ عَلَيَّ فَأَرَادَنِي عَلَى نَفْسِي فَأَمْتَنَعْتُ مِنْهُ فَسَادَنِي فَسَادَتْهُ فَعَلْبَتْهُ بِمَا تَعَلَّبُ بِهِ الْمَرْأَةُ الرَّجُلَ الضَّعِيفَ فَقُلْتُ: كَلَّا وَالَّذِي نَفْسُ خَوْلَةَ بِيَدِهِ لَا تَصِلُ إِلَيْهَا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيَّ وَفِيكَ حُكْمَهُ، ثُمَّ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَشْكُو إِلَيْهِ مَا لَقِيتُ مِنْهُ فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: “رَوْجُكَ وَابْنُ عَمِّكَ فَأَحْسِنِي صُحْبَتَهُ.” حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآنُ {قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ} [المجادلة: 1] حَتَّى بَلَغَ الْكُفَّارَةَ فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: “مُرِيهِ فَلْيَعْتِقْ رَقَبَةً.” قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عِنْدَهُ رَقَبَةٌ يُعْتِقُهَا، قَالَ: “مُرِيهِ فَلْيَصُمْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ.” قَالَتْ: شَيْخٌ كَبِيرٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ مَا بِهِ صَبَامٌ. قَالَ: “فَلْيُطْعِمِ سِتِّينَ مَسْكِينًا.” قَالَتْ: وَاللَّهِ مَا عِنْدَهُ مَا يُطْعِمُ. قَالَ: “بَلْ أَنَا سُنْعِيْنُهُ بَعْرَقٍ مِنْ تَمْرٍ” - وَالْعَرَقُ مِثْلُ يَسَعِ ثَلَاثِينَ صَاعًا - . قُلْتُ: وَأَنَا أُعِينُهُ بِمِثْلٍ آخَرَ. قَالَ: “قَدْ أَحْسَنْتِ إِذْ فَعَلْتِ”،⁷²⁶

⁷²⁴ Mücadele, 58/1-4.

⁷²⁵ Ahmet Yaman, “Zihâr”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/387-390; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/433.

⁷²⁶ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 97.

Muhammed b. Vehb (v. 243/858)⁷²⁷ ve Ahmed b. Bekkâr (v. 244/859)⁷²⁸- Muhammed b. Seleme (v. 191/807)⁷²⁹- Ebû İshak (v. 150/767)⁷³⁰- Ma'mer b. Abdullah b. Hanzala (v. ?)⁷³¹- Yusuf b. Abdullah b. Selam (v. 100/719)⁷³²- Havle bint Sa'lebe (v. ?) şöyle rivayet etmiştir: Übâde b. es-Sâmit'in kardeşi Evs b. es-Sâmit'in hanımı idim. Bir gün yanıma geldi ve can sıkıntısı içinde bir şeyler söyledi. Ben de ona karşılık verdim, o da öfkeleni ve "Sen bana anamın sırtı gibisin" dedi. Sonra çıktı ve kavminin oturup kalktığı yere gitti. Ardından yanıma döndü ve benimle yakınlaşmak istedi. Ben ondan kaçındım, o benimle tartıştı, ben de onunla tartıştım ve zayıf bir erkeğe kadının üstün geldiği gibi ona üstün geldim. Dedim ki: Hayır! Havle'nin canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah (c.c) benim ve senin hakkımızda hükmünü verene kadar bana yaklaşılamazsın. Sonra Rasûlullahâ (sav) geldim ve ondan gördüğüm eziyeti ona şikâyet ettim. Nebi (sav) buyurdu ki: "O senin kocan ve amcanın oğlu, onunla iyi geçin." Nihayet Kur'an'dan şu ayet nazil oldu: "Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitti" ... kefarete kadar. [Mücadele, 58/1 ayet] Nebi (sav) buyurdu ki: "Ona söyle, bir köle azat etsin." Kadın dedi ki: "Ya Rasûlullah, azat edeceği bir kölesi

⁷²⁷ Muhammed b. Vehb b. Amr b. Ebî Kerime Ebû'l-Meâli el-Harrani, İbn Hacer'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Nesâî, hakkında "la be'se bih" demiştir ve salih bir ravi olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Seleme, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/114; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/602; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/506; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 512.

⁷²⁸ Ahmed b. Bekkâr b. Ebî Meymûne, Zeyd el-Kuraşi el-Emevi Ebû Abdurrahman, İbn Hacer'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Nesâî, hakkında "la be'se bih" demiştir. Zehebî sika olduğu kanaatindedir. Muhammed b. Seleme'den rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 1/277; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/191; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/19; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 78.

⁷²⁹ Muhammed b. Seleme b. Abdullah el-Bâhili Ebû Abdullah el-Harrani, Nesai , Iclî ve İbn Hacer'e göre sika bir ravidir. Muhammed b. İshak el-Kuraşi rivayet aldığı hocaları arasındadır. Hadır b. Muhammed kendisinden rivayet alan öğrencileri arasında yer almaktadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/276; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 25/289; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/175; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/193; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 481.

⁷³⁰ Muhammed b. İshâk. Bu ravi için bk. 163. Dipnot. Ma'mer b. Abdullah b. Hamza'dan rivayet almıştır. Muhammed b. Seleme kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 7/191; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/405.

⁷³¹ Ma'mer b. Abdullah b. Hanzala Hicazi, İbn Hacer'in naklettiğine göre makbûl bir ravidir. Zehebî'ye göre ondan sadece İbn İshak rivayet etmiştir ve sika bir ravidir. Yusuf b. Abdullah b. Selam, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/312; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/282; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/246; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 541.

⁷³² Yusuf b. Abdullah b. Selam b. el-Haris el-İsraili Ebû Ya'kup el-Medenî, sahabenin küçüklerindedir. Rasûlullah (sav) onu kucağına oturtmuş, elini başına koymuş ve ona Yusuf adını vermiştir. Sahabi olduğu için adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 32/435.

yok.” Buyurdu ki: “Ona söyle, iki ay aralıksız oruç tutsun.” Kadın dedi ki: “Ya Rasûlullah, o yaşlı bir adamdır ve vallahi oruç tutmaya gücü yetmez.” Buyurdu ki: “*O zaman altmış fakiri doyursun.*” Kadın dedi ki: “Vallahi onun altmış kişiyi doyuracak bir şeyi yok.” Buyurdu ki: “*Öyleyse, biz ona bir “arâk” hurma ile yardım edelim.*” (“Arâk”, otuz sâ‘ alabilen bir zembildir). Ben dedim ki: “Ben de ona bir zembil daha yardım edeceğim.” Buyurdu ki: “*Yaptığın iyi oldu.*”

Senedde bulunan raviler sika veya sadûktur. Hasen olan bu rivayet mütabi ve şahidlerle sahih li gayrihi derecesine çıkmıştır.⁷³³ Sahîhahayn’daki rivayetler girilen bir günahın cezası, yukarıdaki rivayette de nakledildiği gibi kişinin durumuna göre köle azat etmeden başlayıp bir arak hurmaya vermeye kadar gitmektedir. Konu ile ilgili benzer bir rivayeti İbn Ebî Şeybe de nakletmiştir.⁷³⁴ Rivayette ilk zıharı Havle’nin kocasının yaptığını ve kadın durumu Hz. Peygamber’e (sav) bildirdiğinde Mücadele Suresi’nin ilk ayetlerinin nazil olarak zıharın hükmünün belirlendiğini aktarmıştır.

2.1.2.23. İlk Yarışma ve Eğlence

Cahiliye döneminde Araplar koşu, at yarışı, ok, mızrak atma, ağırlık kaldırma gibi yarışlarla çeşitli eğlenceler düzenlemekteydi. Böyle zamanlarda Hz. Peygamber (sav) at yarışlarıyla ilgilenip, yakından takip etmiş ve yarışlarda galip gelenlere ödüller vermiştir.⁷³⁵ Kendisinin de sahip olduğu atlarla yarışlara katılmış ve birçok sefer birinci gelmiştir.⁷³⁶ İbn Ebî Şeybe konu ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

عَبْدُ الْأَعْلَى عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الرَّهْرِيِّ قَالَ: «كَانُوا يَتْرَاهُنُونَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الرَّهْرِيُّ وَأَوَّلُ مَنْ أَعْطِيَ فِيهِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ»⁷³⁷

Abdü’l A’lâ (v. 189/805)⁷³⁸- Ma’mer (v. 154/771)⁷³⁹- Zührî (v. 124/742)⁷⁴⁰ şöyle rivayet etmiştir: “Peygamberimiz (sav) zamanında at yarışı yaparlardı ve yarışın başlamasına ilk işaret eden Ömer b. Hattâb’dı.”

⁷³³ Mutabi ve şahid rivayetler için bk. Buhârî, “Savm”, 28; Muslim, “Sıyâm”, 14; Ebû Dâvûd, “Talak”, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 45/300.

⁷³⁴ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/273.

⁷³⁵ Buhârî, “Cihâd”, 56, 57, 58.

⁷³⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 8.

⁷³⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/251.

Rivayet, tabîinden bir ravi olan Zührî tarafından nakledildiğinden maktudur. Seneddeki raviler sikadır ve hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk bulunmadığından sahih ve muttasıl bir rivayettir. Bu rivayet diğer kaynaklarda yer almamaktadır.

Hiz. Peygamber (sav), Allah'ı anmaktan ve namazdan uzaklaştıran, vakit öldüren, ahlaka aykırı, putperestliğe meylettirenler hariç, İslâm'a göre meşru olan tüm spor ve eğlencelere müsaade etmiştir. İslâmiyet'in gelişinden sonra at yarışlarının bahse dönüştürülerek oynanması ve tüm kumar çeşitleri yasaklanmıştır. Hiz. Peygamber (sav) bu yarışların İslâm'a uygun meşru bir şekilde oynanmasına izin vermiştir. At yarışları zamanla İslâm toplumunda eğlencenin yanında cihada hazırlık olarak görülmüş ve bir gelenek haline gelmiştir.⁷⁴¹

2.1.2.24. İlk Vakıf

Hayber'in fethinde bir arazi elde eden Hiz. Ömer, şimdiye kadar edindiği en değerli mal olarak vasıflandırdığı bu arazi ile ne yapacağı hakkında danışmak için Hiz. Peygamber'e (sav) gitmiştir. Mahsul veren bir arazi olduğu için Hiz. Peygamber (sav) arazinin mülkiyetini koruyup, ürünlerinden sadaka vermesini tavsiye etmiştir. Hiz. Ömer de fakirlere, akrabalara, kölelerin azat edilmesine, Allah yolunda olanlara, yolculara ve misafirlere onun gelirini vakfetmiştir. Arazinin gelirinin vakfedildiği yerlere harcaması ile ilgilenen mütevellinin ise onun gelirinden makul ölçüde yemesinde ve mal biriktirme amacı gütmeksizin başkalarına yedirmesinde bir günah

⁷³⁸ Ebû Muhammed Abdü'l A'lâ b. Abdü'l A'lâ b. Muhammed, Yahya b. Main, Zehebî, Iclî ve Ebû Zür'â'ya göre sika bir ravidir. İbn Ebî Hatim, salihu'l-hadis olduğunu söylemiş ve Nesâî de hakkında leyle bihi be's demiştir. Zehebî'nin aktardığına göre sikadır. Ma'mer b. Raşid'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/28; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 16/359; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1/217; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, 2/531; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/611; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *er-Ruvâtus-Sikât el-Mutekellemu fihim bi-mâ lâ Yücibu Redduhum*, thk. Muhammed İbrâhîm el-Mevsilî (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iru'l-İslâmiyye, 1412/1992), 119; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 331; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 6/96.

⁷³⁹ Ma'mer b. Râşid. Bu ravi için bk. 168. Dipnot. Zührî'den rivayet almıştır. Abdü'l A'lâ, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/255; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/303.

⁷⁴⁰ İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. Ma'mer b. Raşid, kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/71; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/419.

⁷⁴¹ Ramazan Altınay, "Erken Dönem İslâm Toplumlarında At Yarışları", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2006), 129-144.

yoktur. Hz. Ömer en sevdiği malını infak etmiştir.⁷⁴² Çünkü Allah (c.c) “*Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla iyiliğe erişemezsiniz*”⁷⁴³ buyurmuştur. İbn Ebî Âsım Hz. Ömer’in (r.a) arazisini vakfetmesiyle ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَرِيدَ الْأَدَمِيُّ، ثنا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ، اسْتَشَارَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَدَقَتِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “أَحْبِسْ أَصْلَهَا وَتَصَدَّقْ بِبَمَرِهَا”، قَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِنَّهَا لِأَوَّلِ صَدَقَةٍ تُصَدَّقُ بِهَا فِي الْإِسْلَامِ”⁷⁴⁴

Muhammed b. Yezid el-Edemî (v. 245/860)⁷⁴⁵- Yahya b. Süleyym (v. 193/809)⁷⁴⁶- Ubeydullah b. Ömer (v. 143/761)⁷⁴⁷- Nafi‘ (v. 116/734)⁷⁴⁸- İbn Ömer (v. 73/693)⁷⁴⁹ şöyle nakletmiştir: Ömer (r.a), arazini tasadduk etme konusunda Nebi (sav) ile istişare etti. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Aslını (mülkiyetini) alıkoy ve meyvesini (gelirini) sadaka olarak ver.*” İbn Ömer (r.a) dedi ki: “Şüphesiz ki bu, İslâm’da verilen ilk vakıf uygulamasıdır.”

⁷⁴² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 8/139-140.

⁷⁴³ Âl-i İmrân, 2/92.

⁷⁴⁴ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 83.

⁷⁴⁵ Muhammed b. Yezid el-Edemiy el-Harraz Ebû Ca’fer el-Bağdadi el-Mekabiri el-Abid, Nesâî, İbn Hacer ve Zehebî’nin naklettiğine göre sika bir ravidir. Yahya b. Süleyym’dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/129; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 27/38; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/232; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 9/530.

⁷⁴⁶ Yahya b. Süleyym el-Kuraşî et-Taifî Ebû Muhammed, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre sadûk bi ravidir. Hadis hafızı değildir ve hadisleri yazılır ancak hüccet değildir. Ahmed b. Hanbel onun rivayetlerini okuduğunda karışıklık olduğunu görmüş ve rivayetini almamıştır. Nesâî, hakkında “leyse bihi be’sün” demiştir ve Ubeydullah b. Amr’dan aldığı rivayetlerin münker olduğunu söylemiştir. İbn Hacer sadûk bir ravi olup hafızasının zayıf olduğunu aktarmıştır. Ubeydullah b. Ömer’dan rivayet almıştır. Muhammed b. Yezid el-Edemiy kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 9/156; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 31/365; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/367; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 11/226; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 591.

⁷⁴⁷ Ubeydullah b. Ömer b. Hafis b. Asım b. Ömer b. el-Hattab el-Kuraşî el-Adevî el-Umri Ebû Osman el-Medenî, İbn Ebî Hatim, Nesâî, İclî ve İbn Hacer sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Nafi‘’den rivayet almıştır. Yahya b. Süleyym kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 5/326; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 19/124; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/685; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 7/38; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 373.

⁷⁴⁸ Nafi‘ Ebû Abdullah el-Kuraşî el-Adevî el-Medenî, İbn Ömer’in azatlı kölesidir. Ahmed b. Hanbel’in naklettiğine göre güvenilir ve me’mun bir ravidir. Nesâî, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. İbn Ömer’dan rivayet almıştır. El-Haccâc b. Ertâta ve Ubeydullah b. Ömer kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 8/458; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 29/298; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/315; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 12/388; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 559.

⁷⁴⁹ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, sahabidir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 23/427. Sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

Rivayette sadûk ve hafızası zayıf olan Yahya b. Süleym et-Taifi dışındaki raviler sikadır. Hoca-talebe ilişkisine bakıldığında herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. Bu yüzden rivayet muttasıldır ve bu rivayeti destekleyen sahih hadisler olması sebebiyle hasen derecesindedir. Bu rivayet Sahîhayn'da⁷⁵⁰ da nakledilmiştir. Onlar, İbn Ebî Âsım'ın aktardığı rivayetten daha fazla ayrıntıya sahiptir. Hz. Ömer'in sadakasının muhteviyatı, söz konusu malın nereden eline geçtiği ve Hz. Peygamber'in (sav) ne yapmasını emrettiğine dair bilgiler daha ayrıntılı olarak zikredilmiştir. Diğer Evâil kitaplarında konu ile ilgili rivayet yer almamaktadır.

2.1.2.25. İlk Hırsızlık Cezası

Tüm toplumlar tarafından büyük bir suç olarak görülen hırsızlık, önlenmesi ve gerekli cezai işlemlerin uygulanması için İslâm hukuku tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınıp hükümler ortaya konmuştur. Kur'an ve Sünnet'te de belirlenen hırsızlığın cezası, had cezaları kapsamına girmektedir. Suçun unsurları ve yargılama usulüne göre hırsızlık eylemini gerçekleştiren kişiye elinin kesilmesi ve çaldığı malların iadesi veya tazmini hükmü verilmektedir.⁷⁵¹

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ زَيْدِ الْخَطَّابِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ (ح)، وَحَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ الرَّهَوِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ التَّمِيمِيِّ عَنْ أَبِي مَاجِدِ الْحَنْفِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: أَنْشَأَ يَتَحَدَّثُ أَنَّ أَوَّلَ رَجُلٍ قُطِعَ مِنَ الْأَنْصَارِ - أَوْ فِي الْأَنْصَارِ - قِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ: هَذَا سَرَقَ فَكَأَنَّكَ أَسِيفَ فِي وَجْهِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الرَّمَادُ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَأَنَّ هَذَا يَعْني شَقَّ عَلَيْكَ. قَالَ: «وَمَا يَمْنَعُنِي وَأَنْتُمْ أَعْوَانُ الشَّيَاطِينِ». قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَفْوٌ يُجِبُّ الْعَفْوَ وَلَا يَنْبَغِي لَوَالٍ أَنْ يُؤْتَى بِحَدِّ إِلَّا أَقَامَهُ»، ثُمَّ قَالَ: «وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا نُحِبُّونَ أَنْ يَعْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» {النُّور: 22}[⁷⁵²

İshak b. Zeyd el-Hattabi (v. ?)⁷⁵³- Ebû Nuaym (v. 218/833)⁷⁵⁴. (Tahvil) Ebû'l-Hüseyn er-Ruhavi (v. 261/875)⁷⁵⁵- Ebû Nuaym (v. 218/833)⁷⁵⁶- Süfyan (v.

⁷⁵⁰ Buḥârî, “Şurûṭ”, 19, “Vesâyâ”, 29, “Eymen ve Nüzur”, 33; Muslim, “Vasiyye”, 15.

⁷⁵¹ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/391.

⁷⁵² Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 100.

⁷⁵³ İshak b. Zeyd b. Abdu'l-Kebir el-Hattabi İbn Abdu'l-Humeyd b. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattab, meçhulu'l-hal bir ravidir. Muhammed b. Süleyman b. Ebû Dâvûd, Osman b. Abdurrahman et-Taraifi ve Said b. Abdu'l-Kebir'den rivayet almıştır. Ebî Bihran ise kendisinden rivayet dinlemiştir. Ebû Nuaym rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/220.

161/778)⁷⁵⁷- Yahya b. Abdullah et-Teymî (v. ?)⁷⁵⁸- Ebû Macid el-Hanefî (v. ?)⁷⁵⁹- Abdullah (v. 32/653)⁷⁶⁰ şöyle rivayet etmiştir: Ensar’dan -veya Ensar içinde- eli kesilen ilk adam hakkında Rasûlullah’a (sav) denildi ki: “Bu kişi hırsızlık yaptı.” Bunun üzerine Rasûlullah’ın (sav) yüzünde sanki kül serpilmiş gibi bir üzüntü belirdi. Bazıları dediler ki: “Ey Allah’ın Rasûlü, bu durum size zor geldi gibi.” Rasûlullah (sav) buyurdu: “*Siz şeytanların yardımcıları iken benim üzüntümü ne engelleyebilir ki?*” Sonra buyurdu ki: “*Şüphesiz Allah affedicidir, affetmeyi sever. Bir yöneticinin huzuruna bir had cezası getirildiğinde onu uygulaması gerekir.*” Sonra şu ayeti okudu: “*Affetsinler ve hoş görsünler. Allah’ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.*”⁷⁶¹

Rivayetin senedi çok zayıftır. Çünkü Ebû Macid el-Hanefî adlı ravi metrûku’l-hadistir. İshak b. Zeyd ise meşhulü’l-hâl bir ravidir. Bu rivayeti İbn Ebî

⁷⁵⁴ Ebû Nuaym. Bu ravi için bk. 266. Dipnot. İshak b. Zeyd el-Hattabi, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/61; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 23/197.

⁷⁵⁵ Ahmed b. Süleyman b. Abdu’l-Melik b. Ebî Şeybe Yezid b. Lâ’î el-Cezerî Ebû’l-Hüseyin er-Rehavi, İbn Ebî Hatim ve İbn Hacer’in naklettiğine göre sika ve sadûk bir ravidir. Ebû Nuaym’dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2/52; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 1/320; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/194; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 1/33; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzîb*, 80.

⁷⁵⁶ Ebû Nuaym. Bu ravi için bk. 266. Dipnot. Süfyan es-Sevrî’den rivayet almıştır. Ebû’l-Hüseyin er-Ruhavi, kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/61; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 23/197.

⁷⁵⁷ Süfyan es-Sevrî. Bu ravi için bk. 229. Dipnot. Yahya b. Abdullah et-Teymî’den rivayet almıştır. Ebû Nuaym, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 4/222; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 11/154; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 4/111; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzîb*, 244.

⁷⁵⁸ Yahya b. Abdullah b. el-Haris el-Cebbar, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre zayıf bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, hakkında “leyse bihi be’s” demiştir. Baika bir yerde ise zaifü’l-hadis demiştir. Nesâî, zayıf ve münkeru’l-hadis olduğu görüşündedir. İclî’nin değerlendirmesine göre hadisleri yazılır ancak kuvvetli değildir. İbn Hacer, leyyinü’l-hadis ve el-Mikdam’dan naklettiği rivayetlerin Mürsel olduğunu söylemiştir. Ebû Macid el-Hanefî’den rivayet almıştır. Süfyan es-Sevrî kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9/162; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 31/410; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/369; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 11/238; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzîb*, 592.

⁷⁵⁹ Ebû Macid künyesiyle tanınmaktadır. Âiz b. Nadla İbn Macid el-Hanefî el-İclî el-Kûfî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hacer’in naklettiğine göre meşhul bir ravidir. Nesâî ve Zehebî, münkeru’l-hadis olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Mes’ûd’dan rivayet almıştır. Yahya b. Abdullah et-Teymiyye kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/16; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 34/241; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/455; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 12/217; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzîb*, 670.

⁷⁶⁰ Abdullah b. Mes’ûd. Bu ravi için bk. 288. Dipnot. Ebû Macid el-Hanefî, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 16/121.

⁷⁶¹ Nur, 24/22.

Şeybe ve İbn Ebî Âsım da nakletmiştir.⁷⁶² Ancak onların senesinde de Ebû Macid el-Hanefi isimli aynı ravi bulunduğundan bu rivayetin şiddetli derecede zayıf olduğunu teyit etmektedir.

Rivayette geçen olay ile ilgili diğer rivayetlere bakıldığı zaman hırsızlık yaptığı için kendisine had cezası uygulanan ilk erkek Hıyâr b. Adî b. Nevfel, ilk kadın ise Benî Mahzûm kabilesinden Mürre bint Ebû Süfyân b. Abdüleded olduğu nakledilmektedir.⁷⁶³ Bu kadının soylu bir aileden olması sebebiyle affedilmesi için Hz. Peygamber'e (sav) gelmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber (sav) bu isteklerine karşı gelip, *Allah'a yemin ederim ki eğer hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fâtıma olsaydı onun da elini keserdim*" buyurmuştur⁷⁶⁴ ve bu kadına had cezasını uygulamıştır.⁷⁶⁵

2.1.2.26. İlk Haraç

Alâ b. Hadramî, İslâm'ın erken dönemlerinde müslüman olmuş ve bazen vahiy katipliği yapmıştır. Hz. Peygamber (sav) tarafından Bahreyn'e İslâm'ı tebliğ etmesi için gönderilmiştir. Aynı zamanda kendisine zekât, sadaka ve cizye toplama görevi verilmiştir. Hz. Peygamber (sav) zamanla bu bölgelerde çok başarılı olan Alâ'ya valilik görevini vermiştir. Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn'den topladığı seksen bin dirhemden oluşan zekât, cizye ve haraç, Allah Rasûlü'nün emriyle Medine'ye gönderilmiştir. Bazı kaynaklara göre bu iş için Ebû Ubeyde görevlendirilmiştir. Medine'ye o zamana kadar hiç bu kadar büyük bir meblağ gelmemiştir.⁷⁶⁶ İlk haraç ile ilgili İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği rivayet şu şekildedir:

أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ الْمُغْبِرَةِ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، قَالَ: "بَعَثَ الْعَلَاءُ بْنُ الْحَضْرَمِيِّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِثَمَانِمِائَةِ أَلْفٍ مِنْ خَرَاجِ الْبَحْرَيْنِ، وَكَانَ أَوَّلَ خَرَاجٍ قَدِمَ بِهِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَ بِهِ فَتُنِزَّ عَلَى حَصِيرٍ فِي الْمَسْجِدِ، وَأَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ فَخَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ إِلَى الْمَالِ

⁷⁶² Evâil kitaplarındaki benzer rivayetler için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/256; İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 70.

⁷⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 5/205; İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 1/556.

⁷⁶⁴ İbrâhîm el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*, 163.

⁷⁶⁵ Buhârî, "Enbiyâ", 54, "Hudûd", 12; Muslim, "Hudûd", 8-9; Bardakoğlu, "Hırsızlık".

⁷⁶⁶ Ahmet Önkâl, "Alâ b. Hadramî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/310; Mevlüt Poyraz, "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri", *İlahiyat Tetkileri Dergisi* 52 (2019), 322.

فَمَثَلَ عَلَيْهِ قَائِمًا فَلَمْ يُعْطِ سَاكِنًا وَلَمْ يَمْنَعْ سَائِلًا، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ فَيَقُولُ: أَعْطِنِي، فَيَقُولُ: خُذْ قَبْضَةً، ثُمَّ يَجِيءُ الرَّجُلُ فَيَقُولُ: أَعْطِنِي، فَيَقُولُ: خُذْ قَبْضَتَيْنِ، وَيَجِيءُ الرَّجُلُ فَيَقُولُ: أَعْطِنِي، فَيَقُولُ: خُذْ ثَلَاثَ قَبْضَاتٍ، فَجَاءَ الْعَبَّاسُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي مِنْ هَذَا الْمَالِ، فَإِنِّي أَعْطَيْتُ فِدَايَ وَفِدَاءَ عَقِيلٍ يَوْمَ بَدْرٍ، وَلَمْ يَكُنْ لِعَقِيلٍ مَالٌ، قَالَ: فَأَخَذَ يَبْسُطُ حَمِيصَةً كَانَتْ عَلَيْهِ، وَجَعَلَ يَحْنِي مِنَ الْمَالِ، فَحَنَّا فِيهَا ثُمَّ قَامَ بِهِ فَلَمْ يُطِقْ حَمَلَهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، احْمِلْ عَلَيَّ، فَنَظَرَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَبَسَّمَ حَتَّى بَدَأَ ضَاحِكُهُ، وَقَالَ: «أَنْقِصْ مِنَ الْمَالِ وَفُؤْمٍ بِقَدْرِ مَا تُطِيقُ»، فَلَمَّا وَلى الْعَبَّاسُ قَالَ: أَمَا إِحْدَى اللَّتَيْنِ وَعَدْنَا اللَّهُ فَقَدْ أَنْجَرَ لَنَا إِحْدَاهُمَا، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ الْأُخْرَى، قَوْلُهُ تَعَالَى: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا} [الأنفال: 70] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، فَقَدْ أَنْجَرَهَا اللَّهُ لَنَا وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ الْأُخْرَى،⁷⁶⁷

Ebû Üsâme (v. 201/817)⁷⁶⁸- Süleyman b. el-Muğire (v. 165/782)⁷⁶⁹- Humeyd b. Hilâl (v. 106/725)⁷⁷⁰ şöyle rivayet etmiştir: el-Alâ b. el-Hadramî, Rasûlullah'a (sav) Bahreyn'in sekiz yüz bin dirhem tutarındaki haracını gönderdi. Bu, Rasûlullah'a (sav) ulaşan ilk haraçtı. Peygamber haracın mescitte bir hasır üzerine serilmesini emretti. Müezzin ezan okudu, Rasûlullah (sav) da namaza çıktı ve namaz kıldı. Sonra malın yanına geldi ve ayakta durarak onu gözetledi. Suskun durana vermedi, isteyen de geri çevirmedi. Bir adam gelip "Bana ver" diyordu, o da "Bir avuç al" diyordu. Sonra bir adam daha gelip "Bana ver" diyordu, o da "İki avuç al" diyordu. Bir adam daha gelip "Bana ver" diyordu, o da "Üç avuç al" diyordu. Abbas geldi ve dedi ki: "Ya Rasûlullah, bu maldan bana da ver. Çünkü Bedir günü kendi fidyemi ve Akîl'in fidyelerini ben vermişim, Akîl'in malı yoktu." Bunun üzerine üzerinde bulunan bir abayı yaydı ve maldan avuçlamaya başladı. Sonra onu kaldırmaya çalıştı ama taşıyamadı. Dedi ki: "Ya Rasûlullah, onu benim üzerime yükle." Nebi (sav) ona baktı ve dişleri görünecek şekilde tebessüm etti ve buyurdu ki: "Aldığın maldan azalt ve taşıyabileceğin kadar al." Abbas dönüp gidince dedi ki: "Allah'ın bize vaat ettiği iki şeyden birini gerçekleştirdi. Biz diğerini bekliyoruz." - Yüce Allah'ın şu sözü: "Ey peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: "Eğer Allah

⁷⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/253.

⁷⁶⁸ Hammad b. Ebû Üsâme. Bu ravi için bk. 242. Dipnot. Süleyman b. el-Muğire, rivayet aldığı bir hocasıdır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/217.

⁷⁶⁹ Süleyman b. el-Muğire. Bu ravi için bk. 383. Dipnot. Humeyd b. Hilâl'den rivayet almıştır. Hammad b. Ebû Üsâme, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/144; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/69.

⁷⁷⁰ Humeyd b. Hilâl. Bu ravi için bk. 384. Dipnot. Süleyman b. el-Muğire, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/144; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/69.

sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.” Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir.”⁷⁷¹ ayetin sonuna kadar okuduktan sonra, Allah bunu bizim için gerçekleştirdi, biz diğerini bekliyoruz.” buyurdu.

Humeyd b. Hilal isimli ravi, bu rivayeti sahabi neslini atlayarak direkt Allah Rasûlü’nden naklederek irsal yaparak inkıtaya neden olmuştur. Bu sebeple rivayet mürseldir ve zayıf hükmündedir. Bu rivayet, diğer kaynaklarda nakledilmemiştir.

2.1.2.27. Mekke’nin Fethi’nde Kâbe’ye İlk Giren Sahabiler

Mekke’nin fethedildiği gün Kabe’nin içerisinde namaz kılınıp kılınmadığı ilgili alimler tarafından tartışmalar yapılmış ve ihtilaflar meydana gelmiştir.⁷⁷² İbn Ömer’in naklettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav) o gün Kabe’nin içerisinde namaz kılmıştır. Mekke’nin fethinde Kâbe’ye ilk girenlerle ilgili İbn Ebî Şeybe şöyle bir rivayet aktarmıştır:

ابْنُ نُؤْمَيْرٍ عَنْ حَجَّاجٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: دَخَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْفُضْلُ وَأُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَطَلْحَةُ بْنُ عُمَرَ قَالَ ابْنُ عُمَرَ: فَدَخَلْتُ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ نَقِيْتُ بِلَا لَأَفُؤْتُ: «أَيْنَ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ: بَيْنَ هَاتَيْنِ السَّارِيَتَيْنِ»⁷⁷³

İbn Nümeyr (v. 199/815)⁷⁷⁴- Haccac (v. 145/763)⁷⁷⁵- Nafi‘ (v. 116/734)⁷⁷⁶- İbn Ömer (v. 73/693)⁷⁷⁷ şöyle nakletmiştir: “Rasûlullah (sav), Fazl, Üsame b. Zeyd ve Talha b.

⁷⁷¹ Enfâl, 8/70.

⁷⁷² Mustafa Karabacak, “Kâbe’nin İçinde ve Üzerinde Namaz Kılma ile İlgili Rivayetler Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7(2) (2023), 176.

⁷⁷³ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 7/259.

⁷⁷⁴ Abdullah b. Nümeyr el-Hemedani el-Hârifi Ebû Hişam el-Kûfi, Iclî’ye göre sika ve salihu’l-hadis bir ravidir. İbn Ebî Hatim güvenilir olduğunu söylemiştir. İbn Hacer de ehli sünnetten olup sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. El-Haccâc b. Ertâtahtan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 5/186; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 16/225; Zehebî, *el-Kâşif*, 25/566; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 6/57; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 490.

⁷⁷⁵ el-Haccâc b. Ertâtahtan b. Sevr b. Hübeyre b. Şurahil b. Ka’b b. Selman Âmir b. Harise b. Sa’d b. Malik b. en-Neh’ en-Nehi’ Ebû Ertâtahtan el-Kûfi, İbn Ebî Hatim’in naklettiğine göre sadûk bir ravidir. Zayıf ravilerden rivayet ederken tedlis yapmıştır ancak rivayetleri yazılır. “Haddesenâ” lafızıyla naklettiği rivayetler kabul edilir. Rivayeti işittiğini açık bir şekilde belirtirse güvenilirliğinden ve hafızasından şüphe edilmez. Zührî, Hişam b. Urve ve İkrime’den işitmediği rivayetler hüccet değildir. Haccac gördüğü ya da görmediği ravilerden tedlis yapmıştır. Bu sebeple onun rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Ahmed b. Hanbel hafız bir ravi olduğunu söylemiştir. Ancak tüm hadislerinde ziyade vardır ve bu sebeple insanlar tarafından eleştirilmektedir. Ahmed b. Hanbel’e bu ravinin rivayetleri hüccet midir diye sorulduğunda “hayır” cevabını vermiştir. Nesâî, Iclî ve İbn Hacer de

Osman ile birlikte oraya (Kâbe'ye) girdi. İbn Ömer dedi ki: Ben de girdim ve ilk karşılaştığım kişi Bilal oldu. Ona dedim ki: “Peygamber (sav) nerede namaz kıldı?” O da dedi ki: “Şu iki sütun arasında.”

el-Haccâc b. Ertât en-Neha'î hariç senedde yer alan raviler sikadır ve Müslim'in ravilerindedir. Raviler arasında hoca-talebe ilişkisi bakımından herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır. Bu sebeple muttasıl ve el-Haccâc'ın sadûk, çokça hata yapan ve tedlis yaptığı tespit edilen rivayetleri bulunduğu rivayet şedîdü'z-za'f derecesinde bir rivayettir. Bu rivayet benzer lafız ve farklı bir tarikle Sahih-i Buhârî'de de yer almaktadır. Buradaki rivayete göre Allah Rasûlü ile birlikte Kâbe'ye giren kişiler Üsame b. Zeyd, Bilal ve Osman b. Talha'dır. Bilal'in İbn Ömer'e gösterdiği yer ise Yemen köşesindeki Ruknü'l-Yemânî'deki iki sütunun arasındır.⁷⁷⁸ Benzer bir rivayeti İbn Ebî Âsım da nakletmiştir ve İbn Ömer'in Kâbe'ye ilk girenlerden olduğunu bildirmiştir.⁷⁷⁹

2.1.2.28. İlk Liân

Karşılıklı lânetleşmek anlamına gelen lian, bir fıkıh terimi olarak; karısının zina yaptığını veya dünyaya gelen/gelecek çocuğun gayrimeşru olduğunu düşünen kişinin, bu iddiasını mahkeme önünde yemin ederek dört kez doğrulaması ve buna karşılık, kadının da kocasının bu suçlamasının asılsız olduğunu ve kendisinin suçsuz olduğunu yine aynı şekilde, dört kez yemin ederek beyan etmesidir.⁷⁸⁰

Ebü Arûbe el-Harrânî'nin ilk liân olayı hakkında naklettiği rivayet şu şekildedir:

tedlis yapan zayıf bir ravi olduğu kanaatindedirler. Nafi'den rivayet almıştır. İbn Nümejr kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, 3/154; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 5/420; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/311; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/196; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 152.

⁷⁷⁶ Nafi' Ebû Abdullah el Kuraşî. Bu ravi için bk. 735. Dipnot. İbn Ömer'den rivayet almıştır. el-Haccâc b. Ertâta, kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, 8/458; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 29/298.

⁷⁷⁷ İbn Ömer. Bu ravi için bk. 736. Dipnot. Nafi', ondan rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/427.

⁷⁷⁸ Bk. Buhârî, “Hac”, 51.

⁷⁷⁹ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 85.

⁷⁸⁰ Mehmet Âkif Aydın, “Liân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 27/172.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ وَعَبْدُ الْأَعْلَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ: قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - وَأَنَا أَرَى أَنَّ عِنْدَهُ مِنْهُ عِلْمًا - قَالَ: إِنَّ هِلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَدَفَتْ أَمْرَاتُهُ بِشَرِيكِ بْنِ السَّحْمَاءِ وَكَانَ أَخَا الْبُرَاءِ بْنِ مَالِكٍ لِأُمِّهِ وَكَانَ أَوَّلَ رَجُلٍ لَاعَنَ فِي الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «بِصُرُوهَا فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَبْيَضَ سَبْطًا أَقْضَى الْعَيْنَيْنِ فَهُوَ لِهَلَالِ بْنِ أُمَيَّةَ، وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ جَعْدًا حَمَشَنَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكِ بْنِ السَّحْمَاءِ.» فَأَنْبِئْتُ أَنَّهَا جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ جَعْدًا حَمَشَنَ السَّاقَيْنِ⁷⁸¹

Muhammed b. Beşşar (v. 252/866)⁷⁸²- İbn Ebî Adî (v. 194/810)⁷⁸³ ve Abdu'l-A'lâ (v. 189/805)⁷⁸⁴- Hişam b. Hassan (v. 145/763)⁷⁸⁵- Muhammed b. Sirin (v. 110/729)⁷⁸⁶ şöyle nakletti: “Enes b. Malik’e -ki onun bu konuda bilgisi olduğunu düşünüyordum- sordum. Dedi ki: “Hilal b. Ümeyye, karısını Şerîk b. es-Sehma’ ile zina yapmakla suçladı. Şerîk, Bera b. Malik’in annesi bir kardeşiydi ve İslâm’da ilk kez lian yapan kişiydi. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Onu (doğuracağı çocuğu) gözleyin. Eğer beyaz tenli, düz saçlı, çukur gözlü bir çocuk getirirse, o Hilal b. Ümeyyenin’dir. Eğer sürmeli gözlü, kıvrıkcık saçlı, ince bacaklı bir çocuk getirirse, o Şerîk b. es-Sehma’nın’dır.” Bana bildirildi ki, kadın sürmeli gözlü, kıvrıkcık saçlı, ince bacaklı bir çocuk doğurdu.

Rivayette yer alan raviler arasında hoca-talebe ilişkisi açısından herhangi bir kopukluk bulunmadığından muttasıl bir senede sahiptir ve seneddeki raviler sikadır.

⁷⁸¹ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 96.

⁷⁸² Muhammed b. Beşşar. Bu ravi için bk. 214. Dipnot. İbn Ebî Adî ve Abdu'l-A'lâ'dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/214; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/511.

⁷⁸³ Muhammed b. İbrahim b. Ebî Adî es-Sülemi, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Başka bir yerde ise rivayetlerinin hüccet olmadığını söylemiştir. Nesâî, İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir. Hişam b. Hassan rivayet aldığı hocaları arasındadır. Muhammed b. Beşşar kendisinden rivayet alan öğrencilerdendir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/186; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/321; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/154; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/12; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 465.

⁷⁸⁴ Abdu'l-A'lâ. Bu ravi için bk. 725. Dipnot. Hişam b. Hassan'dan rivayet almıştır. Muhammed b. Beşşar, ondan rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/28; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 16/359.

⁷⁸⁵ Hişam b. Hassan el-Ezdi Ebû Abdullah el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk bir ravidir ve hadisleri naklederken titiz davranmıştır. Hadisleri yazılabilir. Ahmed b. Hanbel salih bir ravi olduğunu ve söylemiştir. İclî'ye göre sika ve hasenü'l-hadistir. İbn Hacer sika bir ravi ve İbn Sirin'den aldığı rivayetlerinde en sağlam ravi olduğunu nakletmiştir. Muhammed b. Sirin'den rivayet almıştır. Hişam b. Hassan kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/54; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10/181; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/336; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 572.

⁷⁸⁶ Muhammed b. Sirin. Bu ravi için bk. 612. Dipnot. Hişam b. Hassan, ondan rivayet almıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/344; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/214; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 483.

Bu sebeple rivayet sahih derecesindedir. Bu rivayet Sahîhayn'da⁷⁸⁷ da geçmektedir. Rivayetlerde Hilal b. Ümeyye ve karısı arasında yaşanan lian ile ilgili tüm olaylar Ebû Arûbe'nin naklettiği rivayetten ayrıntılı ve uzun bir şekilde aktarılmıştır. İbn Ebî Âsım da İslâm'daki ilk liânın, Hilâl b. Ümeyye'nin karısını Şerîk b. Sahnâ ile zina etmekle suçlamasıyla gerçekleştiğini nakletmiştir.⁷⁸⁸

İbn Abbas şöyle rivayet etmiştir: Hilal b. Ümeyye karısını zina ile suçladığında kendisine: “Vallahi, Rasûlullah (sav) sana seksen celde vuracaktır” denildi. O ise şöyle dedi: “Allah, benim seksen değnek vurulmamdan daha adildir. Oysa O, benim kesin olarak gördüğümü ve kesin olarak işittiğimi bilmektedir. Hayır, vallahi, bana asla vurmazacaktır.” Bunun üzerine liân ayeti nazil oldu (Nûr, 24/6-9).⁷⁸⁹ Bu ayetlerin gereğince, Hilâl b. Ümeyye zina ile suçladığı iddiasında doğru söylediğine dair dört kez yemin etti. Buna karşılık karısı da Hilâl'in bu suçlamasında yalan söylediğine dair dört kez yemin etti. İddiasını destekleyecek dört şahit sunamayan Hilâl, bu yeminleri sayesinde iftira cezasından kurtuldu. Aynı şekilde, karısının da yalan yere yemin etmesi durumunda üzerine düşecek olan zina cezasından kurtulması sağlandı.⁷⁹⁰

Rivayetlere göre ilk liân yapan kişi Hilal b. Ümeyye'dir ve liân ayeti de öncelikle onun olayı üzerine nazil olmuştur. Bazı rivayetlerde ise karısını zina ile suçlayan kişi Uveymir b. el-Haris b. Zeyd b. el-Cedd b. el-Aclani'dir.⁷⁹¹ Rivayetler aslında, failerin kim olduğunun önemi olmadan liân ile ilgili ortaya çıkan hükmün genel bir hüküm olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, liânın yapılması zorunludur ve ayrılığın hâkim kararıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Rivayetler, Hanefiler'e göre bu rivayet liânın ancak hâkimin ayırmasıyla tamam olacağına dair güçlü bir delil teşkil etmektedir.⁷⁹²

2.1.2.29. Veda Hutbesi'ndeki İlkler

⁷⁸⁷ Bk. Buhârî, “Tefsîr”, 24/3; Muslim, “Li'ân”, 11.

⁷⁸⁸ Bk. İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 85.

⁷⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/269; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/274.

⁷⁹⁰ Aydın, “Liân”, 27/172-173.

⁷⁹¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 7/463.

⁷⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 4/274; Bedru'd-dîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 20/301.

Veda Hutbesi, Hz. Peygamber'in (sav) hicretin onuncu yılında yaptığı ilk ve son haccında⁷⁹³ belirli aralıklarda farklı yerlerde yaptığı tavsiyelerdir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav) ilk hutbesini Arafat'ta arefe günü irâd etmiştir. Diğer hutbelerini ise bayramın birinci günü Mina'da ve şeytan taşlama yerlerinde gerçekleştirip ikinci veya üçüncü günlerde de aynı mevkide ashâba hitap etmiştir.⁷⁹⁴ Hz. Peygamber (sav), bu konuşmalarında tüm insanlığı birlik ve beraberliğe çağırılmış, kardeşlik, adalet, haklar, sorumluluklar ve aile gibi birçok konuyu ele almıştır. İbn Ebî Âsım veda hutbesi hakkında şöyle bir rivayet aktarmıştır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ضَمْضَمِ بْنِ زُرْعَةَ، ثنا خِرَاشٌ، عَنْ أَبِي
 إِمَامَةَ، أَنَّهُ شَهِدَ خُطْبَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَكَانَ أَوَّلَ مَا تَقَوَّهَ بِهِ أَنْ قَالَ: «أَوْصِيكُمْ اللَّهُ
 بِأَمْرَاتِكُمْ»⁷⁹⁵

Muhammed b. Avf (v. 272/866)⁷⁹⁶- Muhammed b. İsmail (v. ?)⁷⁹⁷- (Babası) İsmail b. Ayyaş (v. 181/798)⁷⁹⁸- Damdam b. Zür'â (v. ?)⁷⁹⁹- Hirâş (v. ?)⁸⁰⁰- Ebû Ümame'nin (v. 86/705)⁸⁰¹ rivayet ettiğine göre şöyledir: Veda Haccı sırasında Hz.

⁷⁹³ Bünyamin Erul, “Vedâ Haccı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/590-591.

⁷⁹⁴ Bünyamin Erul, “Vedâ Hutbesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/591-593.

⁷⁹⁵ İbn Ebî Âsım, *el-Evâil*, 96.

⁷⁹⁶ Muhammed b. Avf b. Süfyan et-Tâî, Nesâî ve İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Muhammed b. İsmail el-Ansi rivayet aldığı hocaları arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/52; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/236; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/383; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 500.

⁷⁹⁷ Muhammed b. İsmail Ayyaş b. Süleym el-Ansi el-Hımsi, İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Babası İsmail b. Ayyaş ve Damdam b. Zür'â'dan rivayet almıştır. Muhammed b. Avf kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 24/483; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/158; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/60; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 468.

⁷⁹⁸ İsmail Ayyaş b. Süleym el-Ansi Ebû Utbe el-Hımsi, Ebû Zür'â'ya göre sadûk ancak hataları olan bir ravidir. Nesâî zayıf bir ravi olduğunu nakletmiştir. İbn Hacer ise yaşadığı yerdeki alimlerden aldığı rivayetlerde sadûk olduğunu bunun dışındaki rivayetlerde hatalar bulunduğunu söylemiştir. Damdam b. Zür'â'dan rivayet almıştır ve oğlu Muhammed b. İsmail kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/191; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 3/163; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/248; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/321; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 109.

⁷⁹⁹ Damdam b. Zür'â b. Sevb el-Hadrami el-Hımsi, İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Yahya b. Main de sika bir ravi olduğu görülmüştür. Hidaş, rivayet aldığı üç kişiden biridir. İsmail b. Ayyaş ve oğlu Muhammed b. İsmail kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/468; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/327; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/462; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 280.

⁸⁰⁰ Meçhul bir ravidir, hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁸⁰¹ Ebû Ümame Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî, sahabidir ve sahabiler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/158.

Peygamber'in (sav) hutbesine şahit olmuş ve Hz. Peygamber'in (sav) söylediği ilk söz şu olmuştur: “Allah için annelerinizin haklarına riayet etmenizi tavsiye ederim.”

Rivayette Hidâş isimli ravi meçhul ve İsmail Ayyaş isimli ravi zayıftır. Bu yüzden rivayet zayıf hükmündedir. Bu rivayet benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi'nde* yer almaktadır.⁸⁰² Şuayb Arnaut, İsmail Ayyaş isimli raviyi hasenü'l-hadis olarak değerlendirdiğinden rivayetin hükmünü hasen olarak belirlemiştir. Buna rağmen İbn Ebî Âsım'ın naklettiği rivayette meçhul bir ravinin de bulunması o rivayeti, hasen li-gayrihi seviyesine yükseltmez. Yani zayıf bir rivayettir.

Hz. Peygamber (sav) aile bağlarını korumayı, anne babaya karşı nazik olmayı ve onlara merhamet ve şefkat göstermeyi tavsiye etmiştir. Kadınların emanet olduğunu bu yüzden onlara iyi davranıp ihsanda bulunmayı emretmiştir.

Hz. Peygamber (sav) vedâ haccından dönerken “Yarın müşriklerin küfür üzere sözleştikleri Benî Kinâne vadisine gideceğiz.” buyurmuştur.⁸⁰³ Bu vadi Mekke ile Medine arasında yer alan Ebtah adında bir bölgedir. Hz. Peygamber (sav) genellikle burada konaklamıştır.⁸⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, Hz. Peygamber'in (sav) Ebtah'ta konaklamasıyla ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

وَكَيْعٌ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ “أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْزِلُ الْأَبْطَحَ أَوَّلَ مَا

يَقْدُمُ،”⁸⁰⁵

Vekî‘ (v. 196/812)⁸⁰⁶ - İsrail (v. 160/777)⁸⁰⁷ - Cabir (v. 128/746)⁸⁰⁸ - Ebû Ca’fer (v. 118/736)⁸⁰⁹ şöyle nakletmiştir: Peygamber (sav) geldiğinde ilk iş olarak el-Ebtah’a indi.

⁸⁰² Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 28/424.

⁸⁰³ Buhârî, “Hac”, 45.

⁸⁰⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 2/451.

⁸⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/269.

⁸⁰⁶ Vekî‘ b. el-Cerrah. Bu ravi için bk. 224. Dipnot. İsrail b. Yunus’tan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta’dîl*, 9/37; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/462.

⁸⁰⁷ İsrail b. Yunus b. Ebî İshak el-Hemedani es-Sebî Ebû Yusuf el-Kûfî, Ahmed b. Hanebl, İclî, İbn Hacer ve Yahya b. Main’e göre sika bir ravidir. Cabir b. Yezid rivayet aldığı hocaları arasındadır. Vekî‘ b. el-Cerrah ise kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta’dîl*,

Rivayetteki Cabir b. Yezid el-Cu'fi'nin metruku'l-hadis ve yalan söylemekle itham edilmiş olması sebebiyle rivayeti alınmaz. Bu konuyla ilgili Sahih-i Müslim'de nakledilen rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sav) ihramdan çıktıktan sonra Mina'ya yöneldiklerinde tekrar ihrama girilmesini emrettiği ve ihrama girmek için Ebtah'ta konakladıkları aktarılmıştır.⁸¹⁰ Aynı zamanda rivayetlerde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de Ebtah'da konakladıkları bildirilmiştir.⁸¹¹

Hacdan dönerken Mekke'ye gelmeden önce Hz. Peygamber'in (sav) Ebtah'ta konaklayıp namazlarını orada eda etmesine tahsîb denmektedir.⁸¹² Ashaptan bir kısmı bu uygulamayı sünnet olarak kabul edip o niyetle gerçekleştirse de Hz. Âişe (r.a) bunun sünnet olmayıp sadece dinleme ve konaklamadan ibaret olduğunu nakletmiştir.⁸¹³

2.1.2.29.1. Kaldırılan İlk Faiz

İslâmiyet'in doğduğu Arap toplumunda, İslâm'ın emir ve yasaklarına uygun erdemli davranışlar kabul görmüş, bazı geleneksel uygulamalar İslâm'la güçlenerek devam etmiş bazıları ise ortadan kaldırılmıştır. Özellikle insanlığın ortak değerleri korunmuş, ticaretteki bazı uygulamalar ise İslâmî ölçülerle düzenlenmiştir. Faiz ise bütün çeşitleriyle kesin olarak yasaklanmıştır.

2/330; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 2/515; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/418; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/261; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 104.

⁸⁰⁸ Cabir b. Yezid b. el-Haris b. Abd Yeğus b. Ka'b b. el-Haris b. Muaviye b. Vail b. Mer'î b. Ca'fi el-Cu'fi Ebû Abdullah, İbn Hacer ve Nesâî'nin naklettiğine göre metruku'l-hadistir ve güvenilir değildir, hadisleri alınmaz. Ahmed b. Hanbel onun yalan söyleydiğini nakletmiştir. İclî'ye göre de zayıf bir ravidir. Muhammed el-Bâkır rivayet aldığı hocaları arasındadır. İsrail b. Yunus kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/497; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn li ibn Hibbân*, 1/245; İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 2/327; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 4/465; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 2/46; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 137; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 7/189.

⁸⁰⁹ Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Talib el-Kuraşi el-Haşimi Ebû Ca'fer el-Bâkır, İclî ve İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Cabir b. Yezid el-Ca'fi kendisinden rivayet öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/26; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/136; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/350; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 497.

⁸¹⁰ Muslim, "Hac", 139, 342.

⁸¹¹ Muslim, "Hac", 337.

⁸¹² Salim Öğüt, "Ebtah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/82.

⁸¹³ Muslim, "Hac", 339, 340.

Veda Hutbesi'nde Hz. Peygamber (sav), cahiliye dönemine ait pek çok adeti yasaklamış ve bunlardan birinin de “ribâ” yani faiz olduğunu ashâbına anlatmıştır. Bu hutbede, cahiliye dönemi faizinin tamamen kaldırıldığını ilan etmiş ve “*İlk kaldırdığım faiz de amcam Abbâs b. Abdülmuttalib'in faizidir*” buyurarak bu yasağın uygulanmasına kendi yakınlarından başlamıştır. Ayrıca, Müslümanların kardeş olduğunu, can, mal ve namuslarının dokunulmaz olduğunu da ifade etmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber (sav), cahiliye dönemindeki kan davalarının tamamının kaldırıldığını ilan etmiş ve ilk kaldırılan kan davası İbn Rebîa b. Hâris'in davası olmuştur.⁸¹⁴ İbn Ebî Şeybe, veda hutbesinde Hz. Peygamber (sav) tarafından kaldırılan ilk faiz uygulamasının kaldırılması hakkında şöyle bir rivayet nakletmiştir:

أَسْوَدُ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي حَزْرَةَ الرَّقَاشِيِّ، عَنْ عَمِّهِ، قَالَ: «كُنْتُ أَخْذًا بِزِمَامِ نَاقَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَوْسَطِ أَيَّامِ النَّشْرِيقِ أُدُودُ عَنْهَا النَّاسُ فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَلَا إِنَّ كُلَّ مَالٍ وَمَأْتَرَةٍ كَانَتْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمِي هَذِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَإِنَّ أَوَّلَ دِمٍ مَوْضُوعٍ دَمَ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَإِنَّ اللَّهَ قَضَى أَنْ أَوَّلَ رَبِّا مَوْضُوعٍ رَبِّا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَكُمْ رُغُوسٌ أَمْوَالِكُمْ لَا تَنْظَلُمُونَ وَلَا تُظَلَّمُونَ»⁸¹⁵

Esved (v. 208/824)⁸¹⁶- Hammad b. Seleme (v. 167/784)⁸¹⁷- Ali b. Zeyd (v. 131/749)⁸¹⁸- Ebû Harra er-Rakâşî (v. ?)⁸¹⁹- Amcası (Ammu Ebî Hurre er-Rekâşî) (v.

⁸¹⁴ Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslâm*, ed. Mehmet Emin Özağar vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 4/332; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Muslim*, 8/183.

⁸¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/272.

⁸¹⁶ El-Esved b. Amir Şâzân Ebû Abdurrahman eş-Şami, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre sadûk ve salih bir ravidir. Ahmed b. Hanbel ve İbn Hacer sika bir ravi olduğunu nakletmiştir. Hammad b. Seleme'den rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/294; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/251; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/340; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 111.

⁸¹⁷ Hammad b. Seleme b. Dinar el-Basri Ebû Seleme b. Ebî Sahr, Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre Basra'da ondan daha güzel hadis rivayet eden olmamıştır. Ahmed b. Hanbel sika ve salih bir ravi olduğunu nakletmiştir. Nesâî ve Iclî'ye göre de sikadır. İbn Hacer, sika âbid ve insanların en güvenilirini olduğunu söylemiştir. Ali b. Zeyd rivayet aldığı hocaları arasındadır. Esved b. Amir kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/140; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 7/239; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/349; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 3/11; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 178.

⁸¹⁸ Ali b. Zeyd b. Abdullah b. Züheyr İbn Abdullah b. Cüd'ân et-Teymi el-Basri, İbn Ebî Hatim'in naklettiğine göre hadileri yazılır ancak hüccet değildir. Iclî de bu görüştedir. Nesâî ide zayıf bir ravi olduğunu söylemiştir. İbn Hacer'e göre hafızası zayıftır. Rivayetleri mütabi ve şahidlerle desteklenirse hasen derecesine yükselebilir. Ebû Hurra er-Rakâşî'den rivayet almıştır. Hammad b. Seleme kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/186; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 20/434; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/40; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 7/322; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 401.

⁸¹⁹ Huneyfe Ebû Hurra er-Rakâşî, Ebû Dâvûd ve İbn Hacer'in naklettiğine göre sika bir ravidir. Ancak Yahya b. Main zayıf olduğunu nakletmiştir. Amcası Ebî Hurre er-Rekâşî'den rivayet almıştır. Ali b.

?)⁸²⁰ şöyle rivayet etmiştir: Ben, Rasûlullah'ın (sav) devesinin yularını tutmuştum, teşrik günlerinin ortasında insanlar, hacla ilgili görevlerini yapıyorlardı. Bunun üzerine buyurdu ki: “*Ey insanlar! Bilin ki, cahiliye döneminde olan her türlü haram mal ve kan davası kıyamet gününe kadar şu ayaklarımın altındadır. İlk kaldırılan kan davası, Rabia b. Haris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır. Allah, ilk kaldırdığı faizin, Abbas b. Abdülmuttalib'in alacağı faiz olduğuna hükmetmiştir. Sermayeleriniz sizindir ne zulmedrsiniz ne de zulme uğrayasınız.*”

Senedde bulunan Ali b. Zeyd isimli ravinin zaîfü'l-hadis olması sebebiyle bu rivayet zayıf hükmündedir. İbn Ebî Şeybe de ilk kaldırılan faizin Abbas b. Abdülmuttalib'e ait olduğunu nakletmiştir.⁸²¹

2.1.2.30. Hz. Peygamber'in (sav) İlk Rahatsızlığı ve Vefat Anları

Hz. Peygamber'in (sav) vefatı, nübüvvetin son bulduğu ve tüm Müslümanların büyük bir hüznü yaşadığı çok önemli bir andır. Hz. Peygamber (sav), veda haccından sonra Medine'ye döndüğünde kısa süre içerisinde şiddetli bir hastalığa yakalanmıştır. Bu durumuna rağmen mescitte namaz kıldırılmaya devam etmiştir. Hastalığı çok ağırlaştığında ise namazları Hz. Ebu Bekir'in kıldırmasını emretmiştir.⁸²² Hastalığı süresince sırayla her gün başka bir hanımının yanında kalan Hz. Peygamber (sav) hastalığı şiddetlendiğinde hanımı Meymûne'nin yanında bulunmuştur. Ebû Arûbe el-Harrânî, bu konuda şöyle bir rivayet nakletmiştir:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، وَسَلْمَةُ، قَالَا: ثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ، قَالَتْ: أَوَّلُ مَا اشْتَكَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِ مَيْمُونَةَ.⁸²³

Zeyd kendisinden rivayet alan öğrenciler arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/316; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/456; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/358; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/64; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 1874.

⁸²⁰ Ebû Hurra er-Rakâşî'nin amcasının adının birçok alim tarafından Huneyfe olduğu söylenmiştir. Bazılarına göre Huneyfe'nin Ebû Hürre'nin adı olduğu da söylenmiştir. Ebû Hürre'nin adının Hakîm olduğu da söylenmiştir. Sadece Ebû Hurra er-Rakâşî, kendisinden rivayet almıştır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/64. Sahabidir ve sahabeler, adalet yönünden cerh ve tadile tabi değildir.

⁸²¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/268.

⁸²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 2/213-229.

⁸²³ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 101.

İbn Ebî Ömer (v. 243/858)⁸²⁴ ve Seleme (v. 247/862)⁸²⁵- Abdurrezzak (v. 211/827)⁸²⁶- Ma'mer (v. 154/771)⁸²⁷- Zührî (v. 124/742)⁸²⁸- Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam (v. 94/713)⁸²⁹- Esmâ bint Umeys (v. 40/661)⁸³⁰ şöyle nakletmiştir: “Rasûlullah (sav) ilk olarak Meymûne'nin evinde rahatsızlandı.”

Rivayetin senedine bakıldığında hoca-talebe ilişkisinde herhangi bir kopukluk bulunmadığından muttasıldır. Senedde yer alan raviler sika olup cerh edilmediğinden sahih bir rivayettir. Bu rivayet Sahîh-i Müslim'de de geçmektedir.⁸³¹ Hz. Meymûne'nin yanında hastalandıktan sonra oradan çıkıp Hz. Aişe'nin evine giderken yaşananlar nakledilmektedir. Diğer Evâil eserlerinde bu konu ile ilgili bir rivayet bulunmamaktadır.

Meymûne bint Haris, Hz. Peygamber'in (sav) en son evlendiği hanımıdır. Müslim'in Sahîhi'nde⁸³² geçen ayrıntılı rivayette Hz. Peygamber (sav) hastalandığında bu süreci Hz. Âişe'nin (r.a) yanında geçirmek istediğinden diğer hanımlarından Hz. Âişe'nin (r.a) evinde kalmak için izin istemiştir ve onlar da bunu

⁸²⁴ İbn Ebî Ömer. Bu ravi için bk. 649. Dipnot. Abdurrezzak b. Hemmâm'dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/124; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/639.

⁸²⁵ Seleme b. Şebib. Bu ravi için bk. 628. Dipnot. Abdurrezzak b. Hemmâm'dan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/164; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 11/284; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/453; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 4/146; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 247.

⁸²⁶ Abdurrezzak b. Hemmâm. Bu ravi için bk. 184. Dipnot. Ma'mer b. Râşid'den rivayet almıştır. İbn Ebî Ömer ve Seleme, ondan rivayet almıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/36; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 18/52.

⁸²⁷ Ma'mer b. Râşid. Bu ravi için bk. 168. Dipnot. Zührî'den rivayet almıştır. Abdurrezzak b. Hemmâm, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/255; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/303.

⁸²⁸ İbn Şihâb ez-Zührî. Bu ravi için bk. 164. Dipnot. Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam, rivayet aldığı hocaları arasındadır. Ma'mer b. Raşid, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/71; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 26/419.

⁸²⁹ Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam b. el-Muğire b. Abdullah b. Ömer b. Mahzum el-Kuraşi el-Mahzumi el-Medenî, Iclî'ye göre sika biravidir. İbn Hacer sika bir ravi olup zâhid bir fakih olduğunu nakletmiştir. Zamanının sayılı alimlerinden biri olan bu ravi Hz. Aişe (r.a), Ümmü Seleme, Esmâ bint Umeys ve Ebû Hureyre gibi sahabilerden ve Mervan b. Hakem, Ebû Râfi' gibi birçok sahabe ve tabiinden rivayet almıştır. Zührî ve Amr b. Dinar kendisinden rivayet almışlardır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/336; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 33/112; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/411; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 12/30; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 623.

⁸³⁰ Esmâ bint Umeys b. Ma'bed el-Has'amiyye Ümmü Abdillâh, sahabidir ve sahabiler, adalete yönünden cerh ve tadile tabi değildir. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 35/126.

⁸³¹ Müslim, “Salât”, 91.

⁸³² Müslim, “Salât”, 91.

kabul etmiştir.⁸³³ Hz. Peygamber (sav), hanımı Meymûne'nin evinden çıktıktan sonra ayakta durmakta zorlandığı için bir elini Hz. Ali'nin diğer elini de Fadl b. Abbas'ın omzuna koymuştur. Bu şekilde Hz. Âişe'nin (r.a) odasına gelmiş ve vefat edinceye kadar orada kalmıştır.⁸³⁴

Hz. Peygamber'in (sav) vefat etmeden önce kızı Fâtıma'ya söyledikleri ile ilgili bir rivayeti Ebû Arûbe el-Harrânî şu şekilde aktarmıştır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْدَانَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْرَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: ”دَعَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَاطِمَةَ فِي شَكْوَاهِ الَّذِي قَبِضَ فِيهِ فَسَارَهَا بِشَيْءٍ فَبَكَتْ، ثُمَّ دَعَاَهَا فَسَارَهَا فَضَحَكَتْ. قَالَتْ: فَسَأَلْنَاهَا بَعْدَ ذَلِكَ فَقَالَتْ: سَأَرَنِي فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يَقْبِضُ فِي مَرَضِهِ فَبَكَيْتُ، ثُمَّ دَعَانِي فَسَارَنِي فَأَخْبَرَنِي أَنِّي أُولُ أَهْلِ لِحَاقًا بِهِ فَضَحَكَتُ“⁸³⁵

Muhammed b. Ma'dan (v. 260/874)⁸³⁶- İbrahim b. Hamza (v. 230/845)⁸³⁷- İbrahim b. Sa'd (v. 183/799)⁸³⁸- Sa'd b. İbrahim (v. 125/743)⁸³⁹- Urve (v. 94/713)⁸⁴⁰- Hz. Aişe (v. 57/677)⁸⁴¹ şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (sav) kendisinin vefat ettiği hastalığı sırasında Fâtıma'yı çağırdı ve ona bir şey fısıldadı ve Fâtıma ağladı, sonra

⁸³³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/642-643.

⁸³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 2/232.

⁸³⁵ Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 92. Bu rivayet diğer Evâil kitaplarında da farklı sened ve lafızlarla yer almaktadır. Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7/269-270; Ebû Arûbe el-Harrânî, *Kitâbu'l-Evâ'il*, 101.

⁸³⁶ Muhammed b. Ma'dan. Bu ravi için bk. 353. Dipnot. İbrahim b. Hamza'dan rivayet almıştır. Bk.

⁸³⁷ İbrahim b. Hamza b. Muhammed b. Hamza b. Mus'ab b. Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvam el-Kuraşi el-Esedi ez-Zübeyri Ebû İshak el-Medenî, İbn Hacer'e göre sadûk, Yahya b. Main'e göre sika bir ravidir. İbrahim b. Sa'd rivayet aldığı hocaları arasındadır. Muhammed b. Ma'dan kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/95; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/76; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/211; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/116; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 89.

⁸³⁸ İbrahim Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf el-Kuraşi ez-Zührî Ebû İshak el-Medenî, İbn Ebî Hatim, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İclî, İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir, rivayetleri hüccettir. Babası Sa'd b. İbrahim el-Kuraşi'den rivayet almıştır. İbrahim b. Hamza kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/101; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/88; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/427; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/121; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 89.

⁸³⁹ Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf el-Kuraşi ez-Zührî Ebû İshak, İbn Ebî Hatim, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İclî, İbn Hacer ve Zehebî'ye göre sika bir ravidir. Ebû Hureyre ve Urve b. Zübeyr'den rivayet almıştır. Oğlu İbrahim b. Sa'd kendisinden rivayet alan öğrencileri arasındadır. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/79; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10/240; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/421; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/463; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 230.

⁸⁴⁰ Urve b. Zübeyr. Bu ravi için bk. 170. Dipnot. Hz. Aişe'den rivayet almıştır. Sa'd b. İbrahim, kendisinden rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 20/11.

⁸⁴¹ Hz. Aişe. Bu ravi için bk. 171. Dipnot. Urve b. Zübeyr, Hz. Aişe'den rivayet alan öğrencilerindedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 35/227.

onu çağırıldı ve tekrar bir şey fısıldadı, Fâtıma da güldü. Aişe şöyle dedi: Daha sonra ona sorduk ve Fâtıma şöyle dedi: “Beni tekrar çağırıldı ve ruhunun kabzedileceğini söyledi, ben de ağladım, sonra beni çağırıldı ve ailesinden kendisine kavuşacak ilk kişinin ben olacağımı söyledi, ben de güldüm.”

Rivayette yer alan ravilerin adaletinde ve zaptında bir sorun bulunmayıp sika olduğu rical kitaplarından tespit edilmiştir. Raviler hoca-talebe ilişkisi açısından da muttasıldır ve bu rivayet sahihtir. Rivayette geçen bu hadisenin ayrıntılı bir şekilde Sahihayn'da⁸⁴² da yer aldığı görülmektedir. Hz. Peygamber (sav) ile kızı Fâtıma arasında geçen konuşmalar ayrıntılı bir şekilde bu rivayetlerde nakledilmiştir. Diğer Evâil kitaplarında ise böyle bir rivayet bulunmamaktadır.

Hz. Peygamber'in (sav) de buyurduğu gibi Hz. Fâtıma Hz. Peygamber'in (sav) hanımları da dahil ehl-i beytinden vefat eden ilk kişidir. Hz. Peygamber (sav) son hastalığı sırasında Hz. Fâtıma'yı çağırıldığında, Cebrail'in her yıl bir kere mukabele yapmak üzerine geldiğini ancak o yıl iki kere geldiğini söylemiştir. Hz. Fâtıma, bunun Hz. Peygamber'in vefat edeceğine işaret ettiğini anlaması üzerine ağlamıştır. Hz. Fâtıma'nın gülmesinin sebebi ise Hz. Peygamber'in ailesinden kendisine ilk önce onun kavuşacağını ve cennet kadınlarının efendisi olacağını söylemesidir.⁸⁴³

Hz. Peygamber (sav) veda haccından sonra hastalanmaya başlamış ve hastalığı gün geçtikçe artmıştır. Bu sürede hastalığına rağmen hanımlarını ihmal etmemiş ve sırayla onları evlerinde ziyaret etmiştir. Hastalığının ilk ağırlaştığı zaman hanımı Meymûne'nin evinde bulunan Hz. Peygamber (sav), oradan çıkıp Hz. Aişe'nin yanına gitmiş ve ömrünün son günlerini orada geçirmiştir. Hz. Peygamber (sav) altmış üç yaşındayken⁸⁴⁴ hicretin 11. yılında Rebülevvel ayının on üçünde pazartesi günü Hz. Aişe'nin yanında vefat etmiştir.⁸⁴⁵

⁸⁴² Bk. Buhârî, “Fezâ' ilü ashâbi'n-nebî”, 12, “İsti'zân”, 43; Muslim, “Fezâ' ilü's-sahâbe”, 97-99.

⁸⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/136.

⁸⁴⁴ Buhârî, “Megâzi”, 87.

⁸⁴⁵ Bekir Topaloğlu, “Muhammed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/30/407.

Hicrî üçüncü asırdaki Evâil literatüründe yer alan Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili rivayetlerin tahrici ve değerlendirmesinden sonra çalışmamızın neticesinde elde ettiğimiz bulguları genel değerlendirme kısmında ele almak istiyoruz.

GENEL DEĞERLENDİRME

İslâmî İlimler literatüründe yer edinen Evâil ilmi, tarihsel süreci ortaya koyma özelliğiyle öne çıkmış ve bu çalışmada Asr-ı Saadet döneminin anlamlandırılmasını sağlamıştır. Çalışmanın merkezinde, hicrî üçüncü asırda telif edilmiş Evâil eserlerinin Asr-ı Saadet dönemine ait rivayetleri yer almakta olup Mekke ve Medine dönemi şeklinde konularına göre ayrılıp kronolojik bir sınıftandırma yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda sunulan veriler ve ilgili açıklamalar, hicrî üçüncü asır ile ilgili ilkleri içeren rivayetlerin hangi kaynaklardan tespit edildiğini, söz konusu eserlerin müstakil birer çalışma mı yoksa bir kitabın bölümü mü olduğunu, incelenen rivayetlerin sayısal dökümünü ve benzer/atıf yapılan rivayetlerin genel durumunu kapsamlı bir biçimde değerlendirmektedir. İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Âsım, Ebû Arûbe el-Harrânî, İbn Kuteybe ve Beyhakî gibi dönemin önde gelen alimlerinin eserlerine odaklanılarak toplam 72 rivayetin tetkiki bu çalışmanın temelini oluşturmuştur.

Alim Adı	Eser Adı	Eser Tipi	İncelenen Rivayet Sayısı	Benzer/Atıf Yapılan Rivayet Sayısı
İbn Ebî Şeybe	el-Musannef (Kitabu'l-Evâil Bölümü)	Kitap Bölümü	30	20
İbn Ebî Âsım	el-Evâil	Müstakil Eser	23	25
Ebû Arûbe el-Harrânî	el-Evâil	Müstakil Eser	19	8
İbn Kuteybe	el-Meârif (el-Evâil Bölümü)	Kitap Bölümü	Sened bulunmadığından tahriri yapılamadı	10
Beyhakî	el-Mehâsin ve'l-Mesâvi	Müstakil Eser	Sened bulunmadığından tahriri yapılamadı	7
TOPLAM			72	70

Çalışmada incelenen hicrî üçüncü asırda yazılmış Evâil eserleri, müstakil veya bir kitap bölümü olarak günümüze ulaşmıştır. Yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere rivayetlerin tespitini yaptığımız Evâil kitaplarından üç tanesi müstakil iki tanesi ise kitap bölümüdür. Araştırmada İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde "Kitabu'l-Evâil" bölümünde bulunan Asr-ı Saadet ile ilgili rivayetlerden 30 tanesi incelenmiştir. Benzer 20 rivayete de rivayetlerin tahriri yapılırken işaret edilip

dipnotta bildirilmiştir. İbn Ebî Âsım'ın el-Evâil adlı eserindeki Asr-ı Saadet ile ilgili rivayetlerden 23 tanesi çalışmada ele alınmıştır. Diğer Evâil rivayetlerine benzeyen 25 rivayete işaret edilmiştir. Ebû Arûbe el-Harrânî'nin *el-Evâil* adlı eserindeki 19 rivayet incelenmiştir. Bu eserdeki 8 rivayet ise benzer rivayetler arasında zikredilerek dipnotta gösterilmiştir. İbn Kuteybe'nin *el-Meârif* adlı eserindeki el-Evâil bölümünde ve Beyhakî'nin *el-Mehâsin ve'l-Mesâvi* adlı eserindeki Asr-ı Saadet ile ilgili rivayetlerin senedleri bulunmadığından tahrirci yapılamamıştır ancak diğer Evâil rivayetlerinin tahrirci yapılırken İbn Kuteybe'nin eserinden 10 benzer rivayete, Beyhakî'nin eserinden ise 7 benzer rivayete atıf yapılmıştır. Özetle, tezde bu beş eserden toplamda 72 rivayetin tahrirci ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Eserlerdeki konu ile ilgili 70 rivayet ise tahrirci yapılan rivayetlerin tekrarı veya benzeri olduğu için dipnotlarda atıf verilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırmada tahrirci edilen rivayetler Kütüb-i Sitte ve özellikle Sahîhayn'daki rivayet ile sıhhatleri araştırılıp teyit edilmiştir. Evâil eserlerinden tespit edilen rivayetlere benzeyen veya rivayetlerdeki olayları kapsamlı bir şekilde nakleden Sahih-i Buhârî'den 31, Sahih-i Müslim'den ise 30 rivayet belirlenip atıf yapılmıştır. Evâil kitapları ve Sahîhayn'daki tekrar veya benzer rivayetlerin tahrirci yapılan rivayetlerden ayrıldıkları noktalara eksiklik veya fazlalıklara işaret edilmiştir.

Araştırmada neticesinde tespit edilen müelliflerin senedli olarak aktardığı rivayetlerin sahih, hasen ve zayıf olması bakımından sayısı ve alimlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir:

Rivayet Kaynağı	Sahih Hadis Sayısı	Hasen Hadis Sayısı	Zayıf Hadis Sayısı	Toplam Rivayet Sayısı
İbn Ebî Şeybe	12	7	11	30
İbn Ebî Âsım	8	10	5	23
Ebû Arûbe	11	4	4	19
TOPLAM	31	21	20	72

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere araştırmada ele alınan rivayetler tahric edilip rivayetlerinin cerh ve ta'dil durumlarının incelenmesi neticesinde 32 sahih, 22 hasen ve 20 zayıf hadis tespit edilmiştir. İbn Ebî Şeybe, 12 sahih, 7 hasen ve 11 zayıf rivayet nakletmiştir. İbn Ebî Âsım, 8 sahih, 10 hasen ve 5 zayıf rivayet aktarmıştır. Ebû Arûbe'nin ise 11 sahih, 4 hasen ve 4 zayıf rivayet naklettiği görülmüştür. Ebû Arûbe'nin naklettiği rivayetlerin toplam sayısına bakıldığında, sahih rivayet oranı diğer alimlerin aktardığı sahih rivayet oranından daha fazladır.

Çalışmada incelenen rivayetler Mekke ve Medine dönemlerine ayrılarak konularına göre sınıflandırılmıştır. Dolayısıyla iki döneme ait nitelikler, odak noktaları ve öne çıkan özellikleri tespit edilebilmiştir. Mekke dönemi Evâillerine bakıldığında İslâm'ın ve peygamberliğin temel başlangıçlarına ve ilk müslümanların yaşadığı zorluklara odaklanmaktadır. Bu dönemdeki ilkler daha çok dinin kuruluş aşaması, vahyin gelişi ve inananların ilk tecrübeleri ile ilgilidir. Mekke dönemindeki evâiller, daha çok manevi başlangıçları, yani vahiy, nübüvvet ve inanç uğruna verilen mücadelelerin ilk örneklerini içermektedir Aynı zamanda İslâm'ın bir inanç sistemi olarak nasıl kurulduğunu ve ilk cemaatinin nasıl şekillendiğini göstermektedir. Medine dönemi Evâilleri'nde İslâm devletinin ve toplumunun kuruluşuna ve genişlemesine odaklanıldığı görülmektedir. Bu dönemdeki ilkler, Müslüman toplumunun siyasi, hukuki ve askeri yapılanmasıyla ilgilidir. Sosyal, siyasi, hukuki ve askeri düzenlemelerin başlangıçlarını kapsayan ilkler ile ilgili Evâiller, Müslümanların bir cemaat ve devlet olarak birlik olmaya başlamasının izlerini taşımaktadır. İslâm'ın bir devlet ve toplum düzeni olarak nasıl hayata geçirildiğini ve karşılaşılan pratik meselelere nasıl çözümler üretildiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma, tahric edilen Evâil rivayetlerinin Kütüb-i Sitte ve Sahîhayn ile karşılaştırılarak hadis ilmindeki konumlarını teyit etmiştir. Aynı zamanda, bu rivayetlerin dinin tebliği ve inanç temellerin atıldığı Mekke dönemi ve İslâm devleti ile toplumsal yapısının inşa edildiği Medine dönemi arasındaki farklı odak noktalarını da belirginleştirerek, Asr-ı Saadet'e ilişkin sıhhat durumunu net bir şekilde ortaya koymuş ve erken dönem İslam tarihi ile hadis rivayet geleneğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Çalışmada tarihte “ilk” olma özelliğini taşıyan çeşitli olayları, kişileri ve kavramları ele alan hicrî üçüncü asırdaki Evâil eserleri incelenmiştir. Bu eserler, dönemin bilgiye olan ihtiyacına ve merakına cevap verme amacı gütmüş, yaratılıştan Asr-ı Saadet dönemine, dil ve kültürden devlet yönetimine kadar geniş bir şekilde ilkleri bir araya getirmiştir.

Evâil ile ilgili rivayetler, insan fitratında var olan yeni şeyler öğrenme ve keşfetme merakı, özellikle “ilk”lerin ortaya koyduğu çığır açıcı başlangıçlara duyulan ilgiyi beslemektedir. Tarihin dönüm noktalarını işaret eden bu ilkler, geçmişin anlamının, aidiyet duygusu geliştirmenin ve geleceğe yön vermenin bir aracı olarak görülmüştür. Müslümanlar da dini ve tarihi açıdan büyük bir anlam taşıyan İslâm medeniyetinin başlangıçlarına, Hz. Peygamber’in (sav) ve ashabının hayatlarına duydukları derin merak ve anlam arayışıyla Evâil türünde eserler yazmaya yönelmişlerdir.

Evâil yazarlarının hayatlarına bakıldığında Kûfe, Mısır, Filistin, Irak, Basra, Şam gibi ilim ehlinin yoğun bulunduğu yerlerde yetişmişlerdir. Alimler çoğunlukla ilim tahsili için farklı şehir ve bölgelere yolculuk yaparak dönemin önde gelen meşhur alimleri ile görüşüp onlardan ders almışlardır. Kûfe, Basra, Bağdat, Rey, Cizre, Harrân, Kâhire, Trablusşam, Hicaz bölgesi, Horasan, Mısır, Şam, İsfahan, Yemen gibi yerler, bu alimlerin en çok seyahat ettiği önemli ilim merkezleridir. Sadece bir alanda değil farklı ilimlerde de kendilerini geliştirip uzmanlaşmışlardır. Eserleri de hem çok çeşitli hem de fazladır. Evâil türü bir eserin ortaya çıkarılabilmesi için dini, tarihi, kültürel ve gündelik yaşama dair pek çok farklı konuda geniş bir bilgi birikimine sahip olunması gerekmektedir. Çalışmamızda ismi geçen Evâil müellifleri, hadis, tarih, siyer, ensâb, fıkıh, Arapça, edebiyat ve belâgat gibi birçok ilim dalında büyük ve kapsayıcı bir bilgi birikimine sahip kişilerdir.

Evâil eserleri, yazıldıkları dönemin bilgiye olan ihtiyacına ve merakına cevap verme amacı taşımaktadır. Hem toplumun hem de alimlerin ilgi duydukları alanlara göre şekillenen bu eserler, farklı alanlardaki ilkleri ve başlangıçları bir araya getirmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız Evâil yazarlarının, kendilerini

geliştirdikleri ilk alan çoğunlukla hadistir. Bu sebeple ilklere dair nakillerde bulunan alimler, uzmanlaştıkları diğer ilimlerle hadis ilmindeki birikimlerini birleştirmek suretiyle bir eser ortaya koymuşlardır. Fıkıh alanında ilmi derinliğe sahip olan bazı alimler rivayetleri hadis ilmi ve usulüne uygun olarak ravileriyle birlikte zikrederken aynı zamanda fıkıh kitaplarındaki tasnife göre de bir sıralama yapmışlardır. Edebiyat veya belâgat konusunda kendini geliştiren alimler ise rivayetleri naklederken sadece bir aktarım yapmakla kalmayıp edebî bir üslup ile anlatım yapmış ve bu bilgileri şiirlerle desteklemişlerdir.

Evâil türü eserler yazan alimler, genellikle rivayet konusunda titiz ve güvenilir olarak tanınmaktadır. Hocaları ve dönemin diğer alimleri tarafından imam, sika, hâfız, doğru sözlü, keskin zekalı, olağanüstü hafızalı ve allâme olarak nitelendirilmişlerdir. Ahlaki açıdan ise zühd ve takva ehli, dindar, güzel ahlaklı ve faziletli olmaları, bu alimlerin ortak yönlerindedir.

İncelenen yedi Evâil eserinden üç tanesinde, rivayetler senedli olarak nakledilmiştir. İki tanesinde ise rivayetlerin senedi bulunmamaktadır. Kalan diğer iki Evâil eseri ise mevcut bilgilere göre günümüze ulaşmamıştır. Hadislerin isnadlarıyla birlikte aktarılmasına özel bir önem verilen erken dönemlerde, müstakil Evâil eserlerinin de hadisleri senedleriyle nakletme geleneğini sürdürdüğü dikkat çekmektedir. Bu eserlerde rivayetlerin herhangi bir tasnife tabi tutulmayıp kronolojik bir sıra da gözetilmeksizin art arda sıralandığı dikkat çekmektedir.

Evâil türü eserler, İslâm ve Arap kültür tarihinde “ilk” olma özelliğini taşıyan çeşitli olayları, kişileri, uygulamaları ve kavramları ele alarak, geçmişten geleceğe uzanan tarihsel bilgileri aktarmaktadır. Yaratılış, insanlık tarihi, peygamberler tarihi, Asr-ı Saadet dönemi, dil ve kültür, yerleşim ve toplum, devlet yönetimi, ensâb bilgisi, din, ibadet, hukuki ve sosyal uygulamalar, belirli bölgeler, gelecek ile ilgili ve olumlu veya olumsuz ilkler genel olarak Evâil türü eserlerin ortak konularını oluşturmaktadır.

Çalışmamızda, Asr-ı Saadet dönemindeki rivayetler, Mekke ve Medine dönemlerine ayrılarak tahlilleri ve değerlendirmesi yapılmıştır. Mekke dönemine dair

Evâiller İslâm'ın doğuşunu ve temellerini atarken, Medine dönemi Evâilleri ise İslâm'ın bir devlet ve toplum olarak teşekkülünü ve gelişimini göstermektedir. Mekke dönemi ile ilgili Evâil rivayetleri, İslâm'ın tohumlarının atıldığı ve inanç temellerinin sağlamlaştırıldığı bir dönemi temsil ederken, Medine dönemi ile ilgili Evâil rivayetleri, bu tohumların yeşerdiği, bir devlet ve toplum yapısına dönüştüğü bir aşamayı göstermektedir. Mekke dönemi ilkleri, daha çok kişisel tecrübeler ve inanç meseleleri üzerinde yoğunlaşırken, Medine dönemi ilkleri ise toplumsal düzenlemeler, yasal uygulamalar ve askeri stratejiler üzerine kurulmuştur. Mekke'deki ilkler, insanların İslâm'ı kabul edip var olma mücadelesini yansıtırken, Medine'deki ilkler, Müslümanların bir bütün olup gerçekleştirdikleri düzenleme faaliyetleri ortaya koymaktadır.

Nübüvvetin başlangıcından ilk Müslümanlara, ibadetlere dair hükümlerin belirlenmesinden toplumsal düzenlemelere, savaş taktiklerinden fikhî uygulamalara kadar Asr-ı Saadet'in birçok yönüne dair ilkler hicrî üçüncü asır Evâil literatüründe yer edinmiştir. İlk namaz, ilk hicret, ilk cuma, ilk ezan, ilk kible gibi dini ve sosyal hayatın temelini oluşturan başlangıçlar ortaya çıkarılmıştır. Savaş, aile hukuku, günlük ve sosyal uygulamalara, İslâm medeniyetinin oluşumuna dair somut bilgiler tespit edilmiştir. Çalışmamız, bir "ilkler" listesi olmaktan ziyade, İslâm medeniyeti ve toplumunun nasıl şekillendiği, kurumsal yapılanmanın nasıl oluştuğu, günlük hayatta karşılaşılan sorunlara nasıl çözümler bulunduğu ve temel ahlaki değerlerin insan hayatına nasıl aktarıldığı üzerine bir değerlendirme sunmuştur.

Çalışmada Evâil rivayetleri, konu olarak sadece Asr-ı Saadet dönemi ile sınırlandırıldığından nübüvvetten önceki, Asr-ı Saadet'ten sonraki dönemler ve geleceğe dair rivayetlerin incelenmesi kapsam dışı tutulmuştur. Aynı zamanda Asr-ı Saadet dönemi ile ilgili de çok fazla mükerrer ve içeriği benzer Evâil rivayeti bulunmaktadır. Hicrî üçüncü asırdan sonra telif edilen Evâil eserlerindeki rivayetlerin tümü ele alındığında sayıca fazla ve tekrara sebep olması sebebiyle her rivayetin tek tek tahrir ve değerlendirilmesi yapılamamıştır. Çünkü çalışmada sadece hicrî üçüncü asırdaki Evâil eserlerinin ele alınmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Evâil literatürü ve müellifleri hakkında bilgi verilirken ilk Evâil yazarı İbnü'l-Kelbî ve ondan sonra gelen Ebu'l-Hasen el-Medâinî'nin eserlerinin günümüze ulaşmadığını zikretmiştik. Bu eserlerin el yazmalarının bulunup gün yüzüne çıkarılması İslâmî ilimler ve ilmü'l-evâil açısından büyük ilerleme sağlayabilir. Gelecekte Evâil ile ilgili yapılacak çalışmalarda konular daha da özelleştirilerek her rivayet ayrıntılı bir şekilde incelenebilir. Hicrî üçüncü asırdan sonra kaleme alınan Evâil eserlerinde, daha önce yazılan Evâil eserlerindeki rivayetler aktarılmıştır. Evâiller, tarihsel anlamda birçok olaya tanıklık etmemizi sağlamaktadır. İlkleri ortaya çıkaran bu rivayetlerin, nasih ve mensuhun tespitinde önemli bir katkısı bulunmaktadır. Bu sebeple Evâil rivayetlerinin, nasih ve mensuh ilmine katkısı araştırma konusu olabilir. Bunun dışında Evâillerin diğer ilimlerle ilişkisi ve onlara katkısı da çalışılabilir. İlmü'l-evâil, İslâmî ilimler literatüründe çok fazla araştırma konusu olmadığı için, bu alanda daha farklı ve özgün çalışmalara imkân sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acar**, Abdurrahman. “Evâil Edebiyatı Üzerine”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 12 (2002), 1-36.
- Açıkgenç**, Alparslan. “Evâil”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Adıgüzel**, Şükran. *Vahyin Başlangıcıyla İlgili Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu‘ayb el-Arna‘ût, Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- Akpınar**, Ömer Faruk. “Evâil Literatürü ve Ebû Arûbe el-Harrânî’nin (v.318-931) Kitabı’l-Evâil’i”. *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa I*. ed. Kasım Şulul vd. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Yayınları, 2016.
- Aksu**, Ali - Kaplan, Sena. “Risaletin Mekke Döneminde Hz. Ebû Bekir”. *Hz. Ebû Bekir*. ed. Ali Aksu. 23-31. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019.
- Alkış**, Alparslan. “İslâm Hukukunda Miras Hisselerin Şer’i Dayanakları”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 341-375.
- Altınay**, Ramazan. “Erken Dönem İslam Toplumlarında At Yarışları”. *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2006), 129-144.
- Apak**, Adem. “Tay (Benî Tay)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/187-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Aruçi**, Muhammed. “Sâibe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Askerî**, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî. *el-Evâil*. thk. Muhammed es-Saîd el-Vekîl. Tanta, Mısır: Dâru’l-Beşîr li’s-Sekâfe ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, 1. Basım, 1408.
- Atar**, Fahrettin. “Muhâlea”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/397-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Avcı**, Casim. “Vasîle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/550. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Avcu**, Ali. “Şia’da Hz. Ali’nin Masumiyeti Anlayışı”. *Hz. Ali*. ed. Ali Aksu. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020.
- Aydın**, Mehmet Âkif. “Liân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/172-173. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Aydınlı**, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. Timaş Yayınları, 1987.
- Bağcı**, H. Musa. “İbn Ebî Şeybe’nin Musannef’i”. *Hadis*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Bağcı**, Hacı Musa. *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Bardakoğlu**, Ali. “Hırsızlık”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/384-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bedru’d-dîn el-Aynî**, Ebû Muhammed Mahmûd b Ahmed. *Umdetü’l-Kârî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsî’l-Arabî, 1431.
- Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-İtkî. *el-Bahru’z-Zehhâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1988/2009.
- Bozkurt**, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Mescid-i Harâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/273-277. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ’îl b. İbrâhîm el-Buhârî. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Takvi’n-Necât, 1422.
- Bulkînî**, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih. *Mukaddimetü İbni’s-Salâh ve mehâsinü’l-ıstılâh*. thk. Âişe Abdurrahman Bintu’s-Şâtî. Kahire: Daru’l-Me’ârif, 1411/1990.
- Cerrahoğlu**, İsmail. “Garânîk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/361-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Cerrâî**, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Zeyd b. Ebî Bekr el-Hasenî el-Cerrâî ed-Dimaşkî. *el-Evâil*. çev. Âdil Fuceyrât. Dimeşk, Suriye: Dâr’ul-İmân, 1. Basım, 1409.
- Çakan**, İsmail Lütfî. “Abdullah b. Cahş”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çelik**, Nizamettin. *Hz. Peygamber (s.a.s)’in Yönetiminde Dış İlişkilerin Temel İlkeleri*. ed. Recep Özdemir. Ankara: Sonçağ Akademi, 1. Basım, 2022.

- Çetin**, Abdurrahman. “Ezan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/43-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demir**, Osman. “Mehâsin ve Mesâvî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/215-216. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Demircan**, Adnan. “Uzre (Benî Uzre)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Derman**, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. “Besmele (Hat)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Dülber**, Hatice. *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Ebû Arûbe el-Harrânî**, Ebû Arûbe el-Huseyn b. Muhammed es-Sulemî. *Kitâbu'l-Evâ'il*. thk. Meş'al b. Bânî el-Cibrîn el-Matîrî. Lübnan/Beyrut: Daru İbn Hazm, 1424/2003.
- Ebû Dâvûd**, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efendioğlu**, Mehmet. “Sa' b. Muaz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu**, Mehmet. “Zübeyr b. Avvâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/522-524. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eren**, Mehmet. *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. İstanbul: İSAM, 1. Basım, 2012.
- Erkal**, Mehmet. “Zekât”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eroğlu**, Muhammed. “Hâmî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/457. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ertürk**, Hatice Nur. “Tevhitten Şirke Giden Süreçte Bir Figür: Amr b. Lühay”. *Journal of The Near East University Faculty of Theology* 8/2 (25 Aralık 2022), 227-242.
- Ertürk**, Mustafa. “Mikdâd b. Amr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/49-50. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Erul**, Bünyamin. “Vedâ Haccı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/590-591. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Erul**, Bünyamin. “Vedâ Hutbesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/591-593. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Esen**, Hüseyin. “Zina”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fayda**, Mustafa. “Âişe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/201-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fayda**, Mustafa. “Batn-ı Nahle Seriyyesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda**, Mustafa. “Bedir Gazvesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda**, Mustafa. “Ebvâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda**, Mustafa. “Ömer”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fığlalı**, Ethem Ruhi. “Ali”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. TDV Yayınları, 1989.
- Görmez**, Mehmet vd. *Hadislerle İslâm*. ed. Mehmet Emin Özafşar vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Hâkim**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbûrî. *el-Mustedrek âle’s-Sahihayn*. thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşâr Avvâd Ma’rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1422/2002.
- Hatiboğlu**, İbrahim. “Sa’d b. Ebû Vakkâs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Hattabî**, Ebû Süleymân Hamd b Muhammed. *A’lâmu’l-hadîs*. thk. Muhammed b. Sa’d b. Adurrahmân. Mekke: Cami’atu Ümmü’l-Kurâ (Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî), 1. Basım, 1988.
- Işık**, Emin. “Alak Sûresi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/333-334. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Işıker**, Emine. *Taberânî ve (v. 360/971) Kitâbü’l-Evâ’il*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Curcânî. *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Alî Muhammed Mu'avvid. 9 Cilt. Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Battâl**, Ebû el-Hasan Alî b. Halef b. Abdulmelik İbn Battâl. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2. Basım, 1423/2003.
- İbn Ebî Âsım**, Ebû Bekr b. Ebî Âsım Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *el-Evâil*. thk. Muhammed b. Nâsır el-Acmî. Kuveyt: Dâr'ul Hulefâ, 1431.
- İbn Ebî Hâtım**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1371/1952.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî. *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Tâc, 1. Basım, 1409.
- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Alî Muhammed Muavvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fu'ad Abdu'l-Bâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. Dâiratu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye-el-Hind. 7 Cilt. Beyrut-Lübnan: Muessesetu'l-A'lemî, 1390.
- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.
- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1326/1908.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân**, Muhammed b Hibbân b Aḥmed el-Bustî. *el-Mecrûhîn li ibn Hibbân*. thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Darü's-Sumey'î, 1440.

- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 2. Basım, 1375/1955.
- İbn İshâk**, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dar'ul Fikr, 1398/1978.
- İbn Kesîr**, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 21 Cilt. Riyad, Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1418/1997.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Meârîf*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 2. Basım, 1413/1992.
- İbn Mâce**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr**, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisân'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- İbnu'l-İmâd**, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâvût. 11 Cilt. Dımaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnu'l-Mulakkîn**, Ebû Hafs Ömer b Alî. *et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi'î's-Sahîh*. 36 Cilt. Şam: Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 2008.
- İbnu'n-Nedîm**, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramadân. Beyrut, Lübnan: Daru'l Ma'rife, 1417/1997.
- İbnü'l-Kelbî**, Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib b. Bişr. *Putlar Kitabı*. çev. Beyza Düşengen Bilgin. Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2017.
- İbrâhîm el-Beyhakî**, İbrâhîm b. Muhammed el-Beyhakî. *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*. Beyrut, Lübnan, 1431.
- İshak en-Nisaburi**, Ebu Ahmed el-Hakim el-Kebir Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Esâmî ve'l-Künâ*. ed. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, ts.

- Kâdî İyâd**, Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî. *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idî'l-Muslim*. thk. Yahyâ İsmâîl. 8 Cilt. Mısır: Dar'ul-Vefâ, 1419/1998.
- Kallek**, Cengiz. "Medâinî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/291-292. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kapar**, Mehmet Ali. "Hz. Muhammed Döneminde İktâ Uygulamaları". *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-* 22 (2019), 283-308.
- Karabacak**, Mustafa. "Kâbe'nin İçinde ve Üzerinde Namaz Kılma ile İlgili Rivayetler Üzerine Bir İnceleme". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7(2) (2023), 172-192.
- Karaman**, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Kastalânî**, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1323.
- Kâtib Çelebi**, Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1941.
- Kehhâle**, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Turâsil-Arabî, 1377.
- Kepenek**, Muhammed Yakup. *Molla Lutfi'nin "Ta'likât Alâ Evâili Sahîhi'l-Buhârî" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kettânî**, Muhammed b. Ca'fer, Yusuf Özbek. *Hadis Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Koçyiğit**, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2018.
- Küçük**, Raşit. "İbn Ebû Âsım". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Medâinî**, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Mürdifât min Kureyş*. thk. Abdusselam Harun. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 2. Basım, 1393.

- Medâinî**, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *et-Te'âzî*. thk. İbrâhîm Sâlih. Dimeşk: Dâru'l-Beşâ'iru'l-İslâmiyye lit-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî, 1. Basım, 1424/2003.
- Mizzî**, Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî. *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1400/1980.
- Moğultây**, Ebû Abdullâh Moğultây b. Kilîc el-Bekcerî. *Şerhu Suneni İbn Mâce - el-İ'lâm bi Sunnetihi Aleyhi's-Selâm*. thk. Kâmil Avîda. 5 Cilt. Mısır: Dâr'u İbn Abbâs, 1419/1999.
- Muslim**, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Sahîhu Muslim*. thk. Muḥammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1374/1955.
- Nesâî**, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Hasen Abdulmunîm. 10 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî alâ Muslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Orhan**, Zeynep. *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Orhan**, Zeynep - Kahraman, Hüseyin. "Evâil Edebiyatı ve Hadis İlmiyle İlişkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 229-244.
- Öğüt**, Salim. "Ebtah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Önkal**, Ahmet. "Akabe Biatları". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/211. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Önkal**, Ahmet. "Alâ b. Hadramî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/310. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Önkal**, Ahmet. "Berâ b. Ma'rûr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Önkal**, Ahmet. "Bi'rîmaüne". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Özaydın**, Abdülkerim. “Amr b. Lühay”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1191.
- Özdoğan**, Kevser. *İlk Müslümanlara Dair Evâil Söylemi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Özel**, Ahmet. “Kıble”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/365-368. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özpinar**, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Öztürk**, Levent. “Necâşî Ashame”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öztürk**, Mustafa - Ünsal, Hadiye. “Kur’an Tarihine Giriş -Evvelü mâ Nezel (İlk Nazil Olan Kur’an Vahyi) Meselesi-”. *Eskiyeni* 26 (2013), 65-120.
- Poyraz**, Mevlüt. “Alâ’ b. el-Hadramî’nin İslâm Tarihindeki Yeri”. *İlahiyat Tetkileri Dergisi* 52 (2019), 311-333. <https://doi.org/10.29288/ilted.539830>
- Safedî**, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh. *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâ’ût, Turkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1420/2000.
- Sehâvî**, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhir ve’ddürer*. 3 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâr-u İbn Hazm, 1. Basım, 1419.
- Sifil**, Ebubekir. “Ubeyde b. Hâris”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/17. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Süyûtî**, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Târîhu’l-Hulefâ*. thk. Hamdî ed-Demirdâş. Mekke: Mektebetu Nezzâr Mustafâ el-Bâz, 1425/2004.
- Şimşek**, Mehmet. “Nübüvvet Öncesi Hz. Peygamber’in Bilgi Zemini”. *IV. Genç Akademisyenler Sempozyumu “Hz. Peygamber’in Çocukluğu ve Gençliği”*. Kahramanmaraş: Samer, 2022.
- Taberânî**, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu’cemu’l-Kebîr - et-Taberânî*. ed. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 25. Basım, ts.

- Taberânî**, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Kitâbü'l-Evâil*. thk. Mervân el-Atiyye, Şeyh er-Râşid. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1413.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 26 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1387/1967.
- Temirtaş**, Bünyamin. *Evâil ile İlgili Hadislerin Tespit ve Tenkidi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sunenu'l-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu'âd Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Toksarı**, Ali. "Hârise b. Sürekâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Topaloğlu**, Bekir. "Muhammed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/437-439. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Tülücü**, Süleyman. "Kelbî, Hişâm b. Muhammed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/204-205. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uğur**, Mücteba. "Cemîle bint Übey b. Selûl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/328-329. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uğur**, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Uğur**, Mücteba. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Ukaylî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Mekkî. *ed-Du'afâu'l-Kebîr*. thk. Abdulmutî Emîn Kalacî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Umerî**, Ekrem Ziya. *Hadis Tarihi*. çev. İsmail Kaya. Konya: Esrâ Yayınları, 1990.
- Uraler**, Aynur. "Ümmehâtü'l-mü'minîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/306-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Ünal**, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2010.
- Vâkıdî**, Ebû Abdullâh Mhhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409/1989.
- Yaman**, Ahmet. "Zihâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yaşaroğlu**, Hasan. *Ömerü'l-Âdil (Fütuhât, Evâil ve İstikrar)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Yaşaroğlu**, M. Kâmil. "Nasr Suresi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yatkın**, Nihat. *Ebu Bekr İbn Ebi Şeybe ve Kitabı'l-Musannef'i*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 1998.
- Yavuz**, Adil. *Hadislerde Mekkilik ve Medenilik*. Ankara: Atlas Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Yazıcı**, Hüseyin. "İbn Kuteybe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yazıcı**, Hüseyin. "Muhâdarât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/390. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yazıcı**, İshak. "Bahîrâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/487. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yazıcı**, Mahmut. "Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2014), 125-160.
- Yıldız**, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yücel**, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 24. Basım, 2016.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. Osmân. *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Muessesetu Ulûmi'l-Ḳur'ân, 1413/1992.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *er-Ruvâtus-Sikât el-Mutekellemu fihim bi-mâ lâ Yücibu Redduhum*. thk. Muhammed İbrâhîm el-Mevsilî. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iru'l-islâmiyye, 1412/1992.

- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut. 25 Cilt. Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1423.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretu'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zeybek**, Merve. "Cahiliyye Döneminde 'Rüya' Anlayışı ve Hz. Peygamber'in Vahiy Öncesi Rüyalari". *IV. Genç Akademisyenler Sempozyumu "Hz. Peygamber'in Çocukluğu ve Gençliği"*. Kahramanmaraş: Samer, 2022.
- Ziriklî**, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1421.